

2012

ЖАЛЕНДАР

ДНІПРО

1937

ВИДАВНИЧА КООПЕРАТИВА

„ХОРТИЦЯ“

ЛЬВІВ, РИНОК, 10 (дім „Просвіти“), 2 пов., на ганку.

Контото П. К. О. у Львові ч. 503.110.

видала досі у власному накладі:

1. Федір Дудко: „ЧОРНИЙ КРУК“ (повість) — видання вичерпане.
2. Федір Дудко: „ПРІРВА“ стор. 223, ціна 2.50 зол. з пересилкою. Ця повість є продовженням відомого роману автора під загальною назвою „В заграви“, що складається з кількох поодиноких повістей, які вкупі творять цілість: том I: „ЧОРТОРИЙ“; том II: „КВИТИ І КРОВ“; том III: „НА ЗГАРИЩАХ“; том IV: „ПРІРВА“. Всі ці повісті звязані єдністю акції й дієвих осіб на тлі подій на Україні в 1919—1920 рр. Хто хоче скомплетувати цей роман, повинен докупити до 3-ох перших томів повість „ПРІРВУ“.
3. Андрій Чайковський: „ПОЛКОВНИК ВАСИЛЬ КРИЧЕВСЬКИЙ“, історична повість покійного автора з часів Хмельниччини. Ціна з пересилкою — 1.90 зол.
4. Ессад Бей: „ЗМОВА ПРОТИ СВІТУ (ГПУ)“ частина I. Ціна 1.90 зол.
5. Ессад Бей: „ЗМОВА ПРОТИ СВІТУ“ (ГПУ), частина II, ціна 1.90 зол. Обидві частини разом 3.40 зол. (з пересилкою).
6. „СИМОН ПЕТЛЮРА В МОЛОДОСТІ“ (збірка статей), з ілюстрац. Ціна 1.— зол.
7. Софія Русова: „МОЇ СПОМИНИ“, част. I. (друкується).

ЗАМОВЛЯТИ У ВИДАВНИЦТВІ ТА ПО КНИГАРНЯХ.

ВПИСУЙТЕСЯ В ЧЛЕНИ ВИД. КООПЕРАТИВИ „ХОРТИЦЯ“!

Вписове — 5 зол.; уділ (ратами) — 25 зол.

ШИРІТЬ ВИДАННЯ „ХОРТИЦІ“!

Гроші слати на адресу: Львів, Ринок, 10, II. пов. Видавнича Кооператива „Хортиця“. Чекове контото П. К. О. у Львові: ч. 503.110.

За 5 хвилин
знаменита кава

Намістка кави

Генриха Франкка Сини С.А.

Склад: кавовий зерно, мелена кави.
Склад: зерно кави, мелена кави.
Склад: зерно кави, мелена кави.
Склад: зерно кави, мелена кави.
Склад: зерно кави, мелена кави.
Склад: зерно кави, мелена кави.
Склад: зерно кави, мелена кави.
Склад: зерно кави, мелена кави.
Склад: зерно кави, мелена кави.
Склад: зерно кави, мелена кави.

Енріольо –
кава для Твогого здоровля!

„ЕНРІЛЬО

це кава для Твогого здоровля!

наже лікар — бо знає її відживчу варті
корисну для здоровля.

Кромі того кава „Енрільо“ має ще такі прикме

- 1) досконала якість, тому, знаменитий сма
аромат;
- 2) завдяки незрівнаній видатности є ошадн
а тимсамим дешевою в ужиттю;
- 3) є вже мелена, отже готова до варення
на воді, або на молоці без цукру.

На воді:

Дві столові ложки (20—25 ґрамів) кави „Ен
льо“ всипати до одної літри зимної води, в
рити 5 хвилин, потім на 3 хвилини відставити
щоби відвар встоявся. Додати молока і цук
залежно від смаку.

На молоці без цукру:

До одної літри киплячого молока всипати
повну столову ложку кави „Енрільо“, ложко
добре вимішати, коротко заварити і відст
вити, по хвилині осторожно переляти або пр
цідити до філіжанок.

„Енрільо“ варене на молоці досконала смаку
навіть без цукру і є надзвичайно дешево, так, щ
кожний може купити.

В теперішних часах це найкращий спосіб ужити
молока.

В літі поставлене на зимно є „Енрільо з молоком
досконалим відживчим напоєм до гашення спраг
при праці в полі.

Охоронний знак кави „Енрільо“.

-5671/1937:14(1936)
ЦІЛИЙ ДОХІД ПРИЗНАЧЕНИЙ НА ДОБРОДІЙНІ ЦІЛІ

ЛІТЕРАТУРНИЙ І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ

КАЛЕНДАР - АЛЬМАНАХ

Д Н І П Р О

присвячений 20-літтю
української революції

на звичайний рік

1 9 3 7

Р і ч н и к   X I V

ЗА РЕДАКЦІЄЮ ВОЛ. ДОРОШЕНКА

ЦІНА 1.80 ЗОЛ.

Л Ь В І В

1 9 3 6

Накладом Українського Товариства Допомоги Емігрантам з України у Львові
(Ринок, 10, II. пов.).

Львівська Бібліотека
АН УРСР
№ 10/95.199

12564

1937 рік.

Астрономічний календар на 1937 рік.

Рік 1937 є звичайним роком, числить 365 днів і зачинається в практичному громадянському житті опівночі з 31. грудня 1936. року на 1. січня 1937. су. Астрономічний рік 1937 починається щойно 22. березня 48. хвилин поночі, коли сонце входить у звіздовий збір (знак) »Барана«.

Весна зачинається дня 22. березня 48 мінут по півночі, коли сонце входить у звіздовий збір »Барана«. Є це **весняне зрівнання** дня з ніччю.

Літо зачинається дня 22 червня в 4 год. рано, коли сонце входить у звіздовий збір »Рака«. Тоді маємо **літню перевагу** дня над ніччю.

Осінь зачинається дня 24. вересня в 12. годині 57 хвилин, коли сонце входить у звіздовий збір »Ваги«. Тоді маємо **осіннє зрівнання** дня з ніччю.

Зима настає дня 23. грудня в 19. годині 40 хвилин, коли сонце входить у звіздовий збір »Козорога«. Тоді маємо **зимову перевагу** ночі над днем.

ЗАТЬМИ В 1937. РОЦІ.

В 1937 році будуть дві затьми сонця й одна затьма місяця.

I. Певна затьма сонця буде дня 8. червня; в нас не буде її видно. Поток затьми настане в 18. годині 4,4 хвилин, а кінець 23. годині 16,7 хвилин. Вона буде: на Полінезії, Спокійному океані з винятком північної та західної стини, на південно-західній частині північної та середньої Америки, на Андах і на північно-західній та західній частині південної Америки.

II. Частинна затьма місяця буде дня 18. листопада; в нас невидна. Початок її настане в 6 годині 9,1 хвилин, а кінець в 10 годині 28,7 хвилин. Видна буде: на кінцях північної та північно-західної Європи, в Англії, на Північному океані, на північній частині Атлантийського океану, в Америці, на Спокійному океані, в північно-східній та середній Азії, а далі на східних кінцях австралії.

III. Обручкова затьма сонця прийде з дня 2. на 3. грудня; в нас невидна. Початок настане дня 2. в 20. годині 5 хвилин, а кінець дня 3. в 2. годині 5 хвилин. Видна буде: на східних берегах Азії, на Японських островах, Новій Гвінеї, на Полінезії, Спокійному океані та в західній частині північної Америки.

ЗНАКИ ВІДМІН МІСЯЦЯ.

☉ — нів (молодик); ☾ — перша чверть (квадра); ☽ — повня; ☾ — остання чверть (квадра).

Здогадний характер 1937. року.

В 1937. році панує планета **Сатурн**. Роки Сатурна по довголітнім досвідам бувають холодні й вогкі. Весна — холодна та суха. Літо — не дуже жарче, але доволі дощове. Осінь — холодна та мокра. Зима — буває ніжна й студена.

С І Ч Е Н Ь

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

☾ Остання чв. д. 4 г. 13:22
 ☾ Нів „ 12 „ 15:47
 ☽ Перша чв. „ 19 „ 19:30
 ☽ Повня „ 26 „ 16:15

Місяць у відземлю дня 6., а в доземлю дня 22.

В січні прибуває дня на 1 годину. — Пересічна довгота дня 9 годин.

Л Ю Т И Й

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

☾ Остання чв. д. 3 г. 11:47
 ☾ Нів „ 11 „ 6:34
 ☽ Перша чв. „ 18 „ 2:49
 ☽ Повня „ 25 „ 6:42

Місяць у відземлю дня 3., а в доземлю дня 15.

В лютім прибуває дня на 1 г. 35 хв. — Пересічна довгота дня 10 г. 10 хв.

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	19	П	<i>Грудень 1936.</i> Боніфатія Свмч. Ігнатія Богов.	<i>Груд. 1936.</i> Воніф. Свмч. Ігнатія Бог.	Новий Рік 1937. Макарія, ім. Ісус
2	20	С			
3	21	Н	Н. перед Різд. Юліяни Вмч. Анастасії	Нед. пер. Різд. Вмч. Анастасії	Н. 2. по Н. Р. Генон Тита, Ізабелі
4	22	П			
5	23	В	10 муч. в Криті	10 муч. в Криті	Емілії, Телесфора
6	24	С			
7	25	Ч	† Навеч. Р. Хр. Євгенії	Навеч. Різд., Евг.	Трьох Королів
8	26	П			
9	27	С	Різдво Христове	Різдво Христове	Лукіяна, Валент
			Соб. Пр. Бог., Йосифа Стефана првич.	Соб. ПБ., Йосифа Стефана првич.	Северина Мартиніяни, Юл.
10	28	Н	Н. по Різд. Муч. в Нік. Дітей убит. у Вефл.	Н. по Різд. Мч. в Н. Дітей убит. у Веф.	Н 1. по 3 Б. Павла Гонорати, Альойв.
11	29	П			
12	30	В	Анісії і Теодори Меланії преп.	Анісії і Теодори Меланії	Св. Діви Ілярія
13	31	С			
14	1	Ч	Св. Н. Р. Обр. Г., В. В.	Св. 1937. Н. Рік, Вас. В	Фелікса з Нолі
15	2	П			
16	3	С	Сильвестра папи Малахії прор.	Сильвестра Малахії прор.	Мавра Маркила папи
17	4	Н	Н. по Просв. Соб. 70 ап. † Навеч. Бог., Теопомт.	Н. по Пр., Соб. 70 ап. Навеч. Бог., Теоп.	Н. 2. по 3. К. Антоп. Приски д.
18	5	П			
19	6	В	Богоявл. Госп.	Йордан (Водохр.)	Фердинанда
20	7	С			
21	8	Ч	† Собор Ів. Хр. Юрія і Еміліяна	† Собор Ів. Хр. Юрія і Еміліяна	Фабіяна і Сев.
22	9	П			
23	10	С	Полієвкта мч. Григорія преп. і Домети	Полієвкта мч. Григорія, Дом., Марк.	Агнети Вінцентія і Анаст. П. Д., Раймунда
24	11	Н	Н. по Просв. † Теодос. Татіяни мч.	Н. по Пр., Теод. Мч. Татіяни, Сави	Н. Старозап. Тимоп. Навер. ап. Павла
25	12	П			
26	13	В	Єрміла, Стратон.	Єрміла, Стратон.	Полікарпа еп.
27	14	С			
28	15	Ч	Св. Отців у Синаї	Преп. Отців в Сина.	Івана Зол.
29	16	П			
30	17	С	Павла Т., Івана Покл. оков. ап. Петра † Антонія Вел. прп.	Пр. Павла Т., Івана Покл. ок. ап. Петра Прп. Антонія Вел.	Кароля В., Валер. Франца Сал. Мартини
31	18	Н	30 Н. по С., Атан. і Кир.	30 по С., Атан. і Кирил.	Н. Мясопуст.

Жидівський календар: 1. січня — 18. Тебет 5697.; 13. І. — 1. Шебат.

Столітній календар заповідає:

До половини місяця вітри, сніги, в другій половині морози й погідно, під кінець місяця теплі вітри і відлига.

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	19	П	Св. Пр. Макарія	Св. Макарія пр.	Лютий. Ігнатія М. В. Громи.
2	20	В			
3	21	С	† Евтимія	Максима, Неоф.	Власія
4	22	Ч	Максима, Євгенія	Тимотея, Атанасія	Вероніки
5	23	П	Тимотея, Атанасія	Кліментія	Агафії
6	24	С	Кліментія	Ксенії препод.	Дороти
7	25	Н	31. Н. по С., Григ. Бог.	31. по С., Григ. Б.	Н. Запуст., Ром. Івана з Мал.
8	26	П			
9	27	В	Ксенофонта і Мар.	Ананія, Петра	Апольонії
10	28	С	† Івана Зол.	† Пер. моц. І. Зол.	† Попелець, Схол.
11	29	Ч	Єфрема Сир.	Єфрема Сир.	Дезидерія, Евф.
12	30	П	Ігнатія, Романа	Ігнатія В.	Євлялії
13	31	С	Трьох Святителів Кира, Івана Безср.	† Трьох Святителів Кира, Івана Безр.	Катерини Річчі
14	1	Н	Лют. 32. по С., Трифон.	Лют. 32 по С.	Н. 1 Вегуна, Вал. Фавстини
15	2	П			
16	3	В	Стрітєння Господьє	Стрітєння Госп.	Юлії діви
17	4	С	Симеона й Анни	Симеона й Анни	Савина
18	5	Ч	Ісидора	Ісидора	Констанції
19	6	П	Агафії	Агафії муч.	Конрада
20	7	С	Вукола, Юліяна Партенія	Христини, Каліс. Партенія, Луки	Євстахія
21	8	Н	О мит. і фар. Теод. стр.	О мит. і фар. Теод. Никифора	Н. 2. Суха. Андр. Петра ст.
22	9	П			
23	10	В	Мч. Никифора	Никифора	Романа
24	11	С	Харлампія	Харлампія, Порф.	Магея ап.
25	12	Ч	Власія, Теод.	Власія, Всеволода	Анастасії
26	13	П	Мелетія, Марини	Мелетія, Марини	Александра
27	14	С	Мартиніяна	Зої, Симеона мир.	Нестора
			Авксентія	Св. Кирила	
28	15	Н	Облуд. Свп. Онис., Евфр.	О бл. Сині, Онис., Евфр.	Н. 3. Глуха, Теофілія

Жидівський календар: 12. лютого — 1. Адар; 24. П. — 13. Адар (піст Ветери); 25. П. — 14. Адар (Пурім — Гаман); 26. П. — 15. Адар (Шушан Пурім).

Столітній календар заповідає:

3 початком місяця нестійна погода, опісля сніг, заметіль, в половині місяця морози з вітром, під кінець хуртовина.

БЕРЕЗЕНЬ

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

☾ Остання чв. д. 5 г. 8:17
 ☾ Нів " 12 " 18:31
 ☾ Перша чв. " 19 " 10:46
 ☾ Повня " 26 " 22:12

Місяць у відземлю дня 3. і 31., у доземлю дня 15.

В березні прибуває дня на 1 г. 52 хв. — Пересічна довгота дня 12 год.

КВІТЕНЬ

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

☾ Остання чв. д. 4 г. 2:51
 ☾ Нів " 11 " 4:10
 ☾ Перша чв. " 17 " 19:34
 ☾ Повня " 25 " 14:23

Місяць у доземлю дня 12. а в відземлю дня 27.

В квітні прибуває дня на 1 г. 46 хв. — Пересічна довгота дня 14 годин.

Стиль	н. ст.	Дні	С В Я Т А		
			греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	16	П	Лют. Памфила	Лютый. Памфила	Альбіна еп.
2	17	В	Теодора	Теодора	Симпліція
3	18	С	Льва папи	Льва п. р.	Кунегунди
4	19	Ч	Архипа, Теодота	Архипа, Теодота	Казиміра
5	20	П	Льва еп., Агатона	Льва еп., Агатона	Евсєбія, Фрид.
6	21	С	Тимотея	Тимотея	Колети д.
7	22	Н	Мясопустна. СС. М. в 6.	Мясоп., СС. М. в 6.	н. 4. Середопієт.
8	23	П	Полікарпа еп.	Полікарпа	Івана Божого
9	24	В	1. і 2. найд. гол. Ів. Хр.	+ 1 і 2 найд. г. І. Х.	Франціски д.
10	25	С	Тараса еп.	Тараса еп.	40 мучен.
11	26	Ч	Порфірія, Сев.	Порфірія	Константина
12	27	П	Прокопія	Прокопія	Григорія Вел.
13	28	С	Василія, Нестора	Василія, Нестора	Розини і Фридр.
14	1	Н	Березень. Сирон., Евдок.	Берез. Сирон., Евдок.	н. 5. Чорна, Мат.
15	2	П	Теодота	Теодота	Льонгіна
16	3	В	Зенона, Евтропія	Евтропія, Клеоп.	Любіна, Герберт.
17	4	С	Гарасима, Юліяна	Гарасима й Юл.	Гертруди
18	5	Ч	Ковона	Ковона, Марка	Едварда
19	6	П	42 муч. в Аморії	Конст. Зн. св. Хр.	+ Йосифа обручн.
20	7	С	Ефрема, Павла	Ефрема, Павла	Ввфемії, Клявдії
21	8	Н	1. н. посту, Теофілякта	1. н. посту. Теоф., Лаз.	н. 6. Пальмова
22	9	П	+ С. С. 40 мучен.	С. С. 40 муч.	7. бол. Пр. Д., Октав.
23	10	В	Кондрата	Кондрата, Кипр.	Віктора
24	11	С	Софронія	Софронія	Гавріїла. Алекс.
25	12	Ч	Теофана ісп.	Теофана іспов.	В. Чет. Бл. П. Д. М.
26	13	П	Никифора	Никифора	В. Пят. Теодосія
27	14	С	Венедикта, Хрест.	Венедикта, Хрест.	В. Суб. Руперта
28	15	Н	2. н. посту, Агапія	2. н. посту, Агап., Ник.	7. Воскрес. Христ.
29	16	П	Савина і Юл.	Савина, Трофима	Св. Понед., Кирил.
30	17	В	Алексія чол. Божого	+ Алексія ч. Бож.	Квірина
31	18	С	Кирила Брус.	Кирила Брус.	Бальбіни діви

Жидівський календар: 13. березня — 1. Нізан; 27. III. — 15. Нізан (перше свято Пасхи); 28. III. — 16. Нізан (2-ге св. Пасхи).

Столітній календар заповідає:

З початком місяця погода, по 10. хмарно, вітри з дощем і снігом; по 20. погода з морозом, під кінець хмарно й дощево.

Стиль	н. ст.	Дні	С В Я Т А		
			греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	19	Ч	Берез. Хризанта і Дарії	Берез. Хриз., Одарки	Квіт. Гугона
2	20	П	Івана мч., Сергія	Івана мч., Сергія	Франца
3	21	С	Якова ісп., Томи	Якова ісп., Томи	7 бол. П. Д. М., Рипп.
4	22	Н	3. н. п. Хрестоп.	3. н. посту, Хрестоп.	Н. 1. Біла. Ісид.
5	23	П	Преп. Нікона	Нікона	Вінкентія
6	24	В	Захарія, Якова	Захарія, Якова	Келестина
7	25	С	Благ. Пр. Д. Марії	Благ. П. Д. М.	Германа
8	26	Ч	Собор Арх. Гавріїла	Собор Арх. Гавр.	Діонісія
9	27	П	Матрони	Матрони	Марії Єгип.
10	28	С	Іларіона	Іларіона	Єзекіїла пр.
11	29	Н	4. н. посту, Марка	4. н. посту, Марка	Н. 2. но В., Льва
12	30	П	Івана Лівт.	Івана Л.	Юлія
13	31	В	Іпатія еп.	Іпатія еп.	Юстини
14	1	С	Квіт. Марії Єг. (Покл.)	Квіт. Марії Єгип.	Валеріяна
15	2	Ч	Тита преп.	Тита прп.	Людвіки, Анаст.
16	3	П	Никити, Теод.	Никити, Теод.	Лямберта
17	4	С	Йосифа преп.	Йосифа преп.	Рудольфа еп.
18	5	Н	5. н. посту, Теодула	5. н. посту, Теод.	Н. 3. по В., Апол.
19	6	П	Евтихія	Евтихія	Емми вдови
20	7	В	Григорія Мел.	Григор., Мел., Дан.	Агнети
21	8	С	Іродіона	Іродіона	Анзельма
22	9	Ч	Евпсихія	Евпсихія, Вадим.	Сотера і Кая
23	10	П	Терентія	Терентія, Макар.	Войтиха еп.
24	11	С	Лаз. суб., Антипи	Лаз. суб., Антипа	Георгія муч.
25	12	Н	6. Квітня н. Вас., Ярос.	6. Квітня н., Василія	Н. 4. по В., Марка
26	13	П	Артемона	Артемона	Клита і Марк.
27	14	В	Мартина	Вел. С. Антонія	Перегріна
28	15	С	Трофима	Мечислава	Віталіса
29	16	Ч	Стр. Четв., Агафії	Стр. Четр. Агафії	Петра мч.
30	17	П	Вел. Пятниці, Сим.	Вел. Пят., Симеон	Катерини сєн.

Жидівський календар: 2. квітня — 21. Нізан (7-е свято Пасхи); 3. квітня — 22. Нізан (8-е свято Пасхи); 12. квітня — 1 Іяр; 22. квітня — 18. Іяр (Ляг Боємер).

Столітній календар заповідає:

На початку місяця погода непевна; по 12. випогодиться і потепліє, одначе коло 20. захмариться, дощі, при кінці знову погідно.

Т Р А В Е Н Ь

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

(Остання чв. д. 3 г. 17:36
 ☉ Нів „ 10 „ 12:18
 ☽ Перша чв. „ 17 „ 5:43
 ☾ Повня „ 25 „ 6:38

Місяць у доземлю дня
 10. а в відземлю дня 24.

В травні прибуває дня
 на 1 г. 21 хв. — Пере-
 січна довгота дня 16 г.

Ч Е Р В Е Н Ь

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

(Остання чв. д. 2 г. 4:23
 ☉ Нів „ 8 „ 19:43
 ☽ Перша чв. „ 15 „ 18:23
 ☾ Повня „ 23 „ 22:00

Місяць у доземлю дня
 8., а в відземлю дня 20.

В червні прибуває дня
 до 21. на 13 хв., а по 21.
 убуває на 4 хв. — Пере-
 січна довгота дня 16 г.

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	18	С	<i>Квіт.</i> В. Суб. Івана пр.	<i>Квіт.</i> В. Суб. Івана	Філіпа і Якова
2	19	Н	Великдень	Великдень	Н. 5. по В., Житм.
3	20	П	Світл. Понед., Теод. (	Світл. Понед.,	Найден. Ч. Хр.
4	21	В	Світл. Втор., Януарія	Світл. Втор., Ян.	Фльоріяна
5	22	С	Теодора, еп. Луки	Теодора, Луки	Пія V. пап.
6	23	Ч	† Юрія Вмч.	Вмч. Юрія	Вознес. Госп.
7	24	П	Сави	Сави	Доміцелі
8	25	С	† Єв. Марка	† Єв. Марка	Станислава
9	26	Н	1. Томина, Василия свм.	1. Томина, Васил.	Н. 6. по В., Григ.
10	27	П	Симеона ср. Госп. ☉	Симеона	Ісидора Орача
11	28	В	Максима і Ясона	Ясона, Кирила Т.	Мамерта
12	29	С	Милетона, 9 муч.	9 муч. в Киз.	Панкратія
13	30	Ч	† Якова ап. (пер.)	† Ап. Якова	Серватія
14	1	П	<i>Трав.</i> Єремії прор.	<i>Трав.</i> Єремії, Мак.	Воніфатія
15	2	С	† Бориса і Гліба	† Бориса і Гліба	Софії і 3 доньок
16	3	Н	2. Мирноос., Теод. пч.	2. Мирноос., † Теодозія	Н. 7. Зісл. св. Духа
17	4	П	Пелагії М.	Пелагії	Пон. Зел. Свят
18	5	В	Ірини мч.	Ірини мч.	Фелікса
19	6	С	Іова многостр.	Іова многостр.	Петра, Целестина
20	7	Ч	Явл. зн. Ч. Хр.	Явл. зн. Ч. Хр.	Вернард
21	8	П	† Івана Богосл.	<i>Ап. Єв. † Ів. Бог.</i>	Олени Кор.
22	9	С	Пер. мощ. св. Миколая	† Пер. м. св. Мик.	Юлії діви
23	10	Н	3. О розслаб., Симона	3. О розсл., Сим.	Н. 1. Пресп. Тройці
24	11	П	Мокія свм	Мокія свм.	Іванни вдови
25	12	В	Епіфанія еп. ☉	Епіфанія, Макар.	Урбана I. папи
26	13	С	Глікерії муч.	Глікерії мч.	Фліппа Нері
27	14	Ч	Ісидора, Максима	Ісидора, Никити	Воже Тіло
28	15	П	Пахомія Вел.	Пахомія Вел., Ісаї	Вільгельма
29	16	С	Модеста, Теодора	Модеста, Теодора	Максимиана
30	17	Н	4. О самар., Андроніка	4. О самар., Анд.	Н. 2. по 3. Фелікса
31	18	П	Теодота М.	Теодота М.	Петронелі

Жидівський календар: 11. травня — 1. Сіван; 16. травня — 6. Сіван (1 день Шабует); 17. травня — 7. Сіван (2-й день Шабует)

Столітній календар заповідає:

З початком місяця змінна погода, тепло, часом бурі з грозами, по 12. студено, приморозки, коло 18. потепліє, дощі, від 24. погода й тепло.

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	19	В	<i>Травен.</i> Патрикія	<i>Три.</i> Патрикія	Якова
2	20	С	Муч. Талалея	Талалея, Олекс.	Еразма
3	21	Ч	Константина і Олени	† Конст. і Олени	Кльотильди
4	22	П	Василіска	Василіска	† Св. В. Серця
5	23	С	Михайла, Євфрос.	Михайла еп.	Фльорентія
6	24	Н	5. « елн., Сим. преп.	О « елнор. Сим.	Н. 3. по 3., Норб.
7	25	П	3. Найд. гол. св. Івана	† 3. Найд. гол. св. Ів.	Роберта
8	26	В	Карпа ап.	Карпа ап.	Медарда
9	27	С	Терапонта	Терапонта	Прма
10	28	Ч	Вознес. Госп., Никити	Вознес. Госп. Ник.	Маргарити
11	29	П	Теодосії муч.	Теодосії муч.	Варнави ап.
12	30	С	Ісаака	Ісаака	Онуфрія
13	31	Н	6. Св. Отців, Єрмія ап.	6. Св. Отців, Єрм.	Н. 4. по 3., Ант.
14	1	П	<i>Черв.</i> Юстина	<i>Черв.</i> Юстина	Васплія В.
15	2	В	Никіяфора, Івана	Никіяфора, Івана	Віта і Модеста
16	3	С	Лукіяна	Лукіяна	Франца з Ас.
17	4	Ч	Митрофана еп., Софії	Митрофана еп.	Адольфа
18	5	П	Доротея еп.	Ігоря, Маркіяна	Марка, Маркеліна
19	6	С	Іларіона, Виссаріона	Іларіона, Виссар.	Гервазого і Протаз.
20	7	Н	7. Сош. св. Духа	Пресп. Тройці	Н. 5. по 3., Сильв.
21	8	Н	Пресп. Тройці	Сош. Св. Духа	Альбойзія Гонз.
22	9	В	Теклі, Кирила	Кирила, Теклі	Павліна
23	10	С	Тимотея, Антоп. ☉	Тимотея, Ант.	Зенона
24	11	Ч	Вартоломея, Марти	Вартоломея	Івана Хрест.
25	12	П	† Онуфрія В.	† Онуфрія прп.	Проспера
26	13	С	Акиллани муч.	Акиллани муч.	Івана і Павла
27	14	Н	1. по С. Всіх Св. Єлнс.	1. по С. Всіх Св.	Н. 6. по 3., Владис.
28	15	П	Амоса, Єроніма	Амоса, Єроніма	Льва II. папи
29	16	В	Тихона еп.	Тихона чудотв.	Ап. Петра і Павла
30	17	С	Мануїла, Кирила	Мануїла, Кирила	Згад. св. Павла

Жидівський календар: 10. червня — 1. Тамуз; 27. червня — 18. Тамуз (Здобуття Єрусалиму, піст).

Столітній календар заповідає:

З початком місяця хмарно, потім вигогодиться, від 10. погода нестійна, дощ, коло 20. вигогодиться, під кінець хмарно й дощево.

Л И П Е Н ь

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

☾ Остання чв. д. 1 г. 13:22
 ☽ Нів " 8 " 5:47
 ☾ Перша чв. " 15 " 8:36
 ☽ Повня " 23 " 11:43
 ☾ Остання чв. " 30 " 17:47

Місяць у доземлю дня 6,
 а у відземлю дня 18.

В липні убуває дня на
 57 хв. — Пересічна дов-
 гота дня 15 год. 26 хв.

С Е Р П Е Н ь

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

☽ Нів д. 6 г. 11:37
 ☾ Перша чв. " 14 " 1:28
 ☽ Повня " 22 " 0:37
 ☾ Остання чв. " 28 " 5:54

Місяць у доземлю дня 3.
 у відземлю дня 29.

В серпні убуває дня на
 1 г. 33 хв. — Пересічна дов-
 гота дня 14 г. 12 хв.

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	18	Ч	Червень. † Св. Євхар.	Черв. Леонтія	Лип. Теобальда
2	19	П	Юди ап., Зосима	Юди, ап., Зосима	Пос. Пр. Д. М.
3	20	С	Методія	Методія	Геліодора, Корн.
4	21	Н	2. по С. Юліана муч.	2. по С. Юліана	Н. 7. по З. Йос.
5	22	П	Євсевія	Євсевія	Фільомени д.
6	23	В	Агрипіни	Агрипіни	Ісаї прор.
7	24	С	Різдв. св. Ів. Хр.	Р. св. Ів. Хр.	Пульхерії
8	25	Ч	Февронії	Февронії	Єлисавети
9	26	П	† Торж. В. С., Давида	Давида Т.	Кирила еп.
10	27	С	Самсона	Самсона	Амалії д.
11	28	Н	3. по С., Кира і Івана	3. по С., Кира і Ів.	Н. 8 по З. Пелаг.
12	29	П	Петра і Павла ап.	Петра і Павла	Генр. і Гв., Ів. з Д.
13	30	В	Собор 12 апост.	Собор 12 апост.	Маргарети
14	1	С	Лип. Косми і Дам.	Лип. Косми і Д.	Бонавентури
15	2	Ч	† Пол. Риз. ПБ.	† Пол. Ризи Пр. В.	Розвіл. апост.
16	3	П	Анатолія і Мокія	Анатолія	Пр. Д. М. Шк.
17	4	С	Андрея крит.	Андрея крит.	Алексія і Вер.
18	5	Н	4. по С., Киряла і Мет	4. по С., Кир. і Мет.	Н. 9. по З. Сим.
19	6	П	Атанасія	Атанасія	Вінкентія з П.
20	7	В	Томи прп.	Томи прп., Акак.	Іллі, Чеслава
21	8	С	Прокопія мч.	Прокопія мч.	Пракседи д.
22	9	Ч	Панкратія	Панкратія	Марії Магд.
23	10	П	† Антонія печ. Леонт.	† Антонія печер.	Аполінарія
24	11	С	Ольги княг.	Ольги кн., Євфим.	Христини муч.
25	12	Н	5. по С., Прокла і Іляр.	5. по С., Прок. і Іл.	Н. 10. по З. Якова
26	13	П	† Собор арх. Гавр.	Собор арх. Гавр.	Анни, м. Пр. Д.
27	14	В	Онисима	Онисима, Стеф.	Наталії діви
28	15	С	† Володим. В. рівноап.	† Волод. рівн.	Інокентія папи
29	16	Ч	Атиногена	Атиногена	Марти діви
30	17	П	Марини муч.	Марини мч.,	Авдона і Сенни
31	18	С	Якинта, Еміліяна	Еміліяна, Якинта	Ігнатія Льбойолі

Жидівський календар: 9. липня — 1. Аб; 18. липня — 10. Аб (Спалення святяні, піст).

Столітній календар заповідає:

З початком лагідно, але погода нестійна, опісля погода устійниться, тепло, спеки з грозами; під кінець похолодне, дощі.

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	19	Н	Лип. 6. по С. Мокрини	Лип 6. по С. Мок.	Н. 11. по З. Петра
2	20	П	† Іллі прор.	† Іллі прор.	Пр. Д. Ангел.
3	21	В	Симеона юрод.	Симеона юрод.	Зн. св. Стеф.
4	22	С	Марії Магд.	† Марії Магд.	Домініка
5	23	Ч	Теофіла, Трофима	Теофіла, Трофим.	Мати В. Сніж.
6	24	П	† Бориса і Гліба	† Бориса і Гліба	† Преобр. Госп.
7	25	С	† Усп. св. Анни	† Усп. св. Анни	Кастана
8	26	Н	7. по С. Ермол., Параск.	7. по С. Ермолая	Н. 12. по З. Киріак.
9	27	П	† Пантелеймона	† Пантелеймона	Романа і Сек.
10	28	В	Прохора	Прохора, Мойсея	Лаврентія
11	29	С	Калніка, Серафим	Калніка, Сераф.	Зузанни д.
12	30	Ч	Сили, Андроніка	Сили, Максим.	Кляря
13	31	П	Євдокима правед.	Євдокима правед.	Гіполіта
14	1	С	Серп. ВЧХ. Маковеїв	Серп. † В. Ч. Х.	Євсевія
15	2	Н	8. по С. Пер. м. св. Ст.	8. по С. Пер. м. Стеф.	Н. 13. по З. УП.Б.
16	3	П	Ісаака	Ісаака і Дал.	Роха Виз.
17	4	В	7 отр. в Еф., Євдокії	7 отр. в Еф. Євдок.	Ліберата
18	5	С	Євсигнія муч.	Євсигнія муч.	Єлени кор.
19	6	Ч	Преображ. Господ.	Пр. Госп. (Спас)	Венігні
20	7	П	Дометія, Пульхерії	Дометія, Пульх.	Стефана кор.
21	8	С	Еміліяна еп.	Еміліяна еп.	Іванни Фрем.
22	9	Н	9. по С. Матея ап.	9. по С. Ап. Мат.	Н. 14 по З. Фільберт
23	10	П	Лаврентія муч.	Лаврентія муч.	Філіпа еп.
24	11	В	Євпла, Клявдії	Євпла, Клявдії	Вартоломея
25	12	С	Фотія, Анікити	Фотія, Анікити	Людвика кор.
26	13	Ч	Максима	Максима	Зефірина п.
27	14	П	Михея, Теодосія	Михея, Теод. п.	Йосифа Кал.
28	15	С	Усп. Пресв. Богород. ☾	Усп. Пр. Богор.	Августини
29	16	Н	10. по С. Пер. обр. Гос.	10. по С. П. об. Г.	Н. 15 по З. Ус. св. Ів.
30	17	П	Мирона муч.	Мирона муч.	Рожі з Лім.
31	18	В	Фльора і Лавра	Фльора і Лавра	Раймунда

Жидівський календар: 8. серпня — 1. Елюль.

Столітній календар заповідає:

Дощево, але випогодиться, ранками мряки, в половині місяця дощ, опісля погода та спека до кінця.

ВЕРЕСЕНЬ

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

☉ Нів д. 4 г. 21:54
 ☽ Перша чв. „ 12 „ 19:56
 ☾ Повня „ 20 „ 10:32
 ☽ Остання чв. „ 27 „ 4:43

Місяць у відземлю дня 11, а в доземлю дня 23.

У вересні убуває дня на 1 г. 39 хв. — Пересічна довгота дня 12 г. 32 хв.

ЖОВТЕНЬ

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

☉ Нів д. 4 г. 10:58
 ☽ Перша чв. „ 12 „ 12:47
 ☾ Повня „ 19 „ 19:47
 ☽ Остання чв. „ 26 „ 12:26

Місяць у відземлю дня 9, а в доземлю дня 21.

В жовтні убуває дня на 1 г. 44 хв. — Пересічна довгота дня 10 г. 48 хв.

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	19	С	Серп. Андрея, Теклі	Серп. Андрея, Тим.	Верес. Егідія
2	20	Ч	Самуїла	Самуїла	Юста
3	21	П	Тадея ап	Тадея ап., Авраам.	Ізабелі, Бронисл.
4	22	С	Агатоніка	Агатоніка	Розалії
5	23	Н	11. по С. Іриней, Лупа	11 по С. Лупа	Н. 16. по З. Лавр.
6	24	П	Евтиха свм.	Евтихія свм.	Захарії пр.
7	25	В	Тита, Вартоломея	Тита, Вартоломея	Регіни діви
8	26	С	Адріяна, Наталії	Адріяна, Наталії	† Різдво Пр. Б.
9	27	Ч	Сави, Пімена	Сави, Пімена	Горгонія
10	28	П	Августина	Августина	Николая з Т.
11	29	С	† Усік. гл. Ів. Хр	Усік. гл. Ів. Хр.	Якннта і Прота
12	30	Н	12. по С. Олександра)	12. по С. Олекс.	Н. 17. по З. Гвідона
13	31	П	Пол. пояса Пр. Б.	Пол. пояса Пр. Б.	Товії
14	1	В	Верес. Симеона Ст.	Верес. Симеона С.	Возд. Ч. Хр.
15	2	С	Маманта, Івана	Маманта, Івана	Нікодіма
16	3	Ч	Антима, Теоктиста	Теоктиста, Антим.	Людмили д.
17	4	П	Вавила, Мойсея	Вавила, Мойсея	Лямберта
18	5	С	Захарії	Захарії, Єлисав.	Томи з Вілян
19	6	Н	13 по С. Чудо Арх. Мих.	13. по С. Ч. Арх. М.	Н. 18. по З. Януар.
20	7	П	Созонта	Созонта	Евстахія
21	8	В	Різдво Пр. Богородиці	Різдво Пр. Бог.	Матей ап.
22	9	С	Іоакима і Анни	Іоакима і Анни	Маврикія
23	10	Ч	Мінодори, Митродори	Мінодори, Митр.	Теклі д.
24	11	П	Теодори прп	Теодори прп.	Герарда
25	12	С	Автонома	Автонома	Клеофи
26	13	Н	14. по С. Корнелія	14. по С. Корнелія	Н. 19. по З. Кипр.
27	14	П	Воздв. Ч. і Ж. Хр. (	Воздв. Ч. і Ж. Хр.	Косми і Ламіяна
28	15	В	Никити	Никити, Порф.	Вячеслава кор.
29	16	С	Евфимії, Людмили	Евфимії, Людм.	Михайла Арх.
30	17	Ч	Софії, Віри, Надії і Люб.	Софії, Віри, Н. і Л.	Броніма

Жидівський календар: 6. вересня — 1. Тішрі (Новий Рік 5698); 7. вересня — 2. Тішрі (2-ге свято Нового Року); 8. вересня — 3. Тішрі (Щит Гедаїля); 15. вересня — 10. Тішрі (Свято Помирення — Судний день); 20. вересня — 15. Тішрі (Початок Кучок); 21. вересня — 16. Тішрі (2-е свято Кучок); 26. вересня — 21. Тішрі (Пальмове свято); 27. вересня — 22. Тішрі (кінець Кучок); 28. вересня — 23. Тішрі (Радість з права).

Столітній календар заповідає:

До 10. вересня гарна погода з малим захмаренням, опісля похолодне, дощ, потім знову тепло й погідно, під кінець хмарно.

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	18	П	Верес. Евменія препод.	Верес. Евменія	Жовт. Ремітія
2	19	С	Трофима, Саватія	Трохима, Саватія	Леодегара
3	20	Н	15. по С. Евстафія, Тат.	15. по С. Евст., Тат.	Н. 20. по З. Кандид.
4	21	П	Кондрата ап.	Кондрата ап.	Франца Сераф.
5	22	В	Фоки, Йони	Фоки, Йони	Плакида
6	23	С	† Зач. Ів. Хр.	† Зач. Ів. Хр.	Брунона
7	24	Ч	Теклі мч.	Теклі мч., Волод.	Юстини д.
8	25	П	Евфрозини, Пафнутія	Евфрозини, Паф.	Бригіді
9	26	С	Пр. св. ап. Івана	Пр. св. Ап. Ів.	Діонісія, Вінкент.
10	27	Н	16. по С. Калистрата	16. по С. Калистр.	Н. 21. по З. Франц.
11	28	П	Харитона муч.	Харитона муч.	Плакиди М.
12	29	В	Киріяка	Киріяка	Максиміліана
13	30	С	Григорія свмч.	Григорія свм.	Едварда, кор.
14	1	Ч	Жовт. † Покров. Пр. Б.	Покров Пр. Бог.	Калікста п.
15	2	П	Кипріяна, Юстини	Кипріяна, Юст.	Тереси
16	3	С	Діонісія	Діонісія	Галля
17	4	Н	17. по С. Єротея	17. по С. Єротея	Н. 22. по З.
18	5	П	Харитини	Харитини	Луки ев.
19	6	В	† Томи ап.	Томи ап.	Петра з Альк.
20	7	С	Сергія і Вахха	Сергія і Вахха	Феліціана
21	8	Ч	Пелагії	Пелагії, Ігнатія	Уршулі
22	9	П	† Якова ап.	Якова ап., Андр.	Кордулі
23	10	С	Евлампія	Евлампія	Івана Калістр.
24	11	Н	18. по С. Филипа, Теоф.	18. по С. Филип.	Н. 23. по З. Раф.
25	12	П	Прова, Тараха	Прова, Тараха	Івана Канта
26	13	В	Карпа мч.	Карпа мч.	Евариста
27	14	С	Параскевії, Назар.	Параскевії, Назар.	Савини муч.
28	15	Ч	Лукіяна, Евфимія	Лукіяна, Евфимія	Симона, Юди
29	16	П	Льонгіна сот.	Льонгіна сот.	Наркиза еп.
30	17	С	Андрія, Осії прор.	Андрія, Осії прор.	Клявдія
31	18	Н	19. по С. Луки ап.	19. по С. Луки	Н. 24. по З. Вольф.

Жидівський календар: 6. жовтня — 1. Мархешван.

Столітній календар заповідає:

З початком слота, коло 10. вигодується й погода устійниться, ранками приморозки; під кінець місяця дуже холодно й хмарно.

ЛИСТОПАД

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

- ☉ Нів д. 3 г. 3:16
- ☾ Перша чв. „ 11 „ 8:33
- ☽ Повня „ 18 „ 7:09
- ☾ Остання чв. „ 26 „ 0:04

Місяць у відземлю дня 6,
а в доземлю дня 19.

В листопаді убуває дня
на 1 г. 11 хв. — Пере-
січна довгота дня 9:17 г.

ГРУДЕНЬ

ЗМІНИ МІСЯЦЯ

- ☉ Нів д. 2 г. 22:10
- ☾ Перша чв. „ 11 „ 0:12
- ☽ Повня „ 17 „ 17:52
- ☾ Остання чв. „ 24 „ 13:20

Місяць у відземлю дня 3,
і 30, а в доземлю дня 17.

В грудні убуває дня на
26 хв. — Пересічна дов-
гота дня 8 годин 30 хв.

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	19	П	<i>Жовт.</i> Йоїля прор.	<i>Жовт.</i> Йоїля пр.	Всх Святих
2	20	В	Артемія	Артемія	† День задушний
3	21	С	Іляріона Вел.	Іляріона В	Губерта
4	22	Ч	Глікерії, Аверкія	Аверкія, Ярополка	Кароля Бором.
5	23	П	† Якова ап. бр. Госп.	Ап. Якова бр. Г.	Єлисавети
6	24	С	Ареті, Атанасія	Ареті, Атанасія	Леонарда
7	25	Н	20. по С. Маркіяна	20. по С. Маркіяна	Н. 25. по З. Теогат.
8	26	П	Димитрія вмч.	Димитрія вмч.	4 Корон., Севера
9	27	В	Нестора	Нестора	Теодора
10	28	С	† Параскевії, Неонілі	† Параскеви, Неон.	Андрея з Ав.
11	29	Ч	Анастасії	Анастасії	Мартина еп.
12	30	П	Зеновія, Зеновії	Зеновія, Зеновії	Мартина папи
13	31	С	Стахія, Наркиса	Стахія, Наркиса	Евгенія
14	1	Н	<i>Лист.</i> 21. по С. Кос. і Д.	<i>Лист.</i> 21. по С. К. і Д.	Н. 26. по З. Сераф.
15	2	П	Акиндина	Акиндина	Леопольда
16	3	В	Айталія, Йосифа	Айталія, Йосифа	Отмара
17	4	С	Йоанікія	Йоанікія, Анни	Сальомеї
18	5	Ч	Галактіона мч.	Галактіона муч.	Отгона
19	6	П	Павла еп., Клявдія	Павла еп., Клявд.	Єлисавети
20	7	С	Єрона, Лазаря	Єрона, Лазаря	Фелікса з Вальон.
21	8	Н	22. по С. Соб. св. Мих.	22. по С. св. Мих.	Н. 27. по З. Оф. Пр. Д.
22	9	П	Онисифора	Онисифора	Кекилії діви
23	10	В	Єраста, Ореста	Єраста, Ореста	Климентя
24	11	С	Міни, Віктора	Міни, Віктора	Івана від Хр.
25	12	Ч	† Йосафата, Нілі	Івана Мпл., Нілі	Катерини
26	13	П	† Івана Золотоуст.	† Івана Золот.	Коврада
27	14	С	† Філіпа, ап. (Пущення)	Філіпа ап.	Валер. і Віргілія
28	15	Н	23. по С. Гурія, Самон.	23. по С. Гур. і С.	1 Адв. Кресцентія
29	16	П	Матея єв.	Матея ап.	Сагурніна
30	17	В	Григорія новокес.	Григорія новокес.	Андрея ап.

Жидівський календар: 5 листопада — 1. Кіслев; 29. листопада — 25. Кіслев
(Посвячення святині Ханука).

Столітній календар заповідає:

До 10. листопада погідно, одначе холодно, опісля дощево й хмарно; під кінець місяця морозна погода.

Стиль		Дні	С В Я Т А		
н.	ст.		греко-католицькі	православні	римо-католицькі
1	18	С	<i>Листоп.</i> Плятона, Ром.	<i>Лист.</i> Плятона	<i>Груд.</i> Єлігія еп.
2	19	Ч	Авдія, Варлаама	Авдія, Варлаама	Бібіяни
3	20	П	Григорія, Прокла	Григорія, Прокла	Франца Ксав.
4	21	С	Введ. в храм Пр. Бог.	Введ. Пр. в гар.	Варвари
5	22	Н	24. по С. Филімона	24. по С. Филім.	2. Адв. Сави еп.
6	23	П	Амфілохія і Григорія	Григорія, Амфіл.	Миколая
7	24	В	Катерини вмч.	Катерини вмч.	Амвровія
8	25	С	Климентя папи	Климентія свм.	Неп. Зач. П. Д. М.
9	26	Ч	Аліпія Стовл. преп.	Аліпія стовп. пр	Леокалії
10	27	П	Якова, Палядія	Якова, Палядія	М. В. Льорет.
11	28	С	Стефана, Іринарха	Стефана, Іринар.	Дамазія
12	29	Н	25. по С. Парам., Фільом.	25. по С. Парам.	3. Адв. Александ.
13	30	П	† Ап. Андрея перв.	† Ап. Андрея првм.	Лукиї
14	1	В	<i>Груд.</i> Наума, Філярета	<i>Груд.</i> Наума, Філ.	Спіридона
15	2	С	Авакума прор.	Авакума прор.	Фортувати, Макс.
16	3	Ч	Софронія, Теодула	Софронія, Теодул.	Аделайди, Евсев.
17	4	П	Варвари і Івана Дам.	† Вмч. Варвари Н. Д.	Лазарія
18	5	С	† Сави Освяч. прп.	Сави Осв. прп.	Граціяна
19	6	Н	26. по С. Миколая чуд.	26. по С. Миколая чуд.	4. Адв. Немезія
20	7	П	Амвросія еп.	Амвросія еп.	Теофілія і Зенона
21	8	В	Патапія еп.	Патапія еп.	Томи ап.
22	9	С	Неп. Зач. Пр. Б.	Зач. св. Анни	Зенона
23	10	Ч	Міни і Єрмогена мч.	Міни і Єрмогена	Вікторії
24	11	П	Даніїла Стовл. прп.	Даніїла стовп.	Нав. Р., Адама і Е.
25	12	С	Спіридона еп.	Спіридона еп.	Різдво Христове
26	13	Н	27. Праотців. Евстрат.	27. Праотців. Евс.	Н. по Р. Стефана
27	14	П	Тирса і Левкія	Тирса, Левкія	Івана єв.
28	15	В	Єлєвтерія свмч.	Єлєвтерія свмч.	Дітей убит. у В.
29	16	С	Аггея, Теоф., Тир. Соф.	Аггея, Теоф., Тир.	Томи еп.
30	17	Ч	Даніїла, Анавії	Даніїла пр., Ан.	Давида, Евгенія
31	18	П	Севастіяна і ін. мч.	Севастіяна, Мод.	Сиявєстра папи

Жидівський календар: 5 грудня — 1. Тебет; 14. грудня — 10. Тебет (Облога Єрусалиму, міст); 31. грудня — 27. Тебет.

Столітній календар заповідає:

На початку хмарно, дощі; опісля сніг, морози; по 20. грудня теплі вітри, відлига, дощ, під кінець місяця сніг, опісля мороз.

ТОВАРИСТВО ВЗАЇМНИХ ОБЕЗПЕЧЕНЬ І КООПЕРАТИВНИЙ БАНК

„ДНІСТЕР“ у Львові, Руська 20

Обезпечує в золотих і золотих у золоті. — Від огню хатні й господарські движимості, худобу, пашу та збіжжя, товари і т. п. — Від крадіжки з вломом готівку, вартісні папери, дорожочинности, хатню обстанову, товари, склади, як також від рабунку при переносенні готівки. — Уділює позички векселі й іпотечні, зачети на підклад акцій і т. п. — Приймає під найкориснішими умовами вклади в кращій валюті. — Переводить купно й продаж усякого роду цінних паперів. — Переводить торговельні операції. — Приймає влати на рахунок третіх осіб. — Попирає діяльність других кооператив.

Адреса для телегр.: „Дністер“, Львів, тел. чч.: 5-47 і 80-50. — Інформації в справі обезпечень й позичок udzielюють агенції „Дністра“.

Вашу будучність

найкраще й найпевніше забезпечить

„КАРПАТІЯ“

Товариство взаїмних обезпечень на життя

у Львові, Ринок ч. 38

Найстарший і найкраще вивінуваний український щоденник

„ДІЛО“

одинокий загально-національний орган, присвячений політичним, громадянським, культурним та економічним справам.

Безплатний додаток для всіх передплатників „Діла“ — „НАЗУСТРІЧ“, ілюстрований двотижневик літератури та мистецтва, в якому за останні три роки містило свої праці 200 авторів. Необхідний журнал для кожного інтелігента, кожного товариства та читальні.

БІБЛІОТЕКА НАЙКРАЩИХ ПОВІСТЕЙ „ДІЛА“.
Річно 12 томів: 6 оригінальних і 6 перекладних.
Архитвори світової літератури, тільки відомі автори і зразкові переклади.

В ОГНІ й БУРІ

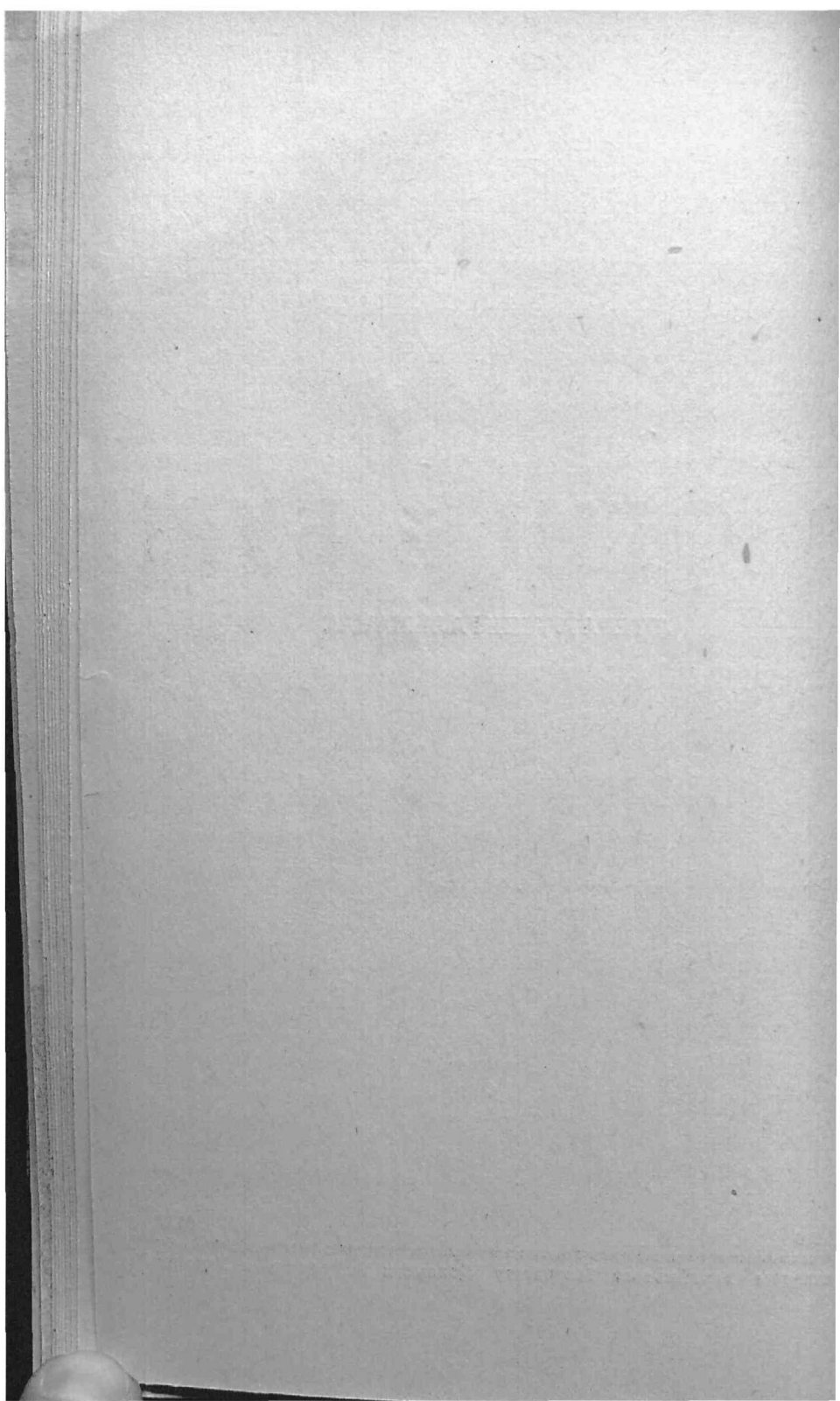
ЛІТЕРАТУРНИЙ АЛЬМАНАХ

ЛЬВІВ

1937

Накладом Українського Товариства Допомоги Емігрантам з України

ВІСЬ

*Міг твій прапрадід розорювать плугом і Південь, і Північ
в одну розпросторену ниву,*

*Міг твій прапрадід все змести вороже, загарбати, взяти
і здвігнути цю землю?*

— Ти можеш.

*Можеш так само поставити вежі відважної влади,
оком обняти границі*

і стати віссю для них,

для сусідів,

для світу.

Ти можеш.

Можеш і будеш. Поглянь, як земля ця тужавіє криком,

Скиби землі як говорять:

— Пануй!

Опануй!

Ми не хочем чужинців!

В нас є і сила,

і порив,

і вищість,

і злото безсмертності — Вісь!

— Браття, ми — Вісь, ми — відвічність, все инше нікчемн

і сіре...

*Як нас єднає Ненависть! Як Гнів обіймає! Прочування
побіди провадить!*

Революція йде^{*)}

Село спочиває. Кожухом білим накрилося, приплющило вії, покурює люльку. Дим веться поволеньки, задумано. Інеєм обпірені дерева, дороги вкачані, обковзані сачочками горбки.

Люди собі мирно, не кваплючися — гренджолами, пішки. Тітки позапишувані, червоні від морозу, з відрами біля криниці.

— Чули Насте? Той лабус знов подівся.

— Зосим?

— Авже-ж. Кажуть, Мусієві чоботи також із ним разом щезли.

— Вкрав сучий син.

А Петро до дядька Кондри:

— Чули? Того Розпутина, що то з царицею..., кажуть, убито геть і в болото закинуто.

— Але?!... А вона ж?

— Погналася, кажуть, шукати аж у тую багнюку.

— Тю! — дивується Кондра. — До чого докрутили! І що то, мойку, з того всього буде?

Погавкують собаки. Гайвороння по дорозі скаче. Дим тонесенько, синьо веться над стріхами.

Село покурює люльку, дримає. Ніщо його не виведе з дримоти.

Аж у Великий піст прибилася звідкись бездорожжями розчухрана, несамовита чутка: цар відрікся від престолу.

— Відрікся?! Хіба ж це може бути?

Село байдуже здвигнуло плечима, розплющило ліниво око.

— Ге, хто тепереньки буде за царя?

— Може Олексій, а може Микола Миколаевич.

— Кажуть, зовсім не буде царя. Якась-то республіка настала.

---

*) Цей яскравий, повний експресії образок із життя волинського села на початку революції виймаємо з повісти нашої талановитої лярвратки, яку вона від кількох літ готує до друку. Свого часу, ще в початках своєї праці, авторка оголосила була первісний нарис цього уступу; тепер для нашого видання його наново переглянула і виправила. Ми певні, що читачі з великою приємністю прочитають майстерний опис настроїв села напередодні подій, що двадцять літ тому струснули Україною.

— Ото комедія.

Дядина Явдоха не йме віри.

— Хіба ж може бути, щоб без царя? І нащо вона ко-
мусь здалася, тая республика?

— А ти ж його сама лаяла, дурнем обзивала.

— Ну, то як цей кепський, то най би другого настано-
вили, а проте ж якийсь цар повинен бути.

Дядько Сопрон з повагом головою:

— Авже ж. Уся Расея не пристане, щоб без царя. Як
цього скинули, то безпремінно свіжого настановлять.

— Або цей що кому винен? — заступився Трохим Ха-
бета, що п'ятнадцятий рік церковним старостою. — Це вона
все накрутила.

— Не кажіть. І цариця невинна. Це стара з Протопо-
пом.

— Говоріть! А Розпутин — то що? Всі вони добрі. Так
їм і треба. Мені й стілічко не шкода. Мало нажилися з лю-
дей, з людської кривди? Туди їм і дорога.

— То таки так. А за землю ж як? Не чути?

— Га?

Село розплющилося, стрепенулося, насторожило вуха.
Загуло від політики.

Ніздрі ловлять дух із простору. Слобода, земля, Уре-
менне правительство, Керенський — так і лящить між пліт-
ками сільськими від раня до смерку.

— Щось то вже буде, раз вийшла слобода.

Прищулилося причаєне чекання.

Десь зза тисячі верстов, із темних мряковин Неви насо-
вувався залізний танк неминучости. Зубами рвав дійсність,
вивертав її догори корінням.

А в ярмарковий полудень, коли сніг із болотом греча-
ною кулешою розмастився по дорогах, річки дзюрчали по
ровах, легковажні, як перша юність, а замурзане сонце ра-
діло по-дитячому з цих дурничок, — у цей день ярмарковий
вошиве містечко волинське почухалося мов опарене, стре-
пенулося й уперше за всю вічність почуло Марселіезу.

Не тільки повітря здригнулося від неї, але й обдрипані
хати жидівські і чепурні селянські стріхи.

Дрож пройшов землею геть по таючих снігах, доро-
гами, полями.

З усіх усюдів посипалися діти з хвостиками і в правди-
вих штанях, у татових шапках, у маминих чоботях. Собаки,
містечкові кози, задрипані жидівки — гергочучи, вимаху-
ючи руками. Менш експансивні, але не менш цікаві тітки, мо-
лодиці, дівчата. Дядьки з батіжками, покидавши вози,
собі підтюпцем, не дуже кваплючися.

— Диви! Що воно таке?

— Та ж не чув? Ліворучія йде.

Усе сколотилося в одну рухливу масу, потекло ярками горбками містечка.

Попереду музики, вгорі червоний прапор.

Клярнет, бубон, дві труби оповіщали земним та небесним просторам вість радісну: Воля.

Екзотична Марселіеза, як справжнє провансальське дівча, свавільна та весела, опинившись знечевя на вічно засмученій Волині, підтикалася, сплеснула в долоні й затанцювала легковажний танок.

Без тактів та ритмів, вільна, як весняні води, пустилася, з реготом стрибаючи рівчачками, качаючись по калюжах.

Гралася, витворяла, що їй забаглося. Власне, що забаглося бубнові і трубам:

...нам враждебни все царські кумії-ії-ри і враждебен нам царській чертог...

— Трю! А це що за комедія?

— Царя скинули.

— То це таки правда?

— Авже ж. Якогось Керенського, чи як його, настановили.

— Що ж то має бути по твою: лучче, чи мо ще гірше?

Обвислі в гунці рамена здвигнулися й знов зацімліли в байдужжі.

...Вставай, падимайся, робочій народ...

— Еге! Воно ніби за народом тягне.

— Е... щось воно не тее...

Скептичний рух рукою та плювок крізь зуби.

— Щоб таки без царя, самі люди. Не вірю.

— Чекайте-но! Це виходить прикладом до того: царя скинули, щоб нарід, значиця, вроді як би сам...

— Де ви бачили, щоб нарід сам без царя. Не вірю.

— Хто його розбере. Щось то вже побачимо. Кажуть, землю...

...атречомся ат стараво мі-гії-ра. Атряхньом ево прах...

— Проте мені всередині весело, їй-їй пра! Так, наче щось тане. Давай собі затягнемо тієї.

— Гайда, підтягай за Шапіровим Аврумком.

— Коли ж не розберу. Якби по-нашому.

— Ха, ха! Ото комедії дочекалися.

Дядько прихиляє голову з білявою рідиною; немов вивувато, немов насмішкувато каже:

— Бо ж таки поправді паршиво людям стало за цю війну: може відміниться трохи.

Сірі веселі очі прижмурюються від сонця, чи від того, що всередині тане. Сіро-білява посмішка.

— А жидки, жидки; геть і жидівки... Це ж оно-но Шапірова стоїть. Ця, що десь у гімназії...

— Котра?

— Та ж оно, напроти самої пошти. Червоне щось на патику тримає.

— І чого б це я лізла та дерлася, мов дурна. Ще б собі де почепила те червоне.

— Цить-но, Явдохо.

— ...Ето біла манархія, панімаєш? Самодержавіє. А тепер слабода, значіт ргавенство.

— А йди-но сюди, Аврумку! Якеж-то тее ргавенство?

— Ну, нет ні панів, ні мужиків. Все ргавниє гргаждане.

— Як нема панів? А де ж вони, до хороби, поділися?

— Ну, вони більше не пани. Тепер все адінакови.

— Як це? Не вірю.

Дядько у світі засадничо нічому не вірить.

— Еее! Щьо ти дурний мужик панімаєш? Я тобі кажу: вже панів нема.

У дядькових очах не то глум, не то радість.

— То добре. Ну, а як же земля?

— Щьо земля?... Ти, дурний мужик, тільки думаєш за землю. Буде, буде, не бійся. Всім буде! Почекай трохи. Мі, думаєш, даром делалі ргеволюцію? Вся земля ргачоному народу.

Запінений жидівський пал вискакує наперед, вимахує руками. Напроти нього усміхнений півротом мужицький скепсис, прижмурений на одне око.

— Коби хоч цієї не відібрали.

— Щьо ти дурний мужик знаєш? Хто тобі забере твою землю, коли всі таваргіші, ргавниє.

Свита здвигає плечима, відвертається. Очі підсмішкуваті, сірі дивляться на маніфестацію, що з аршинами й піваршинами червоного перкалю на тичках пливе розхитаними хвилями. Разом з іншими прочитує складами:

„Да-да-лой тір-ті-ранов!

„да здравствует свабода!

„далой самодержавіє!

„да здравствует республіка!

„братство, равенство, свабода.

Над поштовим рундуком великий червоний прапор. На ньому: Да здравствует республіканская Россія!

Мерехтить в очах, голова паморочиться. Врешті залишається один роззявлений у нетямучості рот.

Усі жидки з червоними прапорами. Лунає на всі лади пісня волі:

... „вперьод, вперьод, вперьод!“

Усе доплило до пошти й зупинилося. На поштовім рундуку рядками гудзики срібні. У натовпі лікоть у світлі штовхає лікті в кожусі:

— А поліцію розігнали ще вчора.

— Ге — розігнали?

— Та ж не бач? Ніде тобі і звання ні врядника, ні стражників.

— Диви! То десь таки справді свобода настала.

— Цить-но! Що він там говорить?

— Таваріщі! Настал великій день свабоди. Русскій народ праснулса с векавой летаргіі. Деспот нізвержон. Избрано Временное правітельство. Таваріщі! Перед вами встайот новая Рассія, свабодная, великая...

Начальник пошти гримить, патетично простягнувши руку:

...Ми далжни ету Рассію защіщать до последней краплі крові. Ми пакажем нашім саюзніцам Англії і Франції, как русскій народ любіт атечество і свабоду. Таваріщі! Все на фронт защіщать ревалюцію. Вас завьот Временное правітельство. Вас завьот навая Рассія. Вайна до пабеднаво канца. Таваріщі! Да здравствует республиканская Рассія! Да здравствует Временное правітельство!

— Врррааа!

Начальник зліз. Над рундуком тільки скубилилася пара. На його місці парикмахер Шапіра.

Два лікті знов штовхаються.

— Як, війна, значить, буде далі?

— А тож, не чув?

— Добра слобода! Не тра мені такої слободи.

— Диви, диви! Граф іде.

— Також сюди преться?

— Тавагіріщі! Наканец мі дабілісь для себя свабоди. Нет больше деспота-кровапійца, каторий сасал із нас кров. Мі ево вігнали. Он не верньотса. Далой самодегржавіе! Да здравствует совет салдатскіх і грабочіх депутатов! Далой бугржу...

— Граф, граф. Диви!

— Ой, мамочко! Підсадить мене. Я хочу подивитися на графа.

Настка підсадила Дарку на штахети і сама зіплася. Ви-

сокий, блідий, жовті, стрижені вуси, золоті окуляри. Від голови до ніг закутаний в оленьчу доху, виліз із фаєтону і звільна ступав по східцях пошти. За ним сопучи йшов у бекеші пан Бялоскурський. Селяни, недуже кваплючися, розступалися перед ними, скидаючи шапки. Парикмахер Шапіра хотів говорити далі, та, обірвавши на слові „буржуазія“, зіскочив з лави і гулькнув у натовп.

З набряклим, розчухраним лицем начальник пошти виплигнув графові назустріч; схопивши його панібратськи за руку, почав нею радісно трусити.

— Паздравляю, паздравляю, ваше сіятельство, с таржеством свабоди. Наканец-то і палякам...

Граф посміхнувся не то притакливо, не то вибачливо, промимрив щось в роді подяки й, висмикнувши руку з начальникових долонь, сховав її у рукав оленьчої дохи. Погляд його ковзнув косо по морі ошапчених, окашкетених голів та прижмурився. Мовчки сів у винесений для нього фотель, закурив цигару. Напівмелянхолійна, напівглумлива посмішка застигла на його вустах.

Темпераментний пан Бялоскурський не міг заховати свого збентеження. Покручував вуса, бундючився, розстібав бекешу й застібав її знов. Згори обкидав поглядом море шапок, хмарився та відсапував. Потім нахилився до начальникового вуха, почав йому говорити щось, притакуючи живо руками.

На підвищенні нова постать.

— А це ж не той суддя, що мене судив? Ано-но видрапався й собі на лаву, — зашепотіла в саме Кондрове вуха дядина Явдоха.

— Таки ж, що він.

— Таваріці! Граждане! Вчера ещо Рассія станала в аковах лжі і насілія. Вчера ещо управлял ею деспот, акрадавшій со сваей шайкой русскій народ...

— А щоб же ти не діждав! — закліяла дядина. — Яке верзе. А мене на три місяці за що, нечиста сила?...

Слова затрусилися на дядиних губах і разом із слізьми скотилися на землю.

— Свабода — то й каже, — виправдав суддю Кондра. — Ви ще коли лаяли!

Лице дядини Явдохи стало мов почорніла скитська плоскорізьба.

— Таваріці! — кричав суддя. — Я старий республіканец, старий ревалюціонер. Сам многа страдал за народ. Приветствую вас: да зравствуует...

— Врааа! Вврааа! — розчавило зваленим ґранітом

останні слова. І вже замість пожовклого обличчя судді з підпухлими очима й почорнілими зубами над рундуком руда жіноча голова.

— Таваггріці! — пищить харкавий голосок. — Далой бугржуазію! Да здгравствует диктатугра пролетаріята!

— Тьху! Хоч би вже паршива жидівка мовчала. Побий тебе трістя! Яке почепила на цицьках.

Дядина плює з погордою й відвертається.

І знову два ряди гудзиків на лаві. Голос начальників цей раз розмірно спокійний, повчальний. Ані сліду попереднього палу.

— Гаспада! Временное правітельство ізбрано для таво, штоби руководіть государственнымі делами до сазива Учредітельнаво сабранія. Ето сабраніє решіт і земельний вапрос. А пака Временное правітельство прізивает всех к спакойствію і порядку. Всякія самочіннія виступленія, захват памещічьей землі, рубка леса і таму падобное будут строга наказани...

Лікоть у свиті непомітно просовується до ліктя в кожусі і міцно декілька разів поштовхує його з притиском.

Якась тоненька ниточка, як павутиння, натягається з поштового рундука над головами, геть, напружена, як невидима струна. Ані звуку. Тільки вітрець весняний розтріпує червоні плахти прапорів, граючися собі легковажно символом волі і братерства людського.

Якась порожнеча в повітрі, немов розсунулося щось після начальникових слів і нема його чим заповнити.

Нараз звідкись зривається пісня. Всі очі туди. Греблю від аптики рогаті кашкетики. Білобурячковий прапор. Ксьондзів Гантось, аптикареві паничі, Гедзик, органістий, два панки з горальні й сам горальник, пан Жолобницький на чолі з прапором. Маширують в ногу та в унісон викрикують:

...,не дами земі сконд наш руд“...

Бундючно, з фантазією. Маширують перед пошту й затримуються.

З рундука ще котиться без гуку нефоремне начальникове: „Спакойствіє“ і, як подушка, падає в болото: Учредітельное сабраніє, вайна до „победнаво канца“, Временное правітельство і знов „пабедний канец“. І знов безтямне:

— Ввррааа!

На лаву вискакує пан Бялоскурський, шапкою махає, струшує головою, гримить. Дядьки тиснуться, щоб почути. Пильно ловлять кожне слово. Що то він скаже, графський управитель? Що то пани думають робити?

Пан Бялоскурський очі заплющив, сяє надхненням.

Любов до ближнього, заповіти Христові, мирне „спулжице“ села і двору споконвіку. Спільна недоля політична, спільне визволення, однакове укохання землі „хлопа“ і „пани“. Тієї „нашої“, „спільної“, буйної землі „кресової“, политої кровю польського лицарства і „місцевого“ люду, — мов грона винограду, обвішали поштовий ганок. Біле вино з вуст управителя потекло чорноземом.

Прочвалали через ярмаркову площу татарські чамбули, контушова шляхта, козаки в жупанах, Стефан Чарнецький, Баторій, Собеський. Виросли довкола пошти „братерські“ могили, „спільна“ кров, „груди Європи“, „заслона християнства“, Польща мученицька „за нашу і за вашу вольносьць“.

Пан Бялоскурський бється у груди, сопе, гримить. Вирячкуваті очі ще більше вирячив, употів від зворушення й запалу. Розстібнув бекешу, лице почервоніле обтирає хустинкою.

Вліпилося в нього тисяча очей пильних, німих.

Ані звуку, ані шелесту.

Скінчив.

Якесь замяте порушення в юрбі. Ніхто не знає, що сказати. Всі цього Бялоскурського знають багато, багато років. Добре знають. Що він там верзе?! Най би до ладу сказав щось. Хочби за той випас, чи за землю. Чи не думає граф людям з половину віддати? Що він там якісь теревені верзе нікому непотрібні?

Кожух згірдливо махає рукою. Глумливий погляд звертається до свити.

— Второпав щонебудь?

— Халера його ма... Не знати, чого він дереться. Ще хочби по нашому.

Враз на лаву вискакує аптикарів панич, що сили верещить: віват!

А за ним усі рогатівки:

— Вівааат!

— Уррра! — скрикує з ганку начальник пошти.

— Вррааа! — схоплюється десь у натовпі та поволеньки скочується вигоном до греблі.

Дядько в свиті і дядько в кожусі також пороззявлювалися і собі гукають.

— Гайда! Раз усі кричать! — захоочує один одного. — На те ліворуція.

Пан Бялоскурський сяє тріумфом, вдоволений похиляється до графа. Той посміхається блідо, тільки кінчики його вух зажеврділи від зворушення. Саме в ту мить, несподі-

вано для всіх, на поштовім паркані, понад головами людей появляється кучерява голова телеграфіста. Смуглясте лице зажеврілося, очі горять, стрічка та губи цвітуть червоним маком над морем голів.

— Най живе вільна Україна! — лине дзвінко міцний молодечий голос.

Падає це слово так несподівано, як грім серед зими. Уперше стріпується над цією землею, над цим майданом болотистим. Чудне, незнане досі слово.

Витріщене здивовання зустрічає його. Тиша над площею, тільки десь на другім краю вигону другий самітній оклик:

— Слава!

Під каланчею на возі видніє велетенська постать у полотнянім плащі. Голос мов чавунний. Говорить щось. Короткі, мов відрубувані слова падають у натовп.

— Млинар, мамочко! — шепче перелякано Дарка, показуючи пальцем на кремезну фігуру. В ту ж мить близько біля неї дядько Петро скрикує собі:

— Слава!

За безногим Петром старий Кондра й ще дехто. І далі вже котиться, мов хвиля, морем голів цей радісний оклик. Нема ані одних грудей у кожусі, чи свиті, які б не кричали це: слава.

Навіть начальник пошти викрикує щось. Пан Бялоскурський сміється добродушно, поклепує його по плечі. Навіть у графа поблажливо-весела усмішка.

Телеграфіст Євмень говорить іще щось. Говорить палко, захоплено, але слів не чути, тільки це нове слово „Україна“ падає декілька разів. І тане в морі крику. Дядьки чомусь зразу сподобали це: „Слава“, — кричать з усієї сили. Кричать також і „вра“.

Поволі, поволі стихає. Дух нагрівся. Пара йде з землі, з площі. Щось тремтить у повітрі, мов електрика. Шапки й кашкети тісніше збиваються біля пошти. Всяк хтів би щось сказати.

Раз вийшло таке право, — чому б не сказати? Раз усім можна... Та й чи мало невисказаного зібралося у мужицькій душі за сотні років? Кортить кожного, тільки зважитися не всяк має смілість. Нараз у натовпі порушення.

— А це-ж хто? Дивіться-но, Явдохо, — штовха хтось дядину у бік. — Ваш Сапрон щось буде казати.

Кудлата голова дядька Сапрона в кожусі, без шапки вигулькнула понад усіма головами.

— Люди добрі! — кричить. Голос хрипкий, ступілий

від ганжі. Прицмакує. — Я вам скажу, що мужикові то так... як от мені прикладом: забрали на мобілізацію коні, то я приходю до воїнського начальника та й кажу...

— Е, що він там верзе?! — перебива хтось із юрби.

— Злазь, ти! Що там будеш розповідати? Тягни його!

— Ні, не чіпай! Най чоловік виговориться. Пожди, най скаже.

...То він зо мною й балакати не хоче, хочби той начальник. А мені ж пасобіє за зятя приходиться на дочку з дітьми, чи ні?

— Е, мой! Злазь там! Розговорився.

— Ну, та пожди ж! Най виговориться. Раз слобода, то усім можна. Думаєш, — панам тільки?

...Я ж кажу: коні у мене забрали, а заплатити заплатили, що самі хотіли. Пособія на дочку з дітьом не дають. От нехай Кондра скаже, так як він мені приходиться сватом. Обидва ходили ми по цих канцеляріях. А як була вакуація, то рознесли мені все чисто геть із тинами. А землі в мене що?... Дві тії десятині і то в п'ятох шматках. А як тепер, кажуть, вийшла слобода, то най наділять землі. От.

— Вввррааа! Славааа! — громом розкотилося впоперек, вповодж площі й розлилося по калюжах, затінках містечка.

— От цей то сказав! Лучче за всіх сказав.

— Таки ж правда. Раз слобода, то най дають землю.

Важке, як оливо, слово, що висіло у всіх на думці й збиралося над площею, мов залізна крапля, — капнуло.

Після Сапрона всі мають охоту говорити. Дядьки обсмілилися, всі на рундук пруться. Над морем кашкетів друга обчухрана голова. Кричить: три года в акопах... воша... слабода... ліворуція... позиції... воша... слабода... Земля!

— Вррааа! — гримить ціла площа.

Дядько, мов у пропасниці, вимахує над головою руками, дереться до захрипу.

За ним третій лізе на підвищення, четвертий. Чути: — воша, окопи, кров, земля. Земля!

А позаду мов артилерія:

— Врраа! Славаа!

Три поезії

1. Білий день.

*І от ти знов встаєш в останнім світлі
Як день цей справжня і немилосерна.
Той самий простір і та сама даль,
І вітер той-же, зперед тисячліття.
Непевний травень ледве простягнув
Крижке проміття. Паморозь спізніла
Ще де-не-де сріблом сриблиться смертним.
Та по ярах уже порозмерзало
І там чорніє яра чорнота,
І ледь тремтить...*

Яка весна невірна!

*Так мляво ген підводиться бліде
І хоре, й невидюще біле сонце — — —
Не пристрасть, не потужність, не вогонь,
Що схопить і запестить до нестями,
Лише старече жалісне тепло,
Що вже більмястим, вже помертлим світлом
Освітлює руїни і безкрай.*

1. V. 1935.

2. Епоха.

*Не цирклем, а задимленим триножником
Та чорним крилом ворожки...*

М. Туган-Барановський.

*Непотрібним стає вже рахунок, і циркель, і книга.
Всі слова вже написані й названо словом усе.
Це епоха, мов пард, хижо скупчилася перед плигом, —
Мить — і кинеться в безвість, і світом завмерлим стрясé.
Все пройшло перед нами: мурини і білі монголи,
І ізраїльський Гóлем, і Фавст, і Айнштайн, і Пікар...
Але світ, по-старому, тоне пусткою, плаский і голый,
І даремно ховає він спрагу кайданів і кар.*

Плоть — прожерта до-тла. Души — випалені, як пустеля.

Лютий яд порожнечі все виїв живе до кісток.

Небо більше не безмір, лиш хмарами встелена стеля,

А земля — тільки ложе, — каміння й неплодний пісок.

О, земля вже не мати! Зрадлива, підступна коханка,

Чиє тіло начорно запестили пристрасть і гріх

Шорстким кроком піхоти, нищительним пбловом танка,

Гострим колом гармати...

...Не треба ні циркля, ні книг.

17. V. 1935.

3. Весна.

Ждали всі зеленого розмаю,

Леготу плодючого тепла.

Ти ж дихнув, смертельно-білий маю,

І земля снігами загула.

Мерзне листя дїтячо-невинне,

Заклякають соки в деревах.

Ярий гїн крижана смерть припинить,

Все скує смертельно-білий жах.

Заридає поминальним співом,

Спеленає в похоронний сніг

І весна — земна пречиста дїва —

Нежива у сніговій труні.

Та крізь хугу вдарить меч небесний

І над срібно-смертним сном весни

Голос Кари загремить „воскресни!“

Всім немилосердям вишини.

2. V. 1935.

„Ясновельможний”

Вовина голова працювала дуже багато. Кожний бо день приносив таку силу цікавих вражінь і стільки викликав нових запитань. Відповіді на них шукав Вова у мами, тата, сестри... Але тато тепер так рідко бував дома, а як і прихотив, то такий завжди заклопотаний, що на Вову звертав уваги мало. Мама давала пояснення в тоні спокійному, казала про речі звичайні і розуміти її було легко. Зате сестра, Ляля, цілком плутала Вовин світогляд. Та оповідала про свою подорож на пароплаві з Євою Сент-Клер, бо саме тоді читала Бічер Стоу. І як там познайомилася з Томом, добрим, чорними Томом і як гостювала на замку, де у свого діда живе малий лорд Фаунтлерой.

Вова слухав і тільки один раз відважився запитати:

— „А де я тоді був?”

— „Ти...” — Ляля подумала: — „Тебе ще тоді не було на світі”.

І Вова вірив. І як його було не вірити! Ляля вже велика, має 9 років, а Вова тільки 5, Ляля ходить до школи і читає гарні книжки, а часом її відвідують подруги, все такі ж дівчатка з кісками, що ввесь час цокотять і дражнять Вову „кавунчиком”. А один раз, як гралися в садку, закликали Вову: — „Дивись, що там таке?” Високо в небі він побачив чорну точку: — „Ворона”. — „Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!” зареготалися дівчата. — „Він каже ворона! Ха-ха-ха! Та це ж літак!” Вова витріщив очі. — „Літак. Машина така, щоб люди літали. Розумієш?”. І знову почали реготати... Ясно, що Вова їм не повірив.

А як мороз прикрасив вікна білими, блискучими зірками і якимись дивними островами, Ляля оповідала Вові, що кожна сніжинка вліті стає квіткою. Це було так гарно, але як воно так робиться, Вова все таки не розумів. Чи оповідала, як уночі починають рухатися картини, виходять із рям і збираються в салі, де до рана тягнеться великий баль. І часто крізь сон Вова чув із салі якийсь підозрілий шум... Чи не танцюють там козачка оті чубаті запорожці, що висять у тата в кабінеті? А на паню з шалею Вова з острахом дивився і вдень. Уявляв собі, як уночі вона блукає по кімнатах, а потім сідає за рояль і грає, поблискуючи очима, з дивним усміхом на устах.

Ляля казала Вові, що й меблі між собою розмовляють, але тільки тоді, як усі поснуть і їх ніхто не може чути. Шафа

говорить старечим, надтріснутим голосом і часто кашляє, стіл рипить, як двірник Яким, коли по сходах носить їм вугілля, а ліжка пищать тоненькими жіночими голосами, особливо Вовине мале ліжечко: воно нявчить, як котеня. Зате стілець, якому Вова викривив ніжку, нагадує одного вояка, що кожну неділю відвідує їх куховарку. Іде і стукає, іде і стукає деревяною ногою, а говорить тихо і приглушено.

Ця зима видалася незвичайна. В місті було неспокійно — виростали й ширились чутки. В домі у них помічалось безладдя: забували в час обідати, в час сходитися на вечерю; куховарка, вертаючися з базару, голосно, на ціле помешкання оповідала новини, які тільки-но почула від людей: „Ой, пані, скільки їх там було, ой лишенько...!“ Мама розводила руками над страшною дорожнечею, а Ляля зовсім перестала вчитися: прийде зі школи і грається, і ніхто їй нічого тепер не казав.

А потім почали стріляти, спочатку здалека, далі — ближче... Прибігали налякані сусіди, мама заклопотана ходила по кімнатах, з батьком тихенько про щось радилася... А потім вони переховувались у знайомих у „підвалі“, де зібралось теж багато інших людей. А десь над головами наче грім гремів — гуркотіло страшенно і від того дріжали вікна і хрестились жінки... Мама тулила в коліна Вовину голову, а там угорі розривалися нові вибухи, щораз сильніше... страшніше... трусилася ціла будівля. Вова заплакав, а мама його заспокоювала, щось казала... Біля її ніг, схилена на коліна, тремтіла маленька Лялина постать, блищала налякано пара чорних оченят. Хтось відчиняв двері... якісь люди... приходили... всі таємно перешіптувались...

А далі у них уже дома: електрики не було — її заступали свічки і ввечері по кутках збігалися, купчилися тіні, наче прислуховувались до розмов... А час від часу долітали далекі стріли... По місту почали повзти чутки, одна затемняла другу, а на деревах обявилися бруньки — символи нового життя. Потекли струмочки, поблискуючи на сонці... Весняний вітер усе далі відганяв темні хмарки...

Тепер до них приходило багато людей і ввечері салю обгортали хмари цигаркового диму. Піднесено звучали голоси, перемішувались, наче наростали один на одному: А часом хто-небудь ударяв на роялі кілька акордів і несподівано вривав.

Ляля знову почала відвідувати школу. Вона давно вже не оповідала Вові про сніжинок, мавок і малу Єву. Уявляла собі, що війна буде довго-довго, Ляля виросте і врятує

Україну, як колись у Франції Жанна д' Арк. Буде скакати на коні просто на ворогів, а за нею військо, козаки з чупринами і списами в руках. Тепер їй було скучно без вибухів гармат, що так її хвилювали, тільки все ще боялася входити одна у темну кімнату.

Якось, почувши, що мають вибирати гетьмана, сказала про це Вові.

— „А кого виберуть?“

— „Кого?...“ Ляля на хвилину задумалась, потім хитро всміхнулась. І вже поважно до Вови: „Тебе“.

Вова подивився з сумнівом....

— „Та тебе ж! Я сама чула, як казали! Тільки не кажи цього нікому, бо покищо це таємниця. Потім тобі це сами скажуть... А що ти малий, так це нічого. Швидко виростеш!“ — переконувала Ляля.

Вова замислився.

Як, чому, хто його буде вибирати, ще добре не розумів, але Ляля казала так певно й переконано, що так, очевидно, мусить бути.

Думка його подобалась.

Вова знав, що він українець, що Україна була під чужим ярмом і мусить бути вільною. Чув про козаків і як вони з турками воювали, з поляками і москалями, чув про Січ і про гетьманщину. Уявив себе з шаблюкою, з булавою і важний, піднявши голову, ходив по кімнаті. Обмірковував свою майбутню діяльність. Думав про війну, аж двічі переїхався на дерев'яному конику, а ввечері без плачу ззів тарілку каші.

На другий день увесь час грався в війну. Вояками були гудзики, генералами гудзики більші, а найбільший гудзик — гетьман. Чорні гудзики була ворожа армія.

„Т-та-та-та“!! чвакав скоростріл. „Ба-ах!“ — гармата.

Гра захопила Вову надзвичайно, хоч від цього терпіла мама, бо Вова почав тихенько порпатися у неї в комоді — шукав гудзиків, нових вояків для своїх армій. А втім, ще більше він задивлявся на батьків уніформ, що мав гудзики великі і блискучі, і якось, захопивши ножиці, їх усі до однісінької повідрізував. От було потім галасу, от було крику! Військо його розбили, гудзики повідбирали, а сам він заховався у темний куток між шафою і комодою й сидів там, аж поки затихло все.

А як ходили на прогульку — Вова, мама і Ляля, все дивився, як марширують вояки, чи як кіннотчики на конях їдуть. А прийде додому й починає: „кроком — кроком — кроком...“. Чи надме щоки, наморщить чоло і ходить по кім-

наті — думає та ще й руки закладе за спину — зовсім, як тато.

Як буде гетьманувати, уявляв собі трохи неясно. Що буде носити шаблюку, козацький одяг, буде мати доброго коня і навколо багато вояків... Що будуть кричати йому „Слава!“, як чув колись на Софійській площі, і що прийде багато-багато людей і буде маяти багато прапорів... Що він поведе війну і повиганяє усіх ворогів України, аж геть-геть далеко... А сам буде жити в Києві і наказувати. І всі його будуть слухати. Отут Вова трохи задумувався ...як він буде з мамою і татом? І хто буде тоді головним: він над мамою, чи мама над ним? Мама б іще нічого, але от із Лялею він порухується. Побачить вона, як над ним верховодити. Накаже посадити її в темну кімнату і геть... дивись мені!

Каші він тоді їсти не буде, і молока не питиме, а все шоколяду, чай і все те, що їдять дорослі.

Був час обіду, але тато все не приходив. Чекали його, діти хотіли вже їсти і, нарешті, сіли обідати без тата.

Розмова починалась і зараз же вривалась, наче всі ждали чогось незвичайного, навіть діти. Тільки Ляля легенько пхнула Вову ліктем, але мама це помітила й погрозила їй. І знову тихо. Тільки й чути, як дзвенять ложки, тарілки й ножі.

Прудкий дзвінок відразу всіх оживив. Мама швидко пішла назустріч батькові, — що це був він, пізнали по дзвінку — і звідти почулась жива розмова.

— „Справді? І це вже певно?“ — питав голос мами.

— „Цілком певно, вже вибраний..!“ — казав тато і ще щось казав, але не було чути. Ввійшов до їдальні, мама за ним.

— „От що“, — сказав він, звертаючись до дітей — „гетьмана маємо“.

— „Як? А хто це? Таточку, хто? Скажи!“ — питала Ляля і аж підскакувала на стільці від нетерплячки. Вова раптом почервонів.

— „Павло Скоропадський“...

— „Як? А хто його вибирав? — питала Ляля. — Розкажи!“

Поки тато пояснював, Вова непомітно зліз із стільця й тихенько вийшов із кімнати.

Зупинився в салі. З-за білих фіранок зазірав синявий день. На стінах темніли картини, хмуρο поблискував рояль. Безрадно розвів рученятами й зупинив свій погляд на конику, що лежав перевернутий напідлозі. Зморщив кругле чоло...

— „Вова, ти плачеш?“ — голос Лялі, що за ним прибігла. Дивилася на нього здивовано: „Що тобі?“ Вовині очі були повні сліз. Подивився на неї, потрусив головою. Хтів щось сказати... Але раптом його губи скривилися, сльози швидко одна по другій закрапали по щоках... Вова гірко заплакав.

В. КОРОЛІВ-СТАРИЙ

Остання операція

Професор оперативної хірургії Потапчук раптом почув себе „на старі коліна“ легким, як пушинка. Та цю легкість він усвідомив аж по тій хвилині, як перебігав, мов куля летіла, замерзлий Дністер. Навіть випередив своїх перевідників: мабуть тому, що вони загодя облегчили його кишені й куфри.

Було йому самому дивно, що після того напруження, якого зазнав при переході кордону, не відчув жадної реакції. Навпаки, цілком по-молодечому статечний професор почував і духову полегкість. Справді, смужка замерзлої ріки, оточена ще зеленою кромкою рогозу, була тією чарівною демаркаційною лінією, за якою існував новий світ. Незмінні гнітючі думи, стала пільма червоної змори, примари „стенки“ й підвалів, вишкірена машкара голодної смерті, бандитські напади, піврічне замерзання й безнастанне шермування підозрілими поглядами та провокаційними речами — все враз злетіло з нього. Змучена й постаріла душа відчула подих віри, й від того легесенького подиху враз розкувалися кайдани безнадійности, а душа по весняному зазеленіла.

Сяючими щастям очима втікач оглядав переповнену жидами й жиденятами халупку ребі Штеермахера, де мав перебути „якихсь пару день“, поки експресова пошта звяже його з друзями, менш наївними, ніж був старий учений. І коли тіло перестало нервово тремтіти, а на очах уже не наvertsалися безвільні сльози радості, — професор засів за листи. Не чув рейваху жіночого й дитячого населення своєї криївки, щедро розсипав на поштові марки останні гроші, — а все писав і писав до широкого світу, в різних кутках якого безсумнівно його адресати почують невимовну радість, довідавшись, що він — уже майже з ними. Звичайно небалакучий і ворог листування, Потапчук не міг тепер утриматися, щоб вільним словом не повідомити „всіх, всіх,

всіх“, як писали на тім боці, про жах минулого й радість прийдешнього. Та й що мав робити ще, коли з хати було не вільно виходити, щоб не зазнайомитися з отвертими й по-таємними румунськими й — дивіться ж бо! — навіть совітськими шпигами, що наповнювали прикордонне селище?

Та „минали дні, минали ночі“ й з ними тьмарилась екстаза щасливої втечі. А як пішла у безвість може й десята „пара день“, листи ж, немов падали в ополонку, а не в отвір поштової скриньки, — чорні хмари облягли помолоділу було професорову душу й знайомий страх, мов спрут, липкими лапами все дужче затискував її в своїх обіймах. І щось зрадливе й злорадісне реготало-гикало в тій ущемленій душі, бо ставало ясно, що він протягом стількох років шукав щілинку в незрушимому, височенному мурі лише на те, щоб побачити за першим муром такий самий другий. Це ж — пастка для дурної миші, не більше!..

Власне йому не була страшна насильна смерть: недурно ж уважали його за майстерного хірурга. Ще заздалегідь, коли смерть занадто настирливо почала заглядати йому в очі, — він зробив собі химерну операцію, утворивши зсередини стегна маленьку кишеньку під шкірою. А в тій кишенці вже давно заросла щкляна ампулка з ціян-калі. А що лежала вона над більшою жилою, то варто було чимсь твердим притиснути шкіру, й вороги враз будуть пошиті в дурні: їм лишиться не професор Потапчук, а — нечутливий труп. То ж він знав, що „на той бік“ його не дістануть. Але ж цей глум важчий за саму смерть!.. Правда, сталося вже одно чудо: він знайшов шпарку в стіні. Та навіть що жив колись Юм із своєю теорією ймовірності, якщо і в другім мурі він — Потапчук не знайде нової шпарки?!.. Треба лише собі усвідомити, де саме її шукати й що, власне, сталось? Чи всі, кому він писав, раптом повмирали? Чи й на цім боці в усіх так само зачорствіли серця, як і „там“? Але ж „там“, принаймні, хтось із „приятелів“ міг виграти на його згубі бодай старі черевики чи одержу, але ж тут кому потрібна його смерть? Навпаки, він — живий звязок із Батьківщиною....

„Медитацій“ уже було аж занадто, а відповіді все ж таки не приходили. І найжахливіше було те, що не приходила відповідь від Максима. Макс Павловський, молодий колега, друзяка, майже побратим! Коли б умер, то про це була б згадка і в совітській пресі. А як живий, то як же міг він забути й про Потапчукові сталі послуги, й про грошову поміч при втечі й, нарешті, про те, що Потапчук урятував

життя його дружині, коли вона привела на світ Люсю, Потапчукову ж хрещеницю?!...

Професорове серце вже було майже в безодні. Душа присіла й стала порожня, мов флякон, з якого видихався хлороформ. Утікач уже нічого не писав й намагався не думати. Лежав нерухомий цілі дні на своєму лігві, складеному з короба та зломаного коша, поставлених за пічку й завішених поплямленим перкалем. І, хоча не спав, та тепер уже не чув ні гамору, ні реву, що раз-у-раз счиняли жиденята. Не ловив блощиць, які отарами паслися на його нечутливому тілі, й ніяк не реагував на щовечірні докори ребі Штеермахера. А коли жид напосідався:

— Принаймні самі скажіть, що я маю з вами робити?
— відповідав байдужно:

— Пошліть свого Шльому до сигуранци. Там дадуть вам відповідь жандарі.

— Что значить — жандарі?.. Штеермахер — не собака і не дурак. Але хіба я теж не хочу жить? Хіба моя Сура не хоче жить? Чи мої дрібні діти не хочуть жить? Ви ж не змовчите, що сидите тут три тижні вже?!...

І от, коли вже професорова душа осіла на самий спід і він обмацував на нозі свій „патент“, — „не дурак“ Штеермахер приніс із міста цілу купу листів. Чому вони не хотіли приходити нарізно, а чекали один-одного, тепер не було вже важливо, бо ж, розірвавши коперти, Потапчук на одному з листків прочитав у куточку — „Твій серцем Макс“. Але ж далі не бачив нічого: немов тяжко вчадів. Довго перепочивав, аж почав читання та, як довго голодуючий мусять спинятися по кожному ковтку, спинявся для віддиху по кожному реченні.

Скрізь були самі непорозуміння й фатальний збіг обставин. Макс уже два роки не був у Відні, але в Прешбургу, що тепер звався Братиславою. Та, коли прийшли Потапчукові листи, — нікого з родини Павловських не було вдома. Лише повернувшись, перечитав Макс приятелеву одисею. Але за силою клопотів не міг негайно відписати, бо ж треба було відразу зібрати й відомості про перепустки та інші формальності, потрібні для приїзду сюди большевиків. Та впливові знайомі в Румунії вже відповіли позитивно й Потапчук може тепер їхати вільно, де „на берегах тихого Дунаю“ і т. д...

Ще в експресах професор мав досить часу на студіювання отриманих листів, бо ж дорога була довга й марудна. Ослабла голова ходила обертом, коли нарешті загукали кондуктори радісне слово:

— Братислава! Братислава!..

І — предивно! — те слово не влило в змученого мандрівника сподіваної радості увільнення. Не здавав собі справи, чому примерхла його екстаза й чому не почував себе так, як мало б бути?..

Метушливий, жвавий рух великої стації, сила сліпучих вогнів, бадьорі, жартовливі й ділові вигуки, аж занадто дзвінкий сміх, що викликав почуття тривоги, нарешті — така шиковна публіка, якої вже давно не бачилося й уві сні, — все разом так ошарашило втікача, що він розгублений стояв на пероні, бо не чував такого шуму ні по своїх лябораторіях, ні по мертвих містах України. Коли ж надумав уже зробити крок, то просто наступив на Тетяну Іванівну — Максому дружину. Побіч із нею вертілася струнка, мов тополя, його хрещениця Люся. Ситі й життєрадісні обличчя пань були приємною несподіванкою для приїжджого, настрої якого на одну мить розсвітився. Та ж, по першому привітанню, все знову потьмарилось. „Так, Максим не вийшов назустріч!“ — мигнуло в голові чорною блискавкою й тонкою голочкою кольнуло побіч того місця в серці, де вже чувся біль від Максого речення в листі „про наглі клопоти, що не дозволили негайно відповісти на листа“.

— Ой, Боже ж наш! — піднеслося до неба чотири випещені ручки. — Який же ви схудлий!.. Який темний!.. Який обідраний!

Гарненька хрещениця враз трохи відступилася й оглядалася на всі боки. Було цілком натурально, що пристойне дівча почувало себе ніяково попліч із обшматаним старцем, але ж Потапчукові розхитані нерви сприймали все надто гостро й видалося йому дивним та малотактовним отсе розглядання, немов циганського коня на ярмарку. І знову голочка штрикнула професора і раз, і вдруге, коли Люся сказала півголосно:

— Мамо, сядемо в закрите авто.

— Ну, звичайно, — відповіла мати. — Де ж ваш вантаж?

Професор розвів руками й, перемагаючи себе, з робленим жартом відповів:

— Минулося, забулося. Ось — omnia mea! — й показав легенький пакуночок, обгорнений у румунську газету.

З великою незручністю, мов на солом'яний дах, вліз професор у таксі й, непризвичаєний до його шумливого сичання, мало чув з того, що говорили йому пані. Вони, сміючися, махали на нього руками й провадили розмову між собою. А він почував себе, мов упійманий дикун. Поки ще

валявся за нічю в ребі Штеермахера в бруді, п'їтмі, гаморі й смороді, поки мучився морською неміччю в експресі й не мав елементарних вигід, — не відчував разючої зміни в оточенні. Але ж, з братиславського перону почавши й потопаючи в м'яких подушках еластичного авта, що муркотало, як угодований кіт, у парі тонких перфум, що струмилися від елегантних пань, які так голосно й дзвінко сміялися з усякої дрібниці, що її він уже не вмів помічати, — він зі своерідним переляком дивився у вікно на залиті с'яйвом, блискучі вулиці, що ними, як повінь, лилась чиста, безтурботна на вигляд струя людського потоку, без найменшої ознаки жаху, до котрого він так призвичаївся „там“. Було подібно, як по довготривалім бомбардуванні раптом наступала повна тиша, яка — особливо вночі — таїла в собі стільки небезпеки, що була страшніша за гупання гармат. Так і в цьому спокійному русі вигідного життя вчувалась якась велика невигода. У цьому спокою, волі, естетиці, про які він так довго й жагучо мріяв, тепер почував себе так, як колись, прийшовши на урочисте засідання, побачив при загальному сміху, що забув одягнути поверх камізельки сурдут.

Авто спинилось. Не їхало довго, але ж професорові здалося, що за цей час він проаналізував усе своє довге життя. І, здавалося, ніби ще щось зломилось в уже з ріжних боків надломаній душі. Коли „там“ у нього загинула віра в людину, то тут під великий сумнів було поставлено те, в що Потапчук так само твердо вірив і чим хизувався: культуру, що була надто нестійкою річчю й могла редукувати блискавично. Відчував, що все, сприйняте його змислами, мало в собі присмак якоїсь іржі, як буває в зтеплілій воді. Все його ество було сповнене ріжнобарвною прикрістю, котра вже й тепер перешкоджала прийняттю якоїсь радости.

— Професоре! Дорогий! — штовхала його Тетяна Йванівна. — Та прокиньтесь ж: ми приїхали!...

Раніш при всіх умовах такі слова з дамських уст Потапчук уважав би лише за дружній жарт. Але тепер учув у них іронію й патронатство, а саме штовхання видалося типовим *geste d'anti-chambre*. Так само, як у мовчанці й погляді Люсі бачив до себе таку ж відразу, яку бачив у молодих студентів до різаного людського мяса при перших операціях.

Три порядні покої, повні всяких меблів, чисті килимки, непогані образи на стінах і трохи книжок на полицях, а потім — товстий самовпевнений самовар на столі, довкола якого чисті й не без елегантції одягнені люди, — все це при-

голомшувало Потапчука. Він не сподівався такого образу, дарма, що не мав собі в уяві й жадної іншої евентуальности. Але чистота й видима ситість, що панували в теплій, ясно освітленій їдальні, несвідомо драгували його.

Всі вимріяні на початку полону в ребі Штеермахера оповідання й промови, котрими він „мав дивувати“ своїх друзів, — цілком злиняли й вивітрились. Він відповідав мляво, не знаходив відповідного тону й говорив безбарвно, як глухий, утертими графаретами. Навіть речі, що були предметом його здогадів, інтересу й тривоги там, удома, — тут не захоплювали його душі. Вона відлітала далеко, не до тих часів, коли й він жив більш-менш так само, мав чисті нігті, був у вигідній, добре пошитій одежі й умів підтримувати „чайну“ розмову. Ні, всі його думи линули назад, до того огидного недавнього залізного „грубіянчика“, що не грів, а лише смердів і чадив, до недоїдків на клаптиках паперу, до саморобних солом'яних кальош та штанів із мішка. Вуха не вловлювало дружнього гомону запитань та оповідань, не сприймало оксамитового буркотіння вулиці, що вривалось у хату, а чуло розпачливі зойки, постріли, підлу лайку й льокайське хіхикання підлиз. Крізь цих ситих ласкавих, гальянтних людей, що виявляли до нього — хоч і з певною дозою патронатства та резерви — приязнь і спочуття, — Потапчук бачив позеленілі тіні, повні жаху, звірячих пожадань та злісної хижости, що їх він полишив на дальшу боротьбу з видющою смертю. Й, нарешті, впіймав себе на згадці, як в один із розпачливих моментів у чрезвычайці він заприсягнувся ніколи не забути й не вибачити втікачам, котрі й уявити собі не могли того жахливого лиха, яке — не знати, чого й за що — мусів пережити він та його товариші по нещастю. І, пригадавши, відчув, що — й справді — печінка йому пухне, а серце наливається гіркою образою.

— Мій любий друже! — тимчасом говорив Макс. — Ти таки, бачу, зовсім там підгуляв. Стривай! З приводу щасливого „ізбавлення од фараона-гонителя“ Таня навмисне для тебе роздобула ось яку штучку! Справжня, братіку, „русская“ — ваша! — поза всяким, брате, шовінізмом! — прицмокнув він губами, показуючи гостеві білу пляшку з московською наліпкою. — Прислухайся, як булькає...

Чи та „доісторична“ посмішка господарева, чи прикре слово „ваша“ — остаточно dokonala професора. Йому заточилась голова, під серце підкотився давучий клубок, руки конвульсивно вхопилися за скатертину. І, несподівано для самого себе, він заридав. Плакав голосно, з гикавкою, як

п'яний, побитий архаїчним поліцаєм, „старорежимний“ російський „Ванька“ — візник.

Ні надмірна втома нервів та м'язів, ні валеріянові краплі не нагнали Потапчукові сну на білих подушках під чистим простиралом, що лопотіли своєю недоторканою й третируючою біллю. Під м'якою пуховою периною його пекло, мов у пеклі. Серце стугоніло, то припинялось, кров скапувала кудись у глибіню, а не бігла призначеним їй шляхом. Задрімав тільки над ранок, але ж на хвилинку, бо прокинувся від власного дикого крику. Над ним стояв у білизні господар і незадоволено „вчитував“:

— Заспокойся ж, Бога ради! Цілу ніч репетуеш... Вже увесь дім на ногах... Мабуть і на вулиці чути... Ось валеріянові...

А сам з огидою поглядав на бруднючі професорські ноги, непризвичаєні ховатись під периною.

Зранку було одногосно вирішено, що „милого гостя“ треба негайно вести по різних місцях: у лазню, бо ж не може він відмитися начисто в хатній купелі; до голяра й до кравця, чи — ще ліпше — в крамницю готових одягів. А вже тоді, причепуреного, ще таки сьогодні — до лікаря нервових хворіб. Потапчук не сперечався. Але майже скрізь, куди вони приходили з Максом, Максowi була якась прикрість. В лазні на здивування купальників виявилось, що професор мав черевики на босу ногу, у голяра прийшло до неприємних дебатів, коли в професоровій шевелюрі знайшлися паразити; примірка зодягу була просто скандальною, з огляду на стан покупцевої білизни.

— А все ж таки ти знову став подібний до людини, — обережно обняв друзяку за стан Максим. — Припустім, костюмчик... тее-то, як його? — „нерепрезентативний“, як говорять тубільці, але ж хоч цілий і без паразитів. Правда, Таню? Що скажеш, Люсі?

— Н-н-ну!... протягла Тетяна Йванівна. — Звісно, не ті скандальні обмотки й компромітуюча „гімнастьорка“. Тепер уже ніхто не скаже відразу — „большевик“!... Ха-ха-ха!...

Люся не відповіла нічого, лише відвернулася до п'яніна й взяла кілька порожніх акордів.

Знову на обід з'явилася „русская“, якої гість вчора так і не встиг покоштувати. Тепер вона була до-речі: важкі, масні потрави каменем лягали в непризвичаєному шлунку й неповоротку їхню масу конче треба було розчиняти спиртом. А, коли по обіді вони з Максом випили по останній чарці, Потапчук відчував, ніби його надули пищиком.

Підвеселений спиртом Макс нахилився до приятелевого носа своє вгодоване обличчя, яке розчервонілося й вилискувалося маснотою, й просто в рот деклямував приятеліві:

— Бачиш, ось так яюсь і животиємо... Звісно, не життя це.. ік.. а нидіння... Вже, братушко, самі оці переїзди!.. Мов човник у ткацькому варстаті, — сюди, туди, туди, сюди. Скільки це коштує?!.. То — до Відня, то — в Фесляу, то — знов... у Дрезден, то в Прагу, то ще сюди. Всі ці бебехи, самовари, посуд... Ну, що ж, як би були ще малі діти?... Подумай... Але ж і без дітей — просто драма, котра — головне — полягає в тому, що чоловік ні в чому не має певности... Розумієш? — Нема певности щодо завтрашнього дня...

— По певність треба їхати туди, відкіль отсе я приїхав....

Але Макс не зрозумів сарказму й скаржився далі:

— А ще, братухо, кругом — ота голота! Всі клянчать, просять, вимагають позики. Звісно: на вічне віддавання! А це ж для порядної й впорядкованої людини, котра сама мало що не голодує... ік... — просто найстрашніша деталь усїєї емігрантської драми! Не позичив — нажив ворога, а позичити... з чого, коли ж, як той наш „славний дипломат“ казав, „все живеш на одні й ті самі чотири корони“... Хе-хе-хе!... І я мусів стати на єдину можливу позицію, котра є геніяльним винаходом Тані: ліпше придбати собі ворога *gratis*, а не доплачувати з загорьованих за таку сумнівну приємність, хе-хе-хе... Міщанщина це, — розумію, — помітив смертельно-зануджений погляд слухача, — та ж, брате, така сумна наша доля — доля політичного емігранта, для якого, власне, нема іншої форми боротьби за батьківщину... Доводиться закисати в злиднях... ік... Я й фізично, мов припнутий на ретязі от тут-о!..

— А що ж ти говорив про часті переїзди? — спитав Потапчук.

— Які переїзди?... Так то ж родина влітку поїде на хутір, ну, а я — кажу ж тобі, — чистий „столпник“ із московських черноризців.

— Який же то хутір? — аби щось сказати, спитав гість.

— Та й не хутір, а одна ерунда! Бачиш, Таня на еміграції стала така спекулянтка, мов з вашого „раю“. Всякими там комбінаціями та продажем деяких дрібничок із біжутерії склала невеличку суму й на всякий випадок купила на своє ім'я маленьку вільку в Фесляу. Це — паршивенький курорт під Віднем. Трошки винниці, ну — та пейзажик... Коли перевести на колишні гроші...

— Та що там вираховувати? — перепинила Татяна Йва-

нівна. — Не варт і розповідати! В Києві „дворник“ з доброго дому мав більше помешкання, — й вийшла з покою.

— Ну, правду кажучи, — переняв знову слово Макс, — не така вже й одчаяна та вілька: чотири покойчики, кухня, окремо — пральня. Кілька кроків і власні винниці при ній. Влітку можна трохи відпочинути від клятих кватирних господинь...

— Перестань бо, Максиме! На лиш, випий трохи соди, — вернулася Тетяна Йвановна.

— Хе-хе! — не втихав Макс, випиваючи соду. — Моя Таня, говорю тобі, молодчина! Б-у!... Вона кожную господиню стероризує!.. Не гірше, як ваші красноеврейці!.. Ця тутешня господиня на другий бік вулиці шарахається... Йй Богу... Б-ху-у!.. — Й він обережно пригорнув до себе хвилястий стан дружини.

— А хто ж за свої гроші дозволить собі по голові ходити?! І так над емігрантами буквально кожна свиня поневіряється... От хоча б і сьогодні...

Щось дзвінко забрязчало в пекарні. Пані, не закінчивши речення, хутко вийшла з покою. За хвилю крізь зачинені двері було чути її німецьку, ядерну лайку.

Чи Потапчук перепив „русскої“, чи може в аптеці дали не ті ліки, що приписав лікар, але що-далі тривала приятельська щира розмова, тим дужче його душили сердечні спазми.

— Ти даруй мені, друже, що мене якось утомлює вся ця радість зустрічі. Сам бачиш: я й хворий і здичавілий. Дозволь мені трохи самотно відпочити, бо ж я всю ніч, здається, прокричав...

— Прошу, прошу!... Я тебе проведу до кабінету... Але ж, дійсно, кричав ти неможливо! Та й та істерика вчора... Правду тобі скажу, Люся від того й забігла кудись на цілий день... Та й з господинею помешкання була ж ото знову прикра розмова, що про неї почала була Таня... Це — просто жах..

— А, знаєш, брате, таки й справді це — жах... Принаймні для мене, так наскрізь перестрашеного...

Увечері, коли пані з донькою пішли до біографу, а Макс лишився вдома з гостем, котрий рішучо відмовився дивитись на совітський „сензаційний“ фільм, — Потапчук натяг повні груди повітря й попрохав у друзяки невеликої позики: одежа ззіла всі його запаси, а на дорогу до Праги в нього вже нема нічого. Ото ж якусь тисячу корон...

Павловський потемнів.

— Я памятаю, що „ліпше втратити приятеля gratis“, без доплати, — переводив на жарт професор...

— Не в тім річ. Для тебе, розуміється, мусить бути вийняток... Але ж всі гроші завжди у Тані... От тут, брат, заковика... Говорю тобі щиро... — Макс почухав за вухом. — Ну, та якось то буде!... Тільки не гнівайся, що я тобі поражу по дружбі: тут, брат, в цій міщанській Європі треба трохи відвикати від ваших тамошніх планетарних масштабів...

За вечерею спочатку було багато павз. А коли гість категорично заявив, що завтра вранці поїде до Праги, — всі враз оживились.

— Та що ж це ти — хочеш нас образити? — поважно запитав господар? — Принаймні відпочинь хоч трохи. Чого ти там не бачив у тій Празі?

— Маю листа від Семеновича, кличе й обіцяє, що примістить на працю в шпиталі, — напівзлукавив Потапчук.

— Хто? Семенович? Та це ж така сволоч... А він вірить Семеновичу! — повернувся Макс до жінки. — Чуєш?

— Семенович нас хтів так „обработать“, що з торбами б пішли. „Двигає науку“ — але тільки шахами та пивом!... Але, Макс, конешно, у нас тісно й незатишно... Не те, що колись було, — цідила крізь зуби Тетяна Йванівна. — Я розумію, що дорогому гостеві у нас нема елементарних вигід... Безперечно, що ваша слава, ваше ім'я допоможе вам і без таких прохвостів, як Семенович, котрий, уявіть собі, бавить пань тим, що розповідає в сальоні, які мав нігті на своїх ногах!...

— Та мені ще писав і Дяконенко, — доложив професор.

— Підозріла фігура, він щось із СРСР... Крім того, друкувався в московському „Пламені“ в Празі...

— Тим швидче щось зможе для пана професора, — додала знову господиня. — Але ж це зовсім не значить, що мусите так „скоропалітельно“ втікати від нас...

Умовляли професора й гості, що прийшли на вечерю й сіли потім із господарем „по маленькій“ у преферанс, „як у Самостійній Україні“...

Професора все ж таки не випустили відіхати першим вранішнім поїздом — „бо ж треба, зрештою, виспатись“. А коли він відїздив перед полуднем, — то його провозжала вся родина. „Багатого провозають, щоб не впав, а бідного, щоб не вкрав!“ — згадав Потапчук, як бувало говорив на своїх памятних „понеділках“ старий Чикаленко народню приказку, й уперше, хоч „і на кутні“, засміявся за кордоном. З пристойности стояв у вікні вагону й дивився на групу „друзів“, але за гамором не чув, що йому гукав Макс.

Та саме в мить, коли в рухливому гомоні двірця стала ралтова щілина — павза, до нього долетіли Люсині слова:

— Та не кричи ж бо, тату! Ще й тебе вважатимуть також за большевика...

На професоровім обличчі стяглися мязи, а з скривленого рота вилетіли просто в товсті обличчя, як це робить Іван у „Суєті“, образливі, на смерть обридлі „вдома“ слова:

— У... Прокляті буржуї... Сволочі!...

І в тих словах, що їх не почули за гуркотом поїзду ті, що махали хусточками на пероні, було щось таке гостре, різке, що тонка нитка професорового життя сама собою втялась. Всі надії, що можна якось повернути бодай частинку минулого, тієї „потонулої Атлантиди“, враз знесли, як щез двірець і „найпевніші друзі“ для нього. Того, відкіль можна було б черпати сили для дальшого життя — не існувало. Там, за Дністром буяла червона пожежа, а тут душив горлянку сірий дим.

Потапчик сів на лавку, витяг із кишені новий, непочатий бльокнот і написав:

— „Пізно, гріховно пізно я пробудив у собі любов до своєї бідної Неньки-Батьківщини. Але ж усю глибінь своєї любови зрозумів я лише тепер... Люблю ж я не ту Україну, з якої сюди прибув, і не ту, якої шматочок побачив тут. Ні, я кохаю, палко кохаю Ту, що буде колись, і в Тій, що прийде, знову реставрується минуле. Елегійне „вербіє, що вербіє ність“, як писав колись Величко, „садок вишневий коло хати“, „чуден Днепр прі тіхай пагоде“, прохолоду оживлених лук із перепелячим благословінням, згуки вечірньої тиші, буйні, нервові зливи й скороминучі громовиці. Природу, повітря, кольорит. Але ж любив я й людей. Розважних, розумно-хитрих дядьків, із глибоким почуттям гідности, що, будши повязані інстинктом із „низовим лицарством“, зверталися на сільському сході якоїсь Перерепівки, як еспанські гранди: — „Звольте панове-громадо“!... О, любив я обтягнених смуглявою шкірою кумась-цокотух, молодецьки-задерикуватих парубків, готових ураз запалитися на велике діло, й жартовливих, елястичних і привабливих, як дикі звірятка, дівчат із граціозною, сухою ногою... І старих бабів, ласкавих, побожних, засадничих і всезнаючих, із добре захованими руками, не зважаючи на те, що руки ті зручно робили ціле життя найтяжчу працю...

Чи ж, дійсно, це — „Атлантида“, залита навіки океаном сьогочасної матеріалістичної гидоти й підлости? Ні, тут — лише катастрофальна повінь! Повінь, що нанесла намулу й бруду, й моя Батьківщина тимчасом утратила для мене

свій поваб, як прекрасна операційна заля, куди негідники вперли немитих холерних. Поки не зроблено докладної дезинфекції, — операційна стає хлівом. Але ідея чарівної „Атлантиди“, ідея блискучої операційної залі — вони живуть і оживуть!.. Цю чудову, рідну й близьку мені ідею, якої так довго не відчував я, під московським наркозом будучи, я люблю нині всім палом мого, вже вигаслого серця. Я люблю і вірю... ні, не вірю, а напевне знаю, що згодом світло сонця очистить увесь бруд повіні, висушить калюжі крові й блювоти, розвіє чад і попіл, і тоді моя кохана Україна засяє такою красою, якою ще ніколи не сяjala...

Але... Боже!.. Як до цього далеко!.. Як ще далеко!..

Тепер же... оперувати в хліву — це проти моїх непорушних засад. Порпатися в багні, бути свідком гидоти... для мене цілком невинотно. І як мені жаль, що я не збагнув цього там, ще в Києві, а так тяжко мучився, щоб збагнути аж тут!..."

Він переглянув написане, виправив кілька нерозбірних букв, а потім вирвав написані листочки, зімняв їх у руці й викинув папірову кульочку в розчинене вікно. Усміхнувся вдруге й промовив сам до себе:

— Ну, хірурге! Зроби ж свою останню операцію!

Трохи вигнувшись з вікна, намацав із кишені свою таємничу ампулку.

Кінцем оливця притис її й, коли вона легенько хруснула і в ногу шпигнуло, мов укусила бджола, — мов блискавиця, прорізала розум блискуча іскра:

— Боягуз!.. Та ж ти знаєш, що ідеї реалізуються упертою, бозоглядною боротьбою! А ти — там нарікав, а тут — проклінаєш... Та з того не повстане...

Подорожні, що сиділи в тім самім переділі, — ахнули, мов одними грудьми: видимо, вагон так хитнувся на крутому повороті, що професор тільки показав їм у вікні свої новенькі підошви...

На майдані...

На майдані коло церкви
революція іде.

— Хай чабан — усі гукнули:
за отамана буде.

Прощайте, ждіте волі, —
гей, на коні, всі у путь!
Закипіло, зашуміло —
тільки прапори цвітуть...

На майдані коло церкви
посмутились матері:
та світи ж ти їм дорогу,
ясен місяць угорі!

На майдані пил спадає.
Замовкає річ...

Вечір.
Ніч.

(Із збірки „Золотий гомін“).

ВОЛ. ДОРОШЕНКО

У двадцятьлітню річницю

I.

Аж вірити не хочеться: двадцять літ минає, як в огні, окрадена злими людьми, збудилася Україна! Двадцять літ! Зростає вже нове покоління з того великого, повік незабутнього в нашій історії часу. Величні події, радісні хвили пробудження століттями гнобленої країни, коротка доба власної державности й нова, нечувана неволя, нове, гірше за татарське, ярмо!

— *Miałość, chamię, złoty róg!* — можемо сказати словами персонажа з „Весілля“ Виспянського.

Мали бо ми змогу мати власну велику, могутню, незалежну й соборну державу, а маємо нещасну, куцу, обкроєну „УССР“ — немилосерно висмоктувану російським імперіалізмом кольонію, гірш, ніж Індію, гірш, ніж колишню кріпацько-комуністичну державу отців єзуїтів у Америці

Замість свободи — невидана на світі тиранія; замість добробуту — незнані досі на Україні, цьому колись „шпіхлірі Європи“, голодівки закріпачених мас; замість вільного народного розвитку, так довго тлумленого царатом, нове люте гноблення найменших проявів самостійного національного життя. Словом — замість радощів — смуток, замість веселощів — жах льохів Чека, „стенка“, масові розстріли й виселення людности, совітська каторга: Соловки та інші „каналські“ роботи, що жорстокістю своєю перевищують навіть Петровські — ось що уявляє з себе теперішня Україна, прозвана ніби на глум московськими басками „квітнучою“. Кривавиться вона і корчиться з голоду і болю під кормигою „улюблених вождів“ — інтернаціональної банди, що виконує „соціяльне завдання“ Катерини II. — „прибрать к рукам“ Україну. Справді, доборолась Україна до самого краю, — гірше за Петра I. і Катерини II. розпинають сучасні червоні кати-обединителі нашу „вдову-сиротину“.

А двадцять літ тому доля силоміць пхала нам у руки дар неоціненний — власну державність, — випадок у всесвітній історії вийнятковий! Та ба — темна маса, обожуваний нами „народ“ волів „общій котелок“, який йому тепер вільно сповнювати вщерт, але з якого їсти зась!

Розкидана по цілому світі українська еміграція, з гірким жалем згадуючи блискуче минуле й прирівнюючи його до сумного сьогодні, не може не задумуватися над цим різючим контрастом, не може не шукати його причин.

І от різні доморощені „історики“, жируючи, як гієни на побоевищі, на цих настроях еміграції, кличуть до відповідальности немилі собі партії, організації, а то й окремих людей, що ніби-то завинили нашу національно-державну катастрофу. При цьому не вагаються ці критики обкидувати навіть найвизначніших українських діячів, що їм ремєня на носі негідні розв'язати, найчорнішим болотом, не щадячи під їх адресою найганебніших наклепів.

„Соціялісти завалили нашу державу“ — кричать одні, „Грушевський і Драгоманів — ось хто спрчинник лиха, ось зрадники, що запродали нас Москві“ — верещать другі. Та ж ідучи цією стежкою, мусіли б ми до зрадників зачислити й попередників Грушевського та Драгоманова, що помер р. 1895-го, аж до Костомарова, Куліша й Шевченка включно. Отож, як бачимо, подібна „критика“ рівняється саме тому, проти чого ніби повстає: плюгавлючи нашу історію, служить справі московського імперіялізму.

Саме таку службу роблять тепер московські наймити за Збручем, ідучи слідами тих царських служак, що їх із таким сарказмом картав Шевченко — згадайте з „Гайдамаків“ „пятно в нашій історії“...

„Погана та птаха, що рідне гніздо каляє“, каже народня пословиця.

Появу таких птах і комах серед нашої еміграції можна пояснити тільки політичною неграмотністю на тлі емігрантської психози.

II.

Та цур їм! Приглядаючись спокійно до справи, мусимо ствердити, що програли ми тому, що мусіли програти. Програли не через Драгоманова чи Грушевського, а через нашу загальну неприготованість, через нечисленність і безсильність свідомого українства, через несвідомість широких народніх мас. Бо ж ні соціялісти, ні Драгоманів, ні Грушевський не перешкодили Галичині (а вони ж тут найбільше й найдовше працювали) виставити стійку, боездатну УГА. Якби Велика Україна мала національне шкільництво стільки часу, що Галичина, то — нема сумніву — в 1917—19 рр. здобула б власну державу.

Чехам, що під австрійським „гнетом“ відродилися національно й геть далеко перед війною творили вже повну модерну націю, хоч іще яких сто літ тому були в такому самому становищі, як ми перед війною в Росії, легко було здобути самостійність при сприятливому відношенні Антанти. Не говоримо вже про наших сусідів поляків, що за Австрії мали в Галичині суррогат власної державности, тримаючи в своїх руках адміністрацію краю. А що ми мали на В. Україні? Чужу бюрократію — світську й духовну, змосковщене або й цілком московське дворянство та міщанство, російський або зросійщений пролетаріят і несвідомі національно маси селянства, єдиного носія українськості. Міста ще перед війною були бастионами чужої влади й культури, міцно держачи нашу інтелігенцію в російському полоні — культурному й політичному; за революції сталися вони могутніми фортецями чужої державности, піддержуючи ворожих соціяльно большевиків, як силу російську, проти національно-ненависного українства.

Свідоме українство було надто нечисленне, щоб опанувати анархію, розгардіяш та отаманію, що виникли в наслідку війни зовнішньої та внутрішньої. Стомлені довгою війною маси хотіли за всяку ціну спочинку, хотіли спокійно споживати овочі „здобутків революції“, не даючи ні рекрута, ні податків, загалом не виконуючи ніяких обовязків не то супроти держави, а навіть супроти звичайної людської зорганізованої громади. Старої бо державности не стало, а нова, українська ще не набула потрібного авторитету й сили.

„Мене з хлопа не скинуть“ — можна було почути від селян навіть у значно свідомішій Галичині в критичні часи

1919 р.; що ж уже казати про несвідому Наддніпрянщину? Чи міг тоді хто передбачити те кольосальне „скидання з хлопа“, позбавлювання селян землі й масове запроторювання їх туди, куди Макар телят не ганяв, що наступило за п'ятилітки? Отож і не дивно, що в українсько-московській боротьбі українські маси держали здебільшого „нейтралітет“, ріжні декоративні „зукраїнізовані“ полки не кивнули й пальцем в обороні рідної державности, а рівночасно гуляли ріжні банди, що то „працювали“ на власний рахунок, то перекидалися на той чи інший бік.

Опанувати розклад, спричинений тяжкою війною, як знаємо, не легко було навіть державним націям, як от німцям та італійцям, то що ж уже говорити про нас!

У витворених революцією умовах слабим українським силам не легко було дати відсіч навіть розмірно невеликим, хоч усе ж більшим за українські війська, большевицьким бандам, піддержуваним рухливим жидівсько-московським елементом міст та російським вояцтвом, що вешталось по Україні, тікаючи з фронту, а згодом вертаючися з полону. Цього лиха не зазнала Чехія, що ніяк не потерпіла від війни, ні Польща, що була під німецькою окупацією. Москалі були сильніші за нас своєю державною традицією, тими моральними й матеріяльними ресурсами, що давала їм хоч і розхитана, а все ж іще міцна російська держава. В поединку з ними ми могли б перемогти тільки при одностайній, свідомій поставі цілого народу, або при визначній допомозі ззовні. Але зовнішній світ або не знав нас, або був проти нас, не відріжняючи нас від большевиків чи мстячися за Бересте, бо ж, мавши таку поміч, як російська добровольча армія, армія УНР легко б пододала большевицькі банди, складені в великій мірі з ляндекнехтів, чужинецьких наймитів — латишів, мадярів, китайців, ну й жидів.

Щоб прихилити темні маси, вивести їх із пасивної нейтральности, треба було їх спершу освідомити, а тут тимчасом розплуталася збройна боротьба, коли вже властиво не було часу на таку освідомну роботу. Отож довелося жити тим капіталом, що властиво був придбаний за Центральної Ради. І коли взяти на увагу короткий час праці Центральної Ради й тяжку спадщину, яка дісталася їй від царського режиму, малі числом і недосвідні в державно-творчій роботі українські сили, то мусимо схилити чоло перед тодішніми українськими діячами, що на своїх плечах несли тоді безмірно важкий тягар національно-державної та культурної праці.

1917-ий рік лишитья назавжди ясним періодом в українській історії, промовистим свідоцтвом величезної потенціальної сили українства. Спали ненависні царські кайдани

й українство вибухнуло з нечуваною доти силою. Отся ж и вучість — це добрий знак для нас на майбутнє, заповідь нашої невмирущости й остаточної перемоги. 1917-й рік показав, що цілі століття страшного царського гнету не вбили інстинкту нації, отже не вбють його й десятиліття режиму комісарського.

III.

Діячі 1917 року робили помилки, не раз великі, але ж закидати їм злочини — гріх непростимий. Не робить помилок тільки той, хто взагалі нічого не робить. Вчинки діячів 1917-го року зумовлені обставинами того часу. Теперішні критики, гудячи на всі заставки Центральної Раду, лають її передовсім за те, що вона відразу, з самого початку не стала на самостійницькому становищі щодо російської державності. Забувають вони, що тоді, навіть самостійником будучи, завчасно було ще вступати в отвертий бій з російською державою, що мала досить сили, щоб розторощити українство за сепаратистичні змагання. Та до такого бою цілком не були підготовані тоді ані широкі народні маси, ані керманічі*).

Аж льогіка подій мусіла сама довести і провідників і маси до рішучого кроку, як привела колись великого Богдана від лояльності королеві в початках повстання до ідеї самостійної української держави.

Поки панувала наївна віра про можливість перебудови тюрми народів на їх вільну спілку шляхом парламентарним, не було місця думці про збройну боротьбу й її конечність. Нам тепер видається парламентаризм Центральної Ради з її фракціями, резолюціями, формулами переходу, тощо сущим кретинізмом, але ж тоді ніхто не міг представити собі нового, демократичного ладу без цього балакунства — ні на Наддніпрянщині, ні на Наддністрянщині з її Національною Радою. Для українців був це новий приманливий овоч, що не встиг іще набити оскоми. І тут і там люди довго ще були далекі від думки, що в часі збройної боротьби єдино спасенна тільки міцна військова диктатура. Народи мусять учитися так само, як і окремі люди, набираючися потрібного досвіду в тяжких життєвих змаганнях. Тож годі нам, ма-

---

*) Наскільки тяжко було підійти до сірої маси з самостійницькою, сепаратистичною пропагандою, можуть розказати критикам ті наші діячі — наддніпрянці й наддністрянці, що працювали в часі світової війни серед полонених українців-воjakів російської армії в таборах Союзу Визволення України. Правда, праця ця була небезнадійна — доказом того полки синьо- і сірожупанників, сформовані Союзом із полонених, але Союз на цю працю мав більше часу й змоги, ніж Центральна Рада.

ючи теперішній досвід, робити закиди тодішнім діячам. Не забуваймо, чим було українство в Росії перед війною — більше літературною течією, ніж політичним рухом. Адже ж не так то й давно перед війною вершком домагань легального українського громадянства в Росії була українська мова навчання в двох школах — ім. Котляревського в Полтаві та ім. С. Грушевського (батька) в Києві. І нічого в цім мінімалізмі не завинили впливи Драгоманова чи Грушевського, бо ж якраз навпаки, вони підносили українські домагання на вищий, політичний щабель.

Це очевидно не могло не відбитися на українській політиці в початках революції, коли наверх вибилися головню культурно-освітні справи, що знайшли собі відразу відданих працівників. Ніхто тоді не міг представити, що кінець революційної ідиллі так близько і що, властиво, краще було б займатися організацією війська, ніж шкільною чи позашкільною освітою. Але ж не можна було й не займатися освітньою працею, бо треба ж було освідомлювати національно темні маси. Так мимо нашої волі і свідомости створювалося фатальне зачароване коло, справжній *circulus vitiosus*, у яким крутилося українське життя.

Про якісь свої — не кажу військові, — а звичайні гімнастичні організації за царату, розуміється, не могло бути й мови. Тож нічого дивуватися, що поки панувала революційна романтика, поки тягнулося „свято революції“, справам військовим не надавалося такого значіння, на яке вони заслуговували. Якщо маємо робити щодо цього закиди, то швидче діячам пізнішого часу, коли вже був досвід першої большевицької навали. З вибухом нової збройної боротьби з північним наїздником потрібні були не безсилі трудові конгреси, а сильна диктатура, потрібно було творення тривких армій, а не мінливих кабінетів...

IV.

Ціль цієї „ювілейної“ статті — спробувати вияснити обставини, в яких доводилося працювати нашим людям двадцять літ тому, а не виправдувати їх чи обвинувачувати. Що з воза впало, то пропало! Краще підрахувати, що лишилося нам реального, позитивного після нашої національної катастрофи, яку науку винесли з другої Руїни український народ та українська інтелігенція. Отож народня маса перейшла за цей час добру школу державно-національного виховання, на своїй шкурі пізнавши правду Шевченкових слів: „в своїй хаті, своя правда і сила і воля“. Московські „русотяпи“ дали українському людові надто дошкульну предметову лекцію про вагу власної, незалежної держави.

Українській інтелігенції теж спала московська полуда з очей. „Схід чи Захід“, „Москва чи Європа“? — ці питання давно вже розв'язали в несприятливому для Московщини сенсі навіть колишні активні діячі большевизму на Україні. Не дарма Хвильовий із товаришами життям своїм заплатили за таку розв'язку. Даремне сучасні московські імперіялісти довбнею вбивають в уперті українські голови старі російські святощі, підмальовані начервоно: православ'є (жидівсько-московський комунізм), самодержав'є в вигляді комісародержав'я та народність. Даремне трублять при всякій нагоді і без жадної нагоди про нероздільність батьківщини пролетаріату ССРСР, себто про єдину, нероздільну Росію та її „невідлучну частину“ — Україну. Даремне понижають вони все українське й підносять усе російське, аж до збирання „русских“ земель до купи — страшний, нелюдський визиск України розбив на дрізочки легенду про „общій котелок“. Збройна боротьба України з Московщиною, що почалася року 1917-го, освятила новонародини нації української, похованої року 1709-го під Полтавою.

Та Україна не тільки сама себе пізнала за цей час, вона воскресла і для культурного світу.

Πάντα ρεῖ. Стабілізація, що наступила після світової війни, зовсім не така тривка, як то думають деякі наші страхополохи.

І коли прийде до нового катаклізму, то в зударі цьому повинна виступити Україна й для зовнішнього світу не як частина „Росії“, а як окрема національно-державна індивідуальність.

Маємо певність, що так станеться. У всякому разі завдання українського громадянства поза межами ССРСР, а передовсім наддніпрянської еміграції, не покладаючи рук, працювати, щоб це сталося. І самим готуватися до майбутнього й світову опінію здобувати для справи української державности. Словом, і поза межами України повинні ми провадити війну з червоними наїздниками, розкривати очі світові на страшне положення України в ССРСР, на її визиск Московщиною та волю її до незалежного державного життя.

В цій боротьбі мусимо бути уперті, незломні й послідовні, як старий Катон. *Moscovia delenda est* — ось наше гасло.

---

3 пісень про революцію

ПАВЛО ТИЧИНА

СКОРБНА МАТИ.

I.

Проходила по полю
Обніжками, межами.
Біль серце опромінив
Блискучими ножами!

Поглянула — скрізь тихо.
Чийсь труп в житах чорніє...
Спросоння колосочки:
— Ой, радуйся, Маріє!

Спросоння колосочки:
— Побудь, побудь із нами!
Спинилась Божя Мати,
Заплакала сльозами.

Не місяць, і не зорі,
І дніти мов не дніло.
Як страшно!.. — людське серце
Докраю обідніло.

II.

Проходила по полю —
Зелене зеленіє...
Назустріч Учні Сина:
— Возрадуйся, Маріє!

Возрадуйся, Маріє:
Шукаємо Ісуса.
Скажи, як нам простіше
Пройти до Емауса?

Звела Марія руки,
Безкровні, як лілеї:
— Не до Юдеї шлях вам,
Вертайте й з Галілеї.

Ідіте на Вкраїну,
Заходьте в кожну хату —
Ачей вам там покажуть
Хоч тіль Його розп'яту.

III.

Проходила по полю.
 В могилах поле мріє —
 Назустріч вітер віє —
 Христос воскрес, Маріє!

— Христос воскрес? — Не чула,
 Не відаю, не знаю.
 Не будь ніколи раю
 У цім кривавім краю.

— Христос воскрес, Маріє!
 Ми — квіти звіробою,
 Із крові тут юрбою
 Зросли на полі бою.

Мовчать далекі села.
 В могилах поле мріє.
 А квітка лебедіє:
 О, згляньсь хоч Ти, Маріє!

IV.

Проходила по полю...
 — І цій країні вмерти? —
 Де Він родився вдруге, —
 Яку любив до смерти?

Поглянула — скрізь тихо.
 Бує дике жито.
 — За що Тебе розп'ято?
 За що Тебе убито?

Не витримала суму,
 Не витримала муки, —
 Упала на обніжок,
 Хрестом розп'явши руки!..

Над Нею колосочки:
 „Ой, радуйся!“ — шептали,
 А янголи на небі —
 Не чули і не знали.

(Із збірки «Золотий гомін»)

„Духа унінія не дай мені!“

(Чи маємо підстави для політичного песимізму?)

Другий десяток літ дотягаємо „на ріках вавилонських“. Час таки не короткий. Народжується вже нове покоління — і там, і тут, що не зазнало найбільшої в світі краси — „краси відродження країни“. А в тих, що зазнали, — охолоджуються патос революційного піднесення, припадають пилом спогади про ясні чи лихі, та все ж яскраві події власного, незалежного життя української держави. Аж не віриться, що все те було, що ми те на власні очі бачили, що переживали ті, ні з чим незрівняні хвилини високої гідності — гідності горожан власної держави.

І все те минулося. Величезне напруження національних зусиль закінчилося поразкою. Сотні тисяч українських лицарів полягли в почесному бою, мільйони українського люду загинули або під кулями большевицьких катів, або в невільничій роботі, або з голоду на своїй благословенній землі.

Ворог посів нашу землю. Голодом, насильством, обманом, розкладом заходився винищити не лише тіло, але й дух нації, останкам її прищепити чужу думку, що в засаді суперечна всім традиціям українського народу. А недобитки учасників визвольної боротьби, що їх доля врятувала від наглої загибелі, поневіряються по чужинецьких краях цілого світу, никнуть духом в обставинах життєвої біди та щодалі все більш засівають могилками, часто навіть безвісними, широкі простори земної кулі.

„І тут, і всюди — скрізь погано“, — зокрема й найбільше, здається, нашій, наче б Богом забутій, нації українській. Навіть на тлі загальної світової кризи політичної та економічної біля нас нашого національного життя виглядає надто пасивно. Таке становище гнітить, пригноблює українську думку, веде її до сумних, песимістичних, нераз до безнадійних вислідів.

Та чи ж так воно дійсно безнадійно зле, як насувають нам оті темні розважання, сплоджені темними обставинами нинішньої хвилі?

Відірваний від рідної землі, від її безпосередніх вражень, що не дають і в найтяжчих обставинах занепадати, організм української еміграції переживає хворобливі процеси, що доводять не лише окремих людей, але й цілі групи до сумніву, зневіря, розпуки, безнадії. Починається нездорове копірвання у власній та в чужій душі, вишуку-

вання, хто винен, чому і як той „хтось“ завинив, а слідом за тим натурально наступають — лайка, гризня, та — що найгірше — занепад позитивної, здорової праці, що єдина нас вирвати і врятувати може від особистої та національної загибелі.

Такі хворобливі настрої, — все ж безсторонне можемо бачити, — не загальне явище серед нашої еміграції, що в своїй більшості захоче здорову думку, провадить здоровий чин. Згадані ж угорі настрої — це переважно або відчай тих, кого життя на чужині найбільш упослідило, і непосильний став для них взагалі тягар життя, особливо по колишніх добрих обставинах; або малодушна резигнація тих, що, прокинувшись до національного життя в добу його революційного розквіту, скоро розчарувалися у своїх широких, часом не позбавлених еґоїзму сподіваннях; або — і це найчастіше — просте нерозуміння того складного процесу, яким провадиться визволення нації по століттях її упадочного стану.

Не будемо говорити про хорих першої та другої категорії. Правдивий лік для перших — самоорганізація в боротьбі з життьовим лихом; цим засобом наша еміграція нехтувала за кращих обставин, а тепер, навіть покутуючи свій гріх, не хоче зрозуміти, що і в нинішніх обставинах той лік помогти може. Що ж до других, то ж коли б вони й видужали, — небагато було б від них потіхи для української справи; та ця категорія розчарованих здебільшого й не потребує нашої уваги, бо звичайно здолала життя своє незле налагодити, по ідейних розчаруваннях вигідно пристосувавшись до відповідних обставин. А от щодо третіх, отих, що справді заблукалися по нетрях ріжних орієнтацій та безвольно попливли за чужим голосом, замість власної здорової думки, — хотілося б висловити і свою думку.

Це правдиві українські патріоти. Старші з них прийшли до національної свідомости під впливом революційних подій, що збудили їх приспане русифікаційним режимом почуття національне. Молодші — це ті, що їх юні дні весни припали на самий вибух революції та на найвищу точку національного піднесення; революція спянила їх та захопила виром безоглядного патріотичного ентузіазму, в запалі якого віддали вони для батьківщини все, чим розкошує молоде життя, та без найменшого вагання і своє чоло підставили під ворожу кулю. І ті, і другі мають між собою, за всіма іншими сторонами, те спільне, що підійшли вони до українства, як до справи готової, — так би мовити, сіли за розкішний стіл, не знаючи та не здаючи собі справи, звідки все те надбання взялося; і коли той стіл похитнувся, бо не на твердих ногах стояв, і все з нього повалилося, то цей сум-

ний випадок прийняли вони, як несподіваний і неоправданий удар сліпої долі та як дико непоправне.

Але чи ж був той удар несподіваний?

Ні, не був, — прикро, але треба це признати. Його не лише можна, але й треба було сподіватись і з обставин усього попереднього нашого життя національного, і — зокрема — з перебігу нашого революційного феєрверку.

Про фатальні сторони нашого минулого писалося багато. Не будемо торкатися найдавнішого, хоча власне вонс в собі криє основи дальшої долі України, — хай дозволено буде вказати на головніше коріння нашої національної хвороби лише з того часу, як по всій Європі почались національні визвольні рухи. Ті рухи — кінець XVIII, початок XIX століть — застали українську націю в дуже оплаканому стані. То ще нічого, що Україну двічі було інкорпоровано, — й інші народи зазнали такої долі, та не всі загинули; все залежало від того, чи знаходили вони сили для повернення свого незалежного стану, чи ті сили розпорошували та марнували. От щодо цього останнього — грішна, дуже грішна наша нація. Вищі шари її не встояли перед приладами „лакомства нещасного”. Ще на початку XVII ст. Мелетій Смотрицький дуже виразно описував плач України за своїми упривилейованими дітьми, що масово переходили до чужого національного табору. Нові українські аристократи, що повстали з козацтва, в перегонах за нивами, луками та душами однокровного народу, з другої половини XVIII ст. так само забули, чиї вони сини, чиїх батьків, та яко „самоотверженные малороссы“, докладали своїх рук, щоб політично та національно обездолити свою батьківщину. Інші шари української нації — міщанство, духовенство — боролися проти занепаду довше, виявляли подиву гідні зусилля, щоб новий дух у душу нації вдихнути, але й вони не встояли. І от коли на переломі XVIII-XIX століть по всій Європі повіяло духом національного відродження, українська нація представлена була самим демосом — мужиком-гречкосієм, що перед тим не раз визволяв її з занепаду, та врешті сам приборканий став у найгіршій неволі — кріпацькій. Носієм життя нації став селянин - кріпак, у тодішніх обставинах кріпацького поневолення сильний лише своїм пасивним спротивом усім старанням обезличити його національно. Це він, за всієї своєї неписьменної темноти, зберіг наше національно надбання — мову, словесність, мистецтво, величезні поклади багатства етнографічного, традиції власного світогляду у всіх ділянках життя. З його лона повстав не лише поет світової слави, що на сторожі національної долі поставив рідне слово, але й ідеолог

народніх змагань, творець нового світогляду, на якому об'єдналися всі складові елементи українського народу в спільному інтересі нації.

Цей переломовий момент в історії української нації позначається посиленою працею в напрямі відновлення старих та створення нових національних вартостей, висвітлення й поглиблення перерваних, призабутих традицій та — з особливою, натхненою енергією, працею над національним усвідомленням національно заниклого українського народу — всіх станів його. В тій дрібній, мало помітній на зверх, але неустанній праці треба було переборювати перешкоди непоборні, щоб досягти мінімальних результатів. Змарновані століття часу не в силі було скоро і легко надолужити. Женців було мало, а нива — непомірно широка. Лупалося скалу, а здобувалося дрібні каміння. Непереривна чинність русифікаційної системи зводила найбільші зусилля до майже безплідної мізерної праці.

Тут власне крилися основи внутрішньої слабости того руху, що назовні так яскраво виявляв себе за революційного часу. В масах як інтелігенції, так і народу не було закладено твердих підстав свідомости національної та — ще менше — державної. В революційних обставинах повстали гасла — широкі, прекрасні, вогнисті; вони опанували настрої, запалили та — часто-густо — й спалили їх, як солову, не полишивши правдивого жару громадської думки і волі.

Тоді саме відбувся великий ісход української походженням інтелігенції з московського Єгипту, — признавалися до свого народу й ті, чиї ще діди й прадіди його забули. Багато було у тім повороті щирого романтизму, а менше — глибшої свідомости нових національних завдань та обовязків щодо рідного народу. А в масах народніх, що здебільшого й не зраджували своєї національної стихії, український визвольний рух мав глибші, свідоміші основи власне в тих елементах, які ще до революції переймалися українськими переконаннями в результаті нових умов українського життя за останнє десятиліття перед революцією, — здебільшого ці національно свідоміші елементи і представляли українську народню масу в Центральній Раді та у всіх тодішніх національних організаціях.

А в глибинах українського села панувала національна несвідомість. Гасла національні, що заходили туди здебільшого в формі завдань культурного змісту, не викликали великого вражіння, бо малокультурне село жило своїм замкнутим національним життям, не відчуваючи обмежень в сфері культурно-національній. Глибші — соціальні, по-

літично-державні — основи українського визвольного руху мало сюди доходили і не були тут зрозумілі. Більше зрозумілі та популярні були гасла практичного порядку, що безпосередньо торкалися життєвих інтересів селянства. У старших людей спалахували спогади про погроми панських маєтків за першої революції, несправджені тоді мрії привласнення панської землі; молодших захоплювали ес-ерівські, в тому самому напрямі, гасла, що походили з Центральної Ради, де перед вели е-ери на чолі з новоявленим ватажком ес-ерівства М. Грушевським. Отсі власне утилітарні гасла, без ширшої підстави, стали панівними серед загалу українського селянства. На найбільшу рахував популярність той, хто голосив ті гасла у найскрайнішій формі. А що найдалі йшли, нічим не в'язучись у безмежності своїх гасел, большевики, то саме вони, використовуючи несвідомість селянську, розпалили апетити села до такої міри, що кожна інша, раціональніша, державно-творча програма видавалася вже надто пісною та вузькою в порівнянні з агітаційними обіцянками большевицькими. Тим способом большевики „переплюнули“ українських ес-ерів і напів-большевицьку програму Трудового Конгресу. То ж нічого дивного, що популярність українського уряду, навіть ес-ерівського, в очах селянства впала, сили його, найперш військові, були підкопані. Вислід боротьби за українську державність тим самим був пересуджений, бо в боротьбі тій найбільшу вагу має воля самого населення, яке дає військову силу, а несвідому його більшість спровоковано та спрямовано на бічні шляхи національно-державного інтересу.

Не маю претензії казати щось нове. Хочу лише пригадати, з приводу двадцятьлітньої річниці революції, ті всім знані факти, які звичайно забуваються, коли доходить до загальних вислідів щодо минулого та майбутнього. Те минуле яскраво нам доводить, що наша поразка, за всіх численних фактів відданого, безмежного патріотизму, мала, на жаль, дуже реальні основи. Поневолений Москвою, у всьому та у всіх зневірений, бо обдурюваний на протязі віків не лише чужинецькою силою, але й власними „лакомцями нещасними“, український народ врешті одурений був світовими ошуканцями, повірив їм та їм піддався, ганебно віддавши власній долі тих братів своїх, що свідомо й жертвовно боролися за право цілої нації.

Сумний вислід. Та чи безнадійний?

Ні, бо в основі невдачі наших останніх змагань лежить не якась органічна вада, а такий збіг сторонніх обставин, що міг не бути, коли б у відповідальну хвилю нашої історії

українська нація була готова прийняти в свої руки те велике завдання, що спало на її тодішнє покоління. З тих чи інших причин, про які почасти говорилося вище, наше покоління не стало на висоті свого завдання, і велитенські його зусилля, великі жертви, подиву гідні героїські чини — пішли марно.

Та чи так уже зовсім намарно?

Коли сумлінно вирівняти білянс нашої визвольної боротьби, то покажеться, що, за всієї своєї видимої невдачі, залишила вона й позитивне сальдо політичне, що стає основою для нових зусиль, для дальшої боротьби — в більшій надії на перемогу, бо з попереднього бігу боротьби вийшли ми з більшим, значно збагаченим запасом можливостей.

Обрахуймося, порівнюючи те, що мали й маємо.

До першої революції 1905 р. свідомих свого обовязку українців — на пальцях можна було порахувати. До великої війни, коли кожний свідомий українець передплачував „Раду“, кількість тих передплатників, здається, ніколи не перевищувала трьох тисяч. Отсе вся горстка ідейних дріжджів на десятки мільонів української нації, — на протязі віків окрадуваної та обдурюваної. То ж не невдачі нашої треба дивуватись, а скоріш тому, що з такого малого зерна гірчичного виріс такий великий національний рух, який потяг за собою мільйони. Така причина та такі її наслідки свідчать лише про надзвичайну життєвість та живучість того руху.

За революційних обставин маси одержують політичну матуру в термінах значно скорочених. Про політичну зрілість широких мас, навіть за малосвідомости більшої частини населення, свідчать такі промовисті факти, як сотні тисяч регулярного та нерегулярного українського війська, що з власної охоти ставало до зброї в лави української армії, або повставало проти московської — большевицької чи добровольської — окупації. Свідомість населення зростала та все більше зростає під большевицьким режимом, і самі большевики сприяли та сприяють цьому. Сприяли тим, що спершу для обдурення населення кидали гасла самостійної України, а опісля на ділі ті гасла навиворіт перевертали, викликаючи розчарування, обурення, навіть збройні протести. Сприяють своєю примітивною політикою грабіжництва та гвалту, що й найтемнішу голову приводить до думки, що лише „в своїй хаті своя правда і сила і воля“. Який успіх мала отся пропаганда большевицька, бачимо з тих гекатомб розстріляних, засланих на північну лісову каторгу, на Сибір і в інші гіблі місцевості, виморених голодом за невизнання большевицької влади та її осоружної господарки. Вся сучас-

на політика большевиків щодо України свідчить, що в кожному українцеві бачать вони собі ворога. І не помиляються. Українське населення, згадуючи минуле, розуміє свої помилки і кається.

І те каяття колись придасться.

Коли порівняти настрої населення тоді й тепер, то виступає значна різниця і, здається, таки на добро наше. Колишній дядько, що думав лише про те, „аби його обійстя не рушали“, тепер, яко громадянин бодай і большевицької України, добре впевнився, що без власної держави й обійстя його встояти не може. Оскільки воля населення стає основним чинником у визвольній боротьбі народу, можемо бути певні, що той чинник, колись для справи української державности інертний та байдужий, має тепер і матиме для тої справи глибоко-позитивне значіння.

Так радикально змінилося положення на нашому, так би мовити, внутрішньому фронті. Не менш рішуче змінилося воно й на фронті зовнішньому.

На європейських географічних мапах XVI-XVII ст. всюди бачимо Україну як окремий край та окрему етнічну цілість; так само трактовано її і в тодішній пресі та літературі. В XIX ст., з цілковитим скасуванням політичних прав України, її назва зникає з мовного обороту Європи, а як десь, та й то дуже рідко, виникне вже в другій половині XIX ст., то лише внаслідок спеціальної та не легкої агітації української. І коли наші посольства та дипломатичні місії виїздили за кордон у 1918-1919 рр., то мусіли насамперед пояснити чужим урядам та чужинецькому громадянству, де саме і що то за край, який вони представляють. І ті пояснення приймалося не без здивовання та не завжди з довірям... Не була наша дипломатія вправна, але здебільшого — пильна та сумлінна; безпосередніми стосунками з колами урядовими та громадськими, сталими інформаціями в пресі та спеціальними інформаційними видавництвами досягнуто те, що нині кожний совісний чужинець, аби хотів, вже може мати потрібні відомості про Україну. Україна перестала бути *terra incognita*; доказ того — знову появилася її назва на закордонних мапах, зайняла вона місце в закордонних підручниках, занотована в готському альманахові. Самі большевики, поки не приборкали її в себе вдома, популяризували її за кордоном, складаючи мирові та інші трактати в імені самостійної Української Республіки. Большевицька гра скінчилася, дипломатична акція українська, в теперішніх обставинах, обмежена, але вже приготований ґрунт для ширшої праці, коли наступлять для того відповідні обставини. Український дипломат уже й тепер прова-

дять відповідні перемовини без географічної мапи в руках, а, виїхавши з столиці над Дніпром, знайде умови для своєї праці без порівняння інші, ніж його попередники в 1918-1919 рр.

Всі ці різкі зміни вже на наших очах сталися, але не звертають на себе уваги, бо ми до них звикли, приймаємо їх, як річ цілком натуральну. З найбільшою байдужністю приймає їх те покоління, що вступило в життя в час революції. Все тоді мірялося на масштаби грандіозні, все було замале перед тими ідеалами, що мерехтіли в революційному сьайві. Тому все, що маємо тепер, як рештки по революційному бенкеті, видається революційному поколінню лише розбитим коритом. Зовсім инакше оцінюють положення люди старшого покоління, не розбещені великими досягненнями в минулому. По кришечці, по зернятковій збиралося національне надбання, горбом воно зароблялося, то й вимоги та оцінки були інші. І коли тодішній наш капітал національний порівняти з теперішнім, то у людини, що памятає ще часи до першої революції, навіть голова може піти обертом. Та й не треба так далеко сягати, досить пригадати час уже перед другою революцією, щоб збутися того безоглядного песимізму, що на нього досить наших людей хоріють.

Що ми мали, чим розпоряджали, про що мріяли?

Навіть пашпорту національного не мали, — трактовано нас як южно-русов, малоросов, а то й з презирливим жартом — як „хахлов“. Право рідної мови не сягало далі уживання її в родині, — ні в школі, ні в суді, ні в адміністрації вона не мала права. Так само книжка — до публичної книгозбірні доступу не мала; до першої революції взагалі нічого, крім белетристики, не могло появлятися в друку, та й то із значними обмеженнями. Хто дозволяв собі користуватися рідною мовою навіть у цих вузьких межах, той був на приміті, як особа неблагонадійна, бо українську мову засуджено було на знищення (клясичне — „не было, нѣтъ и быть не может“). В ділянці громадській єдиний стався вилом — можливість засновувати — вже по 1906 р. — просвітні товариства та клуби, але скоро їх покасовано. В ділянці політичній — ідея федералістична вважалася за державний злочин, а мрії про самостійну державу були уділом обмеженого кола людей, що їх трактувалося як напів-божевільних.

Проте й у тій атмосфері всебічного утиску українські люди не тратили духа, повні були певности, що впертою працею скалу таки буде розлупано. Першим пляцдармом, що його здобуто зусиллями справді таки всього українського громадянства, яке виявило надзвичайну однодуш-

ність та енергію, були осягнення першої революції, з яких найбільшим була воля друку, зокрема — преси. А в дальшій бігу української акції — осягнуто українську державність, — які би не були її хиби, — все ж самостійну, незалежну, міжнародньо визнану.

Варто звернути увагу наших песимістів на той тернистий шлях, що ним провадилась українська справа: з найбільш безнадійних обставин та справа пішла наперед та досягла вершин найпалкіших мрій українського патріота. І це єдино тому, що український рух не знав найгіршої, найшкідливішої вади — сумніву, розчарування, зневіри. Ці хвороби були чужі для нього.

Коли праця, на камені та на піску проваджена, дала такі наслідки, то чи ж не гріх непростимий — хоч на одну хвилю піддатися песимізові щодо дальших перспектив нашої національної справи? Всім дорогим запевнюю, що коли б мене хто — так за пів-віку перед цим — переконував, що українська справа стане так, як тепер стоїть, я не повірив би, бо нинішнє видавалося б надто фантастичним. Хоч яке тяжке нині наше становище, — мова не про людей, а про нашу національну справу, — але за той час, навіть за значно коротший, воно змінилося незмірно. Чверть чи пів-століття — багато значить для людини, та в історії народу це — мент один. Беручи нашу справу з погляду історичного, не можемо не бачити, що за останні десятиліття вона, мало не по трьох століттях занепаду, зійшла з мертвої точки, на яку стала через союз із північним сусідом, та вийшла на широкий шлях міжнародніх відносин.

Кінець XIX-го, початок XX-го ст. — то був для українства переломовий час, дуже небезпечний. Росія вступала в нові обставини як-не-як конституційного життя, за якого махове її державне колесо все швидкіше втягало в русифікаційний оборот усі инородні елементи. За обмежености нашого тодішнього національного надбання була вже недалека для нас перспектива — коли не розтворитися, то в кожному разі зійти на становище провінціального регіоналізму в умовах оновленого життя — що б там не казати — такої сильної своїм державним апаратом держави. Словянські, і не лише словянські, річки вже почали вливатися в московське море.

Тимчасом наступив перелом, найбільший в історії українського народу, — без порівняння значніший, ніж за визвольного руху XVII ст. Перетято той шнур, що вже завис зашморгом над Україною. Українська справа не лише пасивно зрушила з мертвої точки вікового застою, але й набрала діяльнішого характеру та ширших перспектив

дальшого розвитку. В свідомість народу, що вже яловила в анемії бездіяльності та безсилля, впущено живі елементи відновлених традицій — традицій не лише вільного національного життя, але й власної національної держави.

Тяжкий час переживає нині Україна. Треба сподіватися, що у майбутньому настануть часи ще тяжчі. Трудно навіть передбачити, яке пекло повстане на нашій землі, так засміченій ріжним большевицьким лихом, коли дійде до правдивої „чистки“. Та хоч яка б жахлива була та картина, але за остаточний життьовий вислід української державної справи вже не страшно. Вже минув той для України момент, якого так жахався поет, коли пророчим оком провидів, що „її в огні окрадену збудять“. Її таки справді до краю „окрадену“ збудили в огні революції; але вона той критичний момент пережила, хоч і дорого заплативши. Тепер не дають їй заснути там, кожної хвили бючи по її політичній свідомості і таким способом ту свідомість лише загострюючи.

А ми, що врятувалися з того правдивого пекла, яке на глум людський називають раєм, — чи ж можемо байдужо та бездільно дивитись на жахливе положення нашої національної справи, за яку посвятили своє життя мільони наших братів? Здавши собі справу з того становища та наших обов'язків, кожний із нас мусить посильну лепту внести в національну скарбницю на добро нашої справи. Нема серед нас такої людини, що не могла б бодай якимсь способом тій справі прислужитися, незалежно від свого становища — матеріального, соціального, умового. Свідоме, гідне національне поступовання, постійне та незмінне за всяких умов життя та стосунків з чужинцями, створить тут найміцнішу підвалину доброї opinii серед закордонного світу та приготує ґрунт для розуміння нашої справи, для поваги до неї та для співчуття їй, що колись може стати не лише плятонічним. Кожний із нас таким поступованням дає найліпшу та найціннішу піддержку змаганням наших урядових чинників на міжнародньому полі. Вихованням з дітей наших активних учасників визвольної боротьби кожний із нас приносить, може, найбільшу жертву своїй батьківщині. Організована поміч та ширення національної свідомости й гідности серед наших земляків, що занепадають на чужині в тяжких обставинах, — заховують здоровими фізично й морально кадри тих борців за батьківщину, що вже довели на ділі свою їй відданість. Особливо важлива й відповідальна праця наших політичних кругів над усвідомленням серед громадянства тої єдиної цілі, до якої повинні однаково провадити всі окремі партійні дороги.

Спеціальне, крім того, завдання покладає доля на наші інтелігентські сили, що вийшли з батьківщини та у значній

кількості витворилися тут за кордоном. Завдання ті натурально повстають з нинішнього становища нашої національної справи по тім боці. Всебічний наступ провадиться не лише на матеріяльний добробут українського народу, але й на його душу, на його світогляд, щоб його затемнити й викривити. Немає такої ділянки життя, де той наступ не ставив би собі відповідного завдання. Починаючи з родинного життя, з рідної матірньої мови до всіх обставин життя особистого, громадського, політичного, чи то в ділянці матеріяльній чи духовій, всюди сіється розклад, провадиться руїна того, що нація витворила за тисячоліття, з чим так нерозривно злилася, що без того мусить стратити своє властиве обличчя серед народів світу, позбутись основ дальшого поступу та згинуть без сліду в історії людства. Все віковичне наше надбання національне згори засуджене розтопитись в морі ніби то — за широким гаслом — світового інтернаціоналу, а насправді, у звичайній дійсності — просто таки в старому московському морі.

І в цій атмосфері національного та всякого иншого розкладу та руїни виросло нове покоління, що, відрізане від світової думки, національно держиться покищо самим інстинктом та споминами недавнього минулого, які не встигли ще затертися та сплюгавитись чинністю большевицької системи. В тих умовах сепарації від світу молодий дорост нашої нації мимоволі має підлягати всебічним впливам та перейматись світоглядом, що перечить усім традиціям та найживотнішим інтересам української нації.

Отже ми, що живемо в умовах незв'язаної думки, мусимо створити тверді основи, що на них міг би відповідно вирівнятися однобічно спрепарований світогляд наших братів по тім боці, коли наступлять відповідні обставини. Не слід забувати, що одна з головних причин нашої чергової в історії невдачі крилася, oprіч цілковитого незрозуміння нашої справи міжнародними чинниками, ледве чи не найбільше в несвідомості нації, всіх шарів її — від народньої маси, що на протязі віків лише інстинктовно та пасивно заховувала національне обличчя, до інтелігенції, що так само на протязі віків „самоотверженно“ потопала в морі чужинецького світогляду. Практичний вислід із цього — активний, енергійний та неустанний, — бо найбільш для нашої емігрантської інтелігенції приступний у нинішніх умовах, — труд широко, всебічного усвідомлення нашої справи, труд нагромадження та опрацювання матеріялу, що дав би правдиве освітлення становища, права, майбутньої долі української нації в обставинах власної державности. Сумлінні наслідки того труду однаково придадуться і по той, і по цей бік кордону, і для своїх, і для чужих.

За всієї нашої немочі емігрантської і ми мусимо вкласти, та таки й вкладаємо, свою лепту у визвольну нашу справу, використовуючи ті можливості, яких позбавлені наші брати по тім боці. Великий, непростимий, справді, гріх наш був би перед батьківщиною, коли б ми, в умовах вільного існування політичного, не створили основ, що полегшили б тяжкий процес майбутнього пристосування її до нового життя.

Тож, замість одчайдушних поррахунків, кволих сумнівів, млявого песимізму, —

Ну-мо до праці, брати!

10. VII. 1936.

Підлюте.

ПАНАС ФЕДЕНКО

1917 рік в історії України

I.

1917-ий рік створив глибоку межу між старою дореволюційною Україною та Україною новою, що прийшла до слова в гromі й бурі революції, під гук гармат світової війни.

У яким стані був український рух на Великій Україні перед революцією 1917 року? *Voici la nation la plus opprimée* (оце нація найдужче пригноблена) — писав 1913 року славний французький історик Сеньобос. Але головним у цьому гнобленні було не кількість, а якість: не число жандармів і цензорів, що мали давити й гальмувати український національний рух у межах царської Росії, а спосіб, яким це робилося. Бо ж, треба це добре пам'ятати, офіційна Росія не визнавала окремого українського народу: це було, згідно з царською державною теорією, тільки „племя“ або „вітка“ єдиного „руського“ народу. Російська школа так радикально вибивала з голов українців усяке „мазепинство“ та „сепаратизм“, що українство на Наддніпрянщині було майже непомітною течією „любителів малоросійського слова“. Провідник київських „українофілів“ Володимир Антонович дивився безнадійно на будучність українського руху, думав, що російські українці засуджені історією на повну денационалізацію, і тільки сподівався, що австрійські українці в Галичині та Буковині розвинуться, як нація. На Наддніпрянщині йшла безупинна денационалізація українського елемента, бо не було ні української школи, ні української преси. Навіть самі „українофіли“ не могли вберегти

своїх дітей від обмосковлення. „Свідомих українців“ було на всій Україні невеличка жменька. Народня селянська маса була цілком несвідома, саме ім'я „українці“ цій масі було чуже й невідоме. Робітники українського роду, попавши до зросійщених міст, забували рідну мову і, засвоївши російський, „панський язик“, гордували „мужицькою“ або „хахляцькою“ мовою.

Наслідки цього були для українського національного руху дуже сумні. Навіть революція в Росії 1905 року не збудила насправжки українських народніх мас до національної свідомости. Це була велика трагедія „свідомих українців“, що спробували після революційних подій 1905 року видавати українські газети й журнали на російській Україні. Виявилось, що українська преса не мала масового читача! Ниділи й занепадали місячники, тижневики і постійно „дихала на ладан“ єдина щоденна українська газета в Києві — „Рада“. Коли б не зусилля й пожертви видавця Євгена Чикаленка, то й „Рада“ давно б перестала виходити. „Рада“ на 30 мільонів українців царської Росії ніколи не мала поверх 6000 передплатників. А в той самий час у зросійщених містах України буйно процвітала й ширилася російська преса, що мала органи європейського рівня, як, наприклад, щоденники „Кіевская Мысль“, „Южный Край“ (у Харкові) й ин. В Києві, в Харкові, в Одесі та в Катеринославі таких многотисячних російських щоденників виходило по кілька. В містах України розвивалися російські середні й вищі школи, що виховували тисячами українську молодь у російському дусі.

Також українське село було віддане на поталу винародовлення. Погляд про „нижчість“ української „мужицької“ мови супроти „панської“, російської пройшов так глибоко в народні українські маси, що це будило зневіру в будучність українського руху навіть між найвизначнішими українськими діячами. Після революції 1905 року, коли „свідомі українці“ почали були ширити між селянством думку про заведення української мови в народніх школах, в багатьох місцевостях селянство рішучо поставилося проти цього:

„Це щоб наші діти zostалися навіки мужиками? Не треба!“

„Такі вислови, — писав Є. Чикаленко у своїх „Спогадах“, — не мало турбували нас, і ми нераз задавали собі питання, — чи заведуть селяни українську мову в школах, коли майбутній російський парламент поставить, що про мову в школах рішає само населення, — і приходили до негативної відповіді. Ми певні були, що тільки деякі громади, під впливом свідомої інтелігенції, заведуть українську школу,

всі ж інші держатимуться московської, аж поки не побачать результатів навчання рідною мовою“.

Нічого дивуватися, що при таких низьким рівні національної свідомості українських народніх мас українці не могли мати й сильних політичних організацій. Не був тут винен самий царський режим, що не давав вільного руху; аджеж і російські політичні організації були напівлегальні або й зовсім нелегальні, а проте мали численних своїх членів і прихильників. Натомість українські політичні організації були малі числом і мало активні, так, що їх не було й помітно, як рівняти з розвитком і працею російських політичних партій. Відомо ж, що сила кожного народу мірється головно його свідомістю та його організованістю — громадсько-політичною, господарською та національно-культурною. На всіх цих ділянках український народ перед революцією 1917 року не був приготований. Перед революцією народ Наддніпрянської України був неформленою масою, він не творив модерної нації. Справжнє українське національне відродження почалося з революції 1917 р. Про попереднє фізичне животіння цієї несвідомої маси влучно написав був поет Тичина:

„Я був не я, лиш мрія, сон...“

II.

Колись Карло Маркс назвав революції „льокомотивами історії“. Кожна масова народня революція усуває перешкоди суспільного розвитку й веде народи на новий шлях. Якщо у народів державних революційна боротьба має характер суспільно-політичний, то у нас на Україні революція поставила й величезні завдання національно-політичні та культурні. В цім і були труднощі для українських політичних організацій і політичних провідників, що їм довелося все починати від „азбуки“. Політичні українські організації мусіли наперед підняти на вищий національно-культурний рівень ті маси, до яких говорили і на які хотіли спиратися. Не диво, що в тих обставинах голові Української Центральної Ради М. Грушевському довелося писати не тільки брошури про бажаний політичний устрій України, але також, наприклад, таку „політичну“ книжку, як відома — „Хто такі українці і чого вони хочуть“. Українському народові 1917 року треба було наперед вяснити, хто він є, а тільки тоді він міг бути підготований до політичної активності. Звичайно, за тодішніх обставин думка про відділення України від Росії була чистою фантазією. Це виявилось, між иншим, в перших місяцях революції, коли такий самостійник, як М. Міхновський, пробу-

вав виступати з самостійницькими промовами на селянських і вояцьких з'їздах. Група Міхновського успіху не мала, бо до думки про відділення України від Росії українські маси поставилися вороже. Також між українською інтелігенцією так звані „самостійники-соціалісти“ не мали впливу.

III.

Деякі історики української революції роблять велику помилку, коли пробують відділити цілком революційний процес, що відбувався в Росії, від подій української революції. Звісно, українська революція має свої особливості, як рівняти з революційними подіями на Московщині; але в цих подіях була одна дуже важна риса, що панувала над різницями й особливостями: це перевага соціально-економічних мотивів у революційних народніх мас.

Головним питанням в очах українських селян і робітників було не те, чи бути Україні автономною частиною Росії або самостійною державою, — всі думки й надії їх оберталися в першу чергу коло справ суспільно-господарських. Між цими справами на першому місці була справа земельна. Поряд із нею стояла справа загально-політична — це проблема в і й н и. Третьою справою, що зачіпала головні інтереси промислового пролетаріату, була проблема відносин праці й капіталу після перемоги революції над царським режимом.

Кожна велика революція викликає в народніх масах найріжноманітніші надії. Від революції люди сподіваються просто соціального чуда. Велика французька революція 1789 р. привязала була німців в Ельзасі до Франції, бо ельзаські селяни завдяки революції дістали політичні права і панську землю в свої руки. Німці в Ельзасі були тоді патріотами „єдиної неділимої Франції“ і противилися всяким спробам німецьких монархів прилучити до себе цю країну. Загально відомо, що цього французького патріотизму в німецькій людності Ельзасу та Лютарингії не знищила й півстолітня злука цих областей із Німеччиною (1871—1918): ельзаські німці захоплено вітали французьке військо у себе після поразки Німеччини в світовій війні. Така була сила традиції великої французької революції.

Наводжу цей приклад, як ілюстрацію до того, що (як це бувало і в нашій історії) соціальні двигуни в народнім житті часто мають перевагу над суто національними.

Що ми бачимо на Україні в 1917 році, після березневої революції? Заходами „свідомих українців“ у Києві утворився перший революційний парламент України — Центральна Рада. Але Центральна Рада не могла стати відразу

органом влади на Україні. Причина дуже проста: в містах України була більшість не українська. Українському вільному рухові довелося з перших днів революції зустрінути вороже до себе відношення з боку російських буржуазних верств на Україні та з боку російської революційної демократії, що мала в той час свою політичну основу в советах робітничих і салдатських депутатів. Величезна перевага російських елементів виявилася найвиразніше в виборах до міських самоуправних органів, що відбулися на Україні в серпні 1918 р. на основі цілком демократичній. Ці вибори показали, що населення українських міст ішло в своїй великій більшості не за українськими партіями, а за російськими або жидівськими. Так, у Києві на 125 радних, вибраних до міської самоуправи („Думи“), українців було 25, у Катеринославі на 110 радних було українців 11, в Житомирі на 98 радних українці здобули 9 мандатів, в Одесі з 120 мандатів українці мали тільки 5. Перевага не-українців була також і по менших містах. Отже найкультурніша і найзорованіша частина населення України в містах була чужа і навіть ворожа українському рухові.

Центральна Рада, з усіма своїми партіями, могла спиратися головню на українське селянство та почасти на українське вояцтво, розсіяне в той час по безмежному фронті від Фінляндії аж до турецької границі в Азії. Нелегка це була праця — збудити свідомість у народній масі, запамороченій протягом довгих століть неволі під царською владою. Величезною перешкодою була повна недостача політично підготованих людей, що могли б повести організацію народніх мас та приступити до творення державного апарату, не вважаючи на перешкоди й заборони з боку російської влади.

Свого часу голова Центральної Ради Михайло Грушевський дуже добре схопив цю головню недостачу в праці для творення української держави:

„Як легко у нас зібрати великий і гарно зіспіваний хор, і як — виявилось — трудно владити добрий дисциплінований курінь на оборону українських вольностей. Скільки у нас цілком порядних або й добрих поетів, белетристів, публіцистів і як трудно знайти порядного комісара“. (На порозі нової України, Київ 1918 р.).

Дехто з українських публіцистів тепер підносить вагу волі та чуття і всяких „іраціональних елементів“, яких, на їх думку, бракувало українським провідникам 1917 — 18 рр., що, мовляв, були полонені „раціоналізмом“. Якраз навпаки! Хотіння, почування, бажання, волі було в той час і серед про-

відників і в масах аж забагато. Але чого було дуже мало — це культури, підготованости, знання, уміння реально оцінити ситуацію, словом усього того, що дається тільки наукою в школі та довгою життєвою практикою. Можна багато дечого хотіти, але без зорганізованої сили ці бажання так і лишаються мрією без ґрунту. І не саме число грає вирішну роль в національно-політичній боротьбі, а часто свідома, плянова, контрольована розумом робота навіть розмірно невеликих, але міцно збитих організацій.

IV.

Коли Центральна Рада почала в своїх універсалах — першим і другим — заявляти права українського народу на самоврядування, то вона зустріла прихильний відгук на Україні.

В народніх масах росло невдоволення проти політики російського тимчасового уряду на чолі з Керенським. Цей уряд не поспішав скликати установчу всеросійську раду, стояв за війну аж „до побідного кінця“ та відкладав на дальше земельну реформу. В універсалах і відозвах Центральної Ради українські народні маси відчували бажання всі ці справи прискорити. А ще коли Центральна Рада заявляла, що сама почне робити реформи в автономній Україні, то клич автономії й федерації набрав значної популярности в свідомій частині української народньої маси. Селянські зїзди в ріжних областях України ухвалювали пораз із домаганнями соціально-політичними також резолюції змісту національно-політичного: автономії та федерації. Вояцькі зїзди теж пішли цим шляхом. Також зїзд робітників-українців у Києві поставив свої домагання національно-політичної натури. Зїзди селян, робітників та вояків вибирали своїх делегатів до Центральної Ради, так, що цей орган доповнився людьми, що прийшли з самої гущі народньої.

Але недовго зростала популярність Центральної Ради в українським народі. Поки Центральна Рада в своїх соціяльних і політичних вимогах була радикальніша, „лівіша“ від російського уряду, — симпатії українських народніх мас були на її боці. Але 7. листопада 1917 року в Росії до влади прийшла большевицька партія. На Україні ще були досить міцні російські военні сили, що стояли за урядом Керенського. Проти них почали боротьбу большевики, і большевиків у рішучий момент піддержала Українська Центральна Рада своїм військом. Після поразки війська російського тимчасового уряду Центральна Рада не схотіла ділитися владою з большевиками, а проголосила 20. листопада 1917 р. в III. Універсалі Українську Народню Респуб-

ліку. В своїй промові в Центральній Раді її голова Грушевський заявив після того, що Україна фактично стала самостійною державою.

Але в цей вирішальний момент виявилася організаційна слабкість українців і несвідомість широких мас українського народу. Колись у 18 віці російський цар Петро I. сказав, що прогаяння часу подібне смерті („Упущеніє времені невозвратной смерті подобно“). „Подібне смерті“ проволікання зробила Центральна Рада в двох головних справах революції: в земельній та в справі війни. Коли російські большевики прийшли до влади в Петербурзі, то вони негайно ж видали свої декрети про землю і про війну. Добре чи зле, — це інше питання, про це тут не будемо говорити, — російське большевицьке правительство ці справи взялося негайно вирішувати. Центральна Рада не мала тієї відваги, не мала підготованого організаційного апарату і, як то кажуть, „топтала на місці“. Дуже радикальний закон про земельну реформу Центральна Рада, після довгих дискусій, ухвалила вже під розривами куль, що летіли з большевицьких гармат на Київ у січні 1918 р. Таким чином большевицькій пропаганді протягом двох місяців дана була можливість ширити демагогію проти „буржуазної Центральної Ради“, що, мовляв, складається з самих поміщиків і капіталістів, та проти її уряду — Генерального Секретаріату, що, як говорилося, мав у собі „повно самих генералів“...

Труднощі політики Центральної Ради в справі війни і миру були ще більші, ніж інші проблеми, що перед нею стояли. Українські народні маси не хотіли продовження війни, якої мети не знали й не розуміли. При кінці 1917 р. російський большевицький уряд, не питаючи Центральної Ради, почав переговори про мир із Центральними державами — Німеччиною та Австро-Угорщиною. В тодішніх обставинах негайний мир був єдиним реальним виходом із нестерпного положення, бо всі народи бувшої російської імперії воювати не хотіли. Під впливом дипломатичних представників держав Антанти Український Уряд пробував „додержати вірности союзникам“ і зберегти український фронт проти Центральних держав. Само собою, коли б український народ був свідомий політично і зрозумів, які вигоди могла б мати Україна, як держава, при ліквідації війни, при умові, що український фронт міг би устояти, то він би піддержав політику Центральної Ради. В тих обставинах українські маси не могли зрозуміти такої „високої політики“. Вони хотіли миру негайно. Сама Центральна Рада

своїми переговорами з державами Антанти стала ціллю безмежної большевицької демагогії.

Наведу деякі „перлини“ з тодішніх большевицьких відозв проти Центральної Ради. Ось, напр., большевики на Україні в своєму маніфесті з 6. січня 1918 р. писали:

„Центральна Рада, на одну третину доповнена російськими меншевиками та есерами (правими), — ця Центральна Рада задумала перетворити Україну на буржуазну республіку та під видом національного самоозначення одстояти інтереси капіталістів і чиновників, як українських, так і російських, для котрих робітничо-селянська революція несе остаточну загибель та знищення. Центральна Рада відмовилася розширити на територію України декрет про землю, котрий був виданий всеросійським зїздом рад робітничих, салдатських та селянських депутатів, при участі представників від совітів українських. Генеральний секретаріят, наперекір розпорядженню верховного командування всеросійської армії, розстроював фронти і тим заважав веденню мирових переговорів, бажаючи, як це тепер виявилось, злонамірено затягнути війну до весни в інтересах французько-англійських капіталістів“.

Нема сумніву, що коли б Центральна Рада почала сама переговори про мир із Центральними державами, то большевики напевне почали б обвинувачувати український уряд у „зраді революції“. Як би там не було, факт безперечний, що безнадійну спробу українського уряду вдержати українізовані полки на фронті проти Центральних держав російські большевики зручно використали для боротьби проти Центральної Ради.

Ще в кінці листопада 1917 р. настрої українських мас, загалом кажучи, був на боці українського уряду. Здавалося, що російські большевики не відважаться вдарити на Центральну Раду, що спиралася не тільки на єдиний український національний фронт усіх партій, але й на російські та жидівські соціалістичні і буржуазно-демократичні організації України. На засіданні харківського совета в другій половині листопада 1917 р., коли той совет уже мав большевицьку більшість, виступав, наприклад, представник жидівського соціалістичного „Бунду“, Штерн. На загрози большевиків боротися зброєю проти Центральної Ради Штерн сказав: „Ця міжгромадянська війна може скінчитися поразкою советів, бо Центральна Рада має величезну популярність в українських народніх масах“.

Другий член харківського совета, україн. соціалдемо-

крат Петренко, рішуче заявив із трибуни на адресу большевиків:

„Якщо большевики хочуть помірятися силами з українцями, то українці виклик приймають. Українські соціалісти всіма силами будуть обороняти Раду від чийх би не було зазіхань“.

Та в тім самім харківському советі лунали й інші промови. Наприклад, делегат румунського фронту (що був на південній Україні, в Бесарабії) казав:

„Румунський фронт готовий боротися до останньої каплі крові за советську владу“. 24 листопада харківський совет ухвалив резолюцію, що він „протестує проти анексії Харкова та частини Донецького басену Центр. Радою“. (Див. „Архів Радянської України“ т. I—II. 1932 р.). Вибори до Російської Установчої Ради, що відбулися на Україні в кінці листопада 1917 р., дали перемогу українським соціалістичним партіям; большевики зібрали коло $\frac{1}{10}$ всіх голосів. Але протягом грудня настрої в українських масах, підо впливом большевицької агітації, дуже змінилися. Ті самі українізовані полки, на які стільки організаційних зусиль поклала Центральна Рада, не схотіли стати на оборону національної незалежності України. Російські большевики, посилаючи українські полки на Україну з Москви та з Петербургу, накликали українських салдатів розігнати „буржуазну Центральну Раду“ і вибрати „українську советську владу“.

Український уряд мусів ці „українізовані полки“ демобілізувати, висилати з Києва, а то й роззброювати. Яке було становище на Україні в кінці 1917 р., бачимо з доповіді генерального секретаря військових справ на засіданні українського уряду 18 грудня (ст. стилю):

„На фронті армія кидає позиції і йде додому. На Україну насувається небезпека з боку Могилева — Калинкович, де згуртувалося 10 ешелонів фанатично настроєного війська. Українське військо розкидане на три частини: на Київ, на Лівий беріг і Правий беріг... Але треба бути готовим до того, що на Новий Рік ні в большевиків, ні в нас армії не останеться. У нас може бути тільки те військо, яке можна буде оздоровити. Треба використати „Вільне Козацтво“. (Архів Рад. України).

V.

Підчас загальної втоми народніх мас війною в Росії та на Україні армія, як спадщина царської влади, розпалася. Армія, основана на загальній військовій повинності, перестала існувати. Війна між Українською Центральною Радою

та російським большевицьким урядом ішла з допомогою відділів охотників (у большевиків „червона гвардія“, у нас „вільне козацтво“, „гайдамацькі“ та інші курені). Організаційні сили противників були зовсім нерівні. Окрім числової та технічної переваги большевицька Росія мала ще й великі симпатії в російській та зросійщеній більшості українських міст. Українським військовим відділам доводилося боротися одночасно з російською червоною гвардією, що сунула з Московщини на Україну, і з прихильниками большевизму, які вчиняли повстання проти української влади в містах.

Не були численні ні російські, ні українські відділи, що боролися за владу на Україні. Але росіян було більше. Не самими гаслами „боротьби проти української контрреволюції“ повела російська влада свою „червону гвардію“ на Україну, а головно обіцянками добути з України хліб, цукор, вугіль. Ідея „вільних советів“ тут, як це дуже часто буває, прикривала тільки цілком матеріальні, „черевні“ інтереси й бажання. Українська народня маса, збита з пантелику большевицькою пропагандою, була пасивна. Найбільшу активність в обороні здобутків zagrożеної Москвою української революції виявили українські соціялісти. Пригадую, що, наприклад, у Катеринославі українські робітники під проводом соціялдемократів, братів Горобців, дали рішучий опір російській „червоній гвардії“, а в Києві соціалдемократичний робітничий курінь уперто боронив столицю самостійної України перед московською навалою. А в той час „українізовані“ полки в Києві оголосили були „неутралітет“ і дивилися байдужки, хто кого переможе. Це була велика трагедія, що поза нечисленними українськими відділами, які складалися з найсвідоміших людей, міліонови маси України були „неутральні“. Неначе ожила стара політична формула Запорозької Січі, що теж проголошувала „неутральність“ свою в боротьбі між Москвою, Польщею і Туреччиною, заявляючи: „Нехай собі б'ються цар московський, король польський і султан турецький, а хто з цих монархів переможе, той і буде нам паном“...

Взявши на увагу цю ситуацію на Україні на переломі 1917/18 р., зрозуміємо ті, здавалося б, дивовижні проекти, що виникали в провідних українських кругах Центральної Ради з метою пробудження політичної активності в українських народніх масах. Наприклад, деякі визначніші члени українського уряду, бачивши успіх большевицької пропаганди в українських народніх масах, пропонували зробити штучний „большевицький переворот“, щоб Центральна Рада прийняла „радянську владу“, але в самостійній Україні. Тоді,

здавалося цим політикам, українські народні маси не слухали б большевицької агітації, що, мовляв, Центральна Рада — це контрреволюційна організація, і виступили б на оборону самостійної України...

Я навмисне наводжу ці подробиці для характеристики політичних відносин на Наддніпрянській Україні в 1917 році.

Дуже важно ці обставини знати й розуміти, бо инакше виникає небезпека, що минуле наше будемо бачити в „кривому дзеркалі“. З легкої руки деяких істориків і публіцистів, що в 1917 р. не були на Великій Україні, або як були, то свідомо „забули“ про те, як воно було в дійсності, тепер пішла мода шукати „винного“ за неуспіх української революції. Одні винуватять ті чи інші особи або партії, інші дошукуються кореня лиха в „ідеологіях“. Це все — порожня демагогія, що не має нічого спільного з об'єктивною науковою аналізою історичних подій. Революція — це такий складний процес, що не вкладається в якунебудь політичну формулку. Безперечно, були помилки й недогляди в політиці Центральної Ради. Та не помиляється тільки той, хто нічого не робить.

Коли вже шукати „винного“, то завинили передовсім загальні обставини життя України під царським режимом, що не дав українському народові стати свідомою, культурною і зорганізованою нацією. Інші народи мали змогу готуватися до боротьби за визволення довгі десятки років через рідну школу і пресу, через громадські та політичні організації. Українці в старій Росії нічого цього не мали. І все-ж, протягом несповна року революції, свідомою частиною українського народу дійшла до проголошення самостійності і не побоялася з зброєю в руках виступити на оборону своїх національних прав проти дужчих зовнішніх сил і проти внутрішніх повстань, при байдужій „невтральності“ широких мас свого власного народу.

Поразка української визвольної боротьби в початку 1918 р. була неминуча саме через невідготованість і недозрілість українських сил.

Наука з цієї поразки повинна бути така: невпинною, невтомною працею для культурного, політичного й господарського піднесення народу, для його всебічної організації нагнати „пропащий час під московським царством“ і підготувати сили нового покоління до дальшої боротьби за народні права. Коли цього не зробимо, то знову можемо опинитися перед повторенням байдужої „невтральності“ несвідомих народніх мас до своєї власної долі, як це ми бачили в 1917 році.

*Вже десять літ... Пора було б забути,
Спинити сльози, що з очей пливають!
Так що ж, коли далекі стріли чути,
Які до нас аж зпоза Сени йдуть.*

*Йдуть і не мовкнуть... Та прийде хвилинка,
Що їх заглушить наш побідний спів,
Отсе й буде та превелика днина,
Що задля неї смерть Він потерпів.*

ЄВГЕН МАЛАНЮК

Слово в десятиліття^{*)}

(25. V. 1926 — 25. V. 1936).

I.

Від кривавої дати 25. травня 1926 року, коли-то на розі паризьких улиць, прошитий градом чекістських куль, впав Симон Петлюра, — минуло оце 10 літ.

Як на людський вік, це час не малий, особливо ж, коли зважимо темп історичних подій нашої доби. Здавалося б, що в десятилітній перспективі постать Петлюри можемо охопити цілковито й оцінити всебічно, як то кажуть, „об'єктивно“. Здавалося б...

Та є постаті, є особистості, що живуть і ростуть незалежно від призначеної їм кількості людських літ, ростуть і більшають, переступаючи границі звичайного часу, невпинно еволюціонуючи, часом перетворюючися в свідомості цілого ряду поколінь.

Історія мірить їх не десятиліттями, а століттями, зокрема наша, де така постать мусить часом довго визрівати в свідомості загалу, — згадаймо хоча б Мазепу.

Коли в галерії того роду постатей може ще не всі сьогодні бачать і Симона Петлюру, то в наступнім поколінні, напевно, всі побачать і Його.

Згадаймо лишень, що від полтавської катастрофи, коли Україна в-останнє чула брязкіт українських шабель,

^{*)} Відчит, що його мав автор на академії в м. Крем'янці 1-го червня 1936 р.

гук українських мушкетів і грім українських гармат, — треба було чекати аж 210 років національної ночі, щоб та, так трагічно забута музика бою зазвучала на просторах України знову, збуджена зривом 1917 року й остаточно оформлена національною волею саме Симона Петлюри.

Справді, є щось таємниче в тім, що родинним містом Петлюри, власне, була Полтава, що народився Він в тім місті, назва якого важкими літерами накарбована була на могилі України.

Такого роду постаті, непідлеглі законам земного часу, живуть і легко порушуються десь у позачасових безмежжях історії, щоб з'явитися в найбільш історично-вирішнім, хоч і не завжди передбаченим моменті. З'являються вони, як таємничі післанці духа історії, дотикаються своєї землі й свого народу, відвалюють намогильні плити, збуджують „мертвих, живих і ненароджених“, роблять сліпих зрячими, розривають перед ними важкі завіси так званих „реальних обставин“ і вказують чарівну, „нереальну“ далечинь...

Навіть в обличчі їх, у зовнішності їх часто вражає щось незвичайне, несучасне.

Чи сучасними є постать і обличчя Мусоліні, особливо коли він в шоломі? Чи звичайним було для француза монголоїдне обличчя Клемансо? Чи так уже часто національні герої того чи іншого народу носять на своїм обличчі типові риси власного народу?

Коли б ми, що в більшості занадто призвичаїлися до постаті Петлюри, занадто освоїлися з його тонко-скептичною усмішкою, з його завжди голеним обличчям, з тим викришеним переднім зубом і попелястою чуприною, коли б ми могли подивитися на нього очима чужинця, людини сторонньої, може б і ми побачили в Петлюрі крізь добре знаного нам Симона Васильовича ще дещо інше і, либонь, несподіване. Пригадаймо собі ті сірі, м. и. не такі то вже й типові для українця очі, очі назагал лагідні, що вміли так чарівно усміхатися. Аджеж Петлюра, як і більшість із галерії вождів, посідав у великій мірі чар особистої поваби, що нею притягав оточення. Але, може, не всі знають, що ті чарівно-сірі очі Петлюри в певних моментах уміли раптом крижано холодніти й обертатися в непроникливо-зимну й тверду крицю, що за хвилину та криця починала кресати грізні іскри гніву, що та „лагідна“ криця очей ставала незломно-гострою й різно-небезпечною.

Ні, ті очі дуже й дуже мало мали в собі від розмореного українського півдня. Було в них щось північне, варязьке... Недарма в козацій семі Петлюри переховується родинний переказ, що серед предків Головного Отамана був

також — осілий на Україні по полтавській баталії — швед, гвардієць союзника Мазепи — великого Карла XII.

II.

Соціологія — ця типова й улюблена дитина позитивізму й матеріалізму минулого століття — при цілій простоті і ніби прозорості своїх логічних розважань і при цілій ніби універсальності своїй у зясовуванні ріжноманітних соціальних явищ, — стає одначе безпорадна й безсила перед явищем, що окреслюється словом „вожд“. В цім то випадку її арифметично-статистичні, чи там клясово-колективістичні комбінації, — нічого не помагають.

Світова війна. Побідний марш німців на Париж. Велитенські гармати сягають стрільнами столиці. Уряд переїздить до Бордо. Армія Жофра відступає і панічні настрої заплля ось-ось уділяться війську. Де рятунок? І ось очі нації звертаються до осміяного й зненавидженого партіями дивака, цивіля, депутата з Вандеї — Клемансо, що струснув цілою нацією, розпеченим залізом випік зародки паніки, зради й зневіри, надхнув Францію своєю, справді, тигровою енергією, непереможною волею до побіди і побіду ту, справді, як тигр, від, здавалося, непереможного ворога — вирвав.

Чому вандеець Клемансо, а не хтось інший? — соціологія не дає на це і не може дати жадної відповіді.

Чому в державі з найстаршою культурою, де панувала заслужена династія, де був цілий ряд блискучих політиків і дипломатів, у тяжкім для тієї держави моменті з рятунком приходять не Сфорца, не Джолітті, не Ферреро, тільки маловідомий журналіст із народніх учителів, бувший емігрант і демобілізований підстаршина Світової Війни — Беніто Муссоліні? Не мине й 15 літ, як цей колишній капрал, здавивши в зародку комунізм, перебудувавши Італію, не лиш матеріально, але й духово, відродить не більше — не менше, як Римську Імперію зперед двох тисяч літ!

Чому по розвалі російської тюрми народів долю України бере в свої руки не загально-визнаний Мойсей національного руху, заслужений і таки справді великий історик Грушевський? Чому не запальний і незвичайно тоді популярний письменник, видатний і, як кажуть, навіть відважний колись партійний діяч Винниченко? Чому ж не хтось із видатних генералів, хоча б той самий Кирей, що йому російська армія завдячувала організацію своєї артилерії, чи може другий, з гетьманського роду, заслужений командир корпусу і виборний отаман Вільного Козацтва? Чому ж саме скромний журналіст і колишній бухгалтер, малові-

домий навіть у невеличкім українськім суспільстві — Симон Петлюра?

Такі питання сьогодні можна ставити й іншим народам, що перейшли або переходять через переломовий момент своєї історії. По війні маємо цілий ряд явищ цього роду.

Та на ці питання нема іншої відповіді, як слово, запозичене з теології: *благодать*, *харітас*. Іншими словами — ласка Божа.

III.

Приймаючи це глибоке й єдине, хоч і далеке від т. зв. науковости, пояснення, спробуймо, в міру можливости, віднайти те найважливіше і найістотніше, що має в собі вожд, національний вожд.

Правдивий вожд має в собі, передовсім, благодатний дар бути як би оптичним огнищем, фокусом сочки, в якім перехрещуються задивлені погляди мільонів. Так звані „маси“ не розумом, бо механічний колектив його не може мати, але збірним своїм інстинктом — завжди безпомилково відрізняють, відгадують вождя й покорливо-віддано визнають його за свого.

Всупереч наївним легендам соціології, що вожд, мовляв, є „витвір обставин“ чи „середовища“, — бачимо, як у більшості мало спільного мають вожди з своїм середовищем — згадати хоча б клясичний приклад із корси-канцем Бонапартом, — а ще менше з „обставинами“, до яких вожди цілим своїм єством ставляться, власне, негативно, вороже. Всупереч наївним забобонам примітивного демократизму, — вождя не можна „вибрати“ при найбільш навіть демократичній виборчій процедурі.

Вожд бо не є ані арифметична пересічна, ані арифметична сума тих чи інших статистичних даних. Вожд — явище ірраціональне. Він є втіленням Судьби народу, його щастям чи нещастям, його долею чи недолею.

Діяльність кожного національного вождя проходить передовсім у трагічній боротьбі з інертною частиною власного суспільства. І, як це не звучить парадоксально, з частиною переважно найбільш освіченою, найбільш впливовою й, розуміється, найбільш консервативною. Звідця — натуральний конфлікт. Бо вожд є насамперед запереченням усього того, що було вчора. Він завжди є національне „завтра“, що часто лучиться з національним „передвчора“.

Ця боротьба вождя з своїм „середовищем“, своїм суспільством, часом із більшістю власного народу — завжди більш або менш трагічна. Проте ніде може не ося-

гала ця боротьба більших розмірів, як саме там, де вожди мають той фатум, що суспільство починає оцінювати й шанувати їх звичайно геть-геть по їх смерті.

Давно оспіваний у піснях, давно увічнений у збірній уяві мас, вожд іще довго залишається предметом ялових дискусій серед інтелектуальної верстви народу. Бувши відразу безсумнівною аксіомою для безпомилкового інстинкту люду, вожд іще довго залишається теоремою для тих верств, які розумом намагаються схопити те, що відчутти може тільки серце.

IV.

Ця властивість вожда бути вогнищем, що скупчує в собі всенародні почування, бути, так сказати, геометричним місцем точок, де перетинаються моральні силові лінії народу, це — повторюю — є перша й конечна благодатна властивість вожда. Без цієї властивості, без цього дару — вожда не ма. Нема, хоч би якою видатною особистістю по-за тим був претендент на нього.

Але цьому зовнішньому статичному прояву властивості вожда мусить відповідати внутрішній, динамічний зміст цієї властивості, наслідком якого, власне, вожд і стає тим моральним вогнищем.

Без того внутрішнього змісту — буде удавання, акторство, хлестаковщина, керенщина.

Цим внутрішнім змістом є велитенська, просто невичерпальна моральна енергія, що він її носить у собі. Власне, наявність тієї внутрішньої енергії вожда й притягає до нього збірну енергію мас.

Скільки знаємо на це прикладів з літератури, зі спогадів чужих і власних!

Ото, напр., уже все, здається, гине... Невдача за невдачею, поразка за поразкою. Заламуються не лише рядові люди, але й найближчі помішники. В серцях недавніх героїв з'являється холодна порожнеча... Лише він, вожд, один — незломний, певний і супокійний супокоем справжньої мудрости. Одне його слово, одна усмішка, один погляд — і ось усі знову наелектризовані його енергією, що їй, здається, нема ні кінця, ні початку. І ото тривожний зір підлеглих знову загорається певністю і вірою, серця їх знову заливає гаряча хвиля, мязи напружуються знову і розум стає зимний, тверезий і меткий.

Скільки ж то таких моментів було у Петлюри! У кого іншого давно опустилися б руки, хтось інший давно б полишив був усе й відіхав на почесний і, навіть, заслужений відпочинок, — аджеж уже на початку 1918 року був він прославленим переможцем біля київського арсеналу, аджеж

від початку 1918 року імя його одягає легенда, той неунікнений супутник вождя.

Багато чільних многонадійних діячів українських у том лювалося в ті апокаліптичні роки 1917, 18, 19, 20. І першими несподівано „втомилися“ власне ті, що вражали своєю енергією, або своїм темпераментом, який, у дійсності, був солом'яним огнем. Першим „втомився“ ніхто інший, як сам Голова Директорії, уславлений побороувач військової сили української, — Винниченко, і поїхав „відпочивати“ за кордон. Під гуркіт гармат занудьгував і „втомився“ значний із жагучих промов лідер ес-ерів Микита Шаповал, хоч любив підкреслювати, що він бувший старшина та ще й кадровий. В полум'яний час боротьби за визволення, коли рішалася доля не літературно-історичної, а таки живої, реальної України, що стікала кровю, — поїхав до Відня й М. Грушевський — творити нікому тоді непотрібний соціологічний інститут. Врешті „повтомлювалися“ й два інші члени Директорії й теж поїхали „відпочивати“...

Хто ж залишився тоді на полі бою, яким була, е і буде наша Батьківщина? Залишився Петлюра, єдиний — із цілої галерії урядово проклямованих вождів нації. Бо Петлюра був не формальним лише, а таки справжнім вождом. Вожди бо народжуються, а не створюються по політично-соціологічних лябораторіях.

Цих півтора десятка літ української історії і це десятиліття, що його нині згадуємо, багато чого відкрило та висвітлило. І нам тепер уже ясно, чому всі ті люди „втомлювались“, а чому невтомним залишався лиш один, аж до моменту, коли серце його прошила куля смертельного воєра України.

V.

Мені не довелося чути багато промов Петлюри, але дватри рази випало почути їх у моментах вирішальних і обставинах вийняткових.

Вожди здебільш — уроджені бесідники. Це натуральна форма безпосереднього промінювання їх духової енергії на оформлювану нею людську масу.

Петлюра був бесідник. Не з тих, що деклямують по парламентах і на бенкетах, не з тих, що оздоблюють загальними кучерявими орнаментами й сентиментальними модульціями. Вистане сказати, що на початку 1919 року Петлюра, безборонний, промовив перед розагітованим більшовиками і просякнутим більшовицькими агентами залізничним робітництвом. Його могли тоді дуже легко і майже безкарно знищити агенти Москви. Але результатом промови

Петлюри було масове зголошення робітників до української армії й панічне зникнення агентів.

Як і кожен правдивий вожд, Петлюра промовляв цілою істотою своєю, цілим організмом своїм. І кожне слово його пульсувало живим і діяльним змістом.

В тих мовах, що їх довелося почути, вражав один і той же образ, що повторювався майже буквально. Трудно відновити в пам'яті ті слова, але сенс образу був більш-менш такий: „Перед нами горами стоять перешкоди. Вони затемнюють майбутнє. Але ще одне зусилля, ще одне напруження і ось розгорнеться перед вашими очима сонцем залляна державна широчина. Вона неминуче буде“.

Певно той самий образ Землі Обіцяної розгортали Мойсеї всіх часів і народів. Але трудно собі уявити тепер, як невимовно — повно й певно звучали в устах Петлюри слова: „Вона неминуче буде“. Як природно вимовляли його уста улюблене ім'я „Отчизна“, улюблений прикметник „державна“! „Ще одне зусилля, ще одне напруження і ви всі побачите те, що я в ж е т е п е р б а ч у“ — оце дещо перефразований ляйтмотив тих промов Петлюри, що їх довелося чути.

І так приходимо ми до ще однієї властивості вождя — його візйонерства, його прозріння майбутнього, його вміння бачити крізь хаотичні фрагменти злободенности — таємничу лінію історичного процесу і напрямок історичних подій. Візйя майбутнього, сліпучий образ мети — стоїть їм в очах, як той, мовляв, мойсеїв стовп вогняний уночі і туманний удень, що веде в прийдешнє, часом далеке прийдешнє.

Без цього візйонерства, без цієї загіпнотизованости фантомом, що має історично втілитися і історично заіснувати, — також нема вождя. Ця здібність може бути менша чи більша, може бути більш екстатична, чи більш твереза, може бути більше чи менше звязана з можливістю реалізації візйї, — то залежить від індивідуальности вождя, від національної психіки, від раси, — але вона мусить бути.

Річ характеристична, що у Петлюри це візйонерство мало, може, занадто емотивний, часом ірреальний характер, характер якоїсь напівсновидности, сказати б, політичного люнатизму. Але люнатизм той був полюнатичному безпомилковий щодо відчуття напрямку. Пригадується, що свої погляди часом у дуже конкретних, напр. стратегічно-тактичних справах часто аргументував він словами: „От так мені ч о м у с ь з д а є т ь с я“. Штабові старшини на такого роду аргументацію спочатку скептично спускали голови і ніяково зпід чола переглядалися між собою. Аж потім, пізніше, навчені досвідом, вони дуже уважно прислухувалися до того, що Петлюрі саме „ч о м у с ь“

здавалося. Думаю, що не в меншій мірі цю аргументацію Петлюри пізнали також його політичні співробітники.

VI.

По Крутах, по 1919 році, по Зимовім Поході й Базарі не маємо потреби соромитися, стверджуючи, що наша політична еліта 1917, а навіть 1918 рр., м'яко кажучи, легко в а ж и л а собі військову справу і мілітарний момент у боротьбі й творенні державности — взагалі.

Що більше, чільні діячі українські і керманічі української національної революції виявили якийсь дивний страх перед військовістю і власними військовими до такої міри, що українська влада поборювала навіть інстинктовні мілітарні зусилля народніх низів, як напр. спонтанічний селянський рух, званий вільно-козачим. Український національно-державницький інстинкт занадто довго був спараліжований. Історична пам'ять, особливо серед інтелігенції, була занадто зручно приспана, а все, що її могло пробудити, було або „викрадене“, або сховане глибоко в отой, словами Шевченка кажучи, „Великий Льох“.

Одначе вже 22 травня 1917 року українські військовики, передовсім незабутній Міхновський, скликають I. Всеукраїнський Військовий Зїзд, на яким справу війська, яко головну, підносить ще мало кому знаний Симон Петлюра. II. Військовий Зїзд, що відбувся 18 червня, обирає Петлюру до президії. Вояцтво — національно найчуйніший орган народу інстинктовно зупиняє свій зір на Петлюрі. Але по III. Зїзді, опанованім соціалістично-більшевізуючими елементами, Петлюра зриває з тодішнім урядом і з попередніми засідально-голосувальними методами організації української збройної сили. Вже не ставало часу ані на зїзди, ані на який-будь колективізм: по хлестаковській балаканині керенщини — повставала в Москві справжня, міцна, історично-національна влада, влада большевиків. Було ясно, що зараз же розпочнеться „собіраніє землі русскої“.

Симон Петлюра, саме коли партії довго і нудно сперечались на тему „радянство чи демократія“, творить тимчасом славний Кіш Слобідської України, „закликаючи до нього всіх тих, хто не хоче бути московським попихачем“. Кіш боронить на Лівобережжю найбільш загрожений від московської півночі пляцдарм.

29 січня 1918 року большевицькій орді, що її вів на Україну жандармський полковник М у р а в й о в, під Крутами перегороджує шлях ніжний цвіт України, студентська та гімназіяльна молодь. Цей цвіт України — гине. Але Крути стають Тернопілями Відродженого Народу.

Одночасно в Києві організують большевики внутрішнє повстання — пізніше це буде їх випробованим стратегічним засобом. Ворог займає київський Арсенал і намагається опанувати столицю. Центральна Рада радить без кінця... Тоді, як останній рятунок, залунало імя Петлюри. Летять до нього розпачливі телеграми. Він прибуває з своїм Кошем і — в перших рядах свого війська — ліквідує 4. лютого найнебезпечніший большевицький путч.

Крутянські Тернопілі української молоді й перемога перших петлюрівців під арсеналом — це те, що дало міцний звязок майбутній Українській Армії. В особі Петлюри народ відкриває свого вождя. Ним Петлюра залишиться вже аж до своєї смерти.

VII.

Десять років тому, коли Симон Петлюра в убогих обставинах редагував у Москві єдиний тоді на б. Росію український часопис і коли ніщо, здавалося б, не ворожило майбутніх подій і його ролі в них, визначний російський учений, не-москаль із походження, академик Федір Корш висловив таку думку:

Ви, Українці, самі не знаєте, кого маєте серед себе. Ви гадаєте, що Петлюра — редактор, патріот, громадський діяч і таке інше... Петлюра безконечно вищий за те, що про нього думають. Він із породи вождів, він із того тіста, що колись у старовину закладали династії, а в наші часи стають національними героями.

Один із діячів, згадуючи пізніш, як він слухав те пророцтво, признався, що „не вірив своїм вухам“. Не дивуємося, бо так само, як той діяч, не вірили своїм вухам і інші. Характеристичний уже той факт, що пророцтво це нагадали собі щойно по 25-ім травня 1926 року.

З рукою на серці визнаємо, що для багатьох земляків аж мученицька смерть Вождя розкрила очі на його особистість, на його вартість і на його ролю. Факт сумний, але, очевидно, традиційний... Але признаємо також і те, що лютий ворог України безпомилково оцінив Вождя України значно раніш за дуже і дуже багатьох земляків. Неймовірно-хитро, при допомозі традиційної монгольської перфідії, заздалегідь плянуючи фізичне знищення Симона Петлюри на терені Парижа, лютий ворог добре знав, к о г о він нації українській відбирає. Тому не жалував ані сприту, ані праці, ані золота.

Поминаючи дорогоцінний первень благодати, яку Петлюра посідав, як вожд, поминаючи моменти для визнавців культу матеріялізму неспостерігальні, — усвідомім собі, що

Петлюра в день смерті лічив лише 47 літ, себто стільки, скільки мав, вмираючи, знищений тією ж Росією Шевченко. Якщо для поета такий вік є пізнім літом, часом — ранньою осінню, то для політика це щойно час квітнення, щойно весна. Не забуваймо також, що вождь Петлюра, яко політик і воєначальник, року 1926 представляється дещо инакше, аніж у році 1918, 19 і навіть 20. За тих сім-вісім років, років воєнного труду і державнотворчого досвіду, років перемог і поразок, років неймовірного гартування в огні війняткових історичних подій, врешті трудових і плідних для нього років еміграції — інтелект вождя перейшов процес великого росту й збагачення. Духова істота Вождя складалася вже не тільки з національного інстинкту, що діяв силою надхнення й прозріння. Петлюра 1926 року був, oprіч живої легенди, ще й дозрілим, закінченим і озброєним величезним досвідом державним мужем. Беручи об'єктивно, таких державних мужів на арені тодішньої Європи було небагато.

І от на розі паризьких вулиць вправлена рука колишнього учасника червоних карних експедицій на Україні, і без сумніву рука активного чекіста, випускає сім куль у безборонне тіло нагло заскоченого Петлюри. Ранений першою кулею в плече, Вождь скорше від несподіванки, як від рани, послизгується й, тратячи рівновагу та випускаючи з рук палицю, падає на хідник. Чекіст нахиляється над ним і продовжує розстрілювати лежачого. Щойно пята куля прошиває серце. Дві попадають у хідник. Восьма затинається. Чекіст поспішав виконати наказ точно: треба було знищити втілення смертельної небезпеки для ще нестабілізованої московської імперії.

І чекіст певний, що у повоєнній Франції, у затрутому міязмами упадку й розкладу Парижі, — він залишиться непокараний. В його обороні стануть усі темні сили повоєнного світу, вся міжнародня потуга комуно-капіталу, всі герої майбутньої ставіскіяди, всі злі й мстиві духи, що загніздилися в самім осередку християнської й осілої цивілізації Європи і на спілку з Росією завзялися її доконати.

Але досить! Не будемо згадувати тут усього того, що дух історії колись пригадає Франції і світові, а, може, пригадає вже оце тепер, коли обходимо цю страшну й грізну річницю.

Так. Річниця ця не лише страшна. Вона грізна і в тій грізності її криється справжня велич.

Це велич пролитої крові, що, діткнувшись землі, ніколи не гине марно, ніколи, як пророче писав перед своєю смертю сам Петлюра, — „не засихає“.

Це велич офіри, що її принесла ціла нація тим найціннішим, що мала в собі. Такі офіри не залишаються без відплати, бо така кров, біблійним словом кажучи, сама вопіє до неба.

Дрібні біси матеріялістичного душоубства, верткі наймити світового зла, — вони змайстрували свій матеріялістичний і тому в наслідках своїх короткозорий — плян, вірніші є ш е ф т, бо це є найстисліше означення пляну, що полягав на знищенні того, чого знищити не можна.

Це ж вони людину, що створена по образу і подобию Божому, редукують до розмірів механічного додатку до машини й лякливо вірять, що людина є лише арифметичною сумою фізико-хемічних процесів.

Це ж їх Спінози, послуговуючись захистною термінологією метафізики, довго й систематично підготовляли те, що пізніш уже одверто сформулювали отці матеріялістичної церкви — Біхнери і Фоєрбахи. Це ж їх апостоли спроваджували всю чудесну органіку буття до бездушної й задушної механіки, до якоїсь універсальної таблички множення пізнішого позитивізму. Це ж першим символом їх культу була знана максима Фоєрбафа: *der Mensch ist, was er isst*. Це ж їх Маркси проповідували, що все духове є лише надбудова над виробничими процесами і що духову свідомість визначають побутові форми існування. І, врешті, це ж їх Павлови зводили всіляку чинність людини до автоматизму фізіологічних рефлексів.

Руїницька жадоба розпилення, атомізації, розкладу людської особистости, божественно неподільного первня життя, самої субстанції його — це ж, власне, являє філософський сенс того, що протягом останньої доби так ретельно здійснює большевизм.

Аджеж 15 років на нашій батьківщині Леніни й Сталіни з безліччю Радків і Троцьких, Косіорів і Постишевих тільки те й роблять, що відривають народ український від української землі, намагаючись розпорошити, атомізувати націю. Бо з хижацькою наївністю номада вони переконані, що як розкладуть, розторощать національне тіло, то тоді само собою, так би мовити „автоматично“, випаде з нього і „надбудова“, себто національна душа. З сатанинською ненавистю до душі і духа, вони розкладають і вигноують людську

особистість — яко органічну частину живої національної цілості.

Тисячма щілинами просочуються вони на Захід, у саме серце Європи, систематично з середини розкладаючи її величний цивілізаційний зміст, на жаль, навіть не без певних зовнішніх, але лише з о в н і ш н і х — успіхів.

Їх синедріон рішив навіть ухарактеризувати совітського ката на войовничого местника Ізраїля, при чім местник — по парулітнім перебуванні в червоній армії — забезпечений був навіть французьким громадянством. Обмірковано було всі провокаційні тонкості. Ураховані були всі можливості й всі несподіванки. Грано було, як вони кажуть, н а в е р н я к а. Без жадного ризика. Всі належні кому слід пачки банкнотів опинилися в відповідно-спітнілих долонях... Але — безнадійні ненависники духа забули врахувати, що та „надбудова“ віє ідеже хо щ е т, що *spiritus flat, ubi vult*.

Розстріляно смертне тіло емігранта Симона Петлюри, але те, що в ССРСР називається „петлюровщиною“ — віє, ідеже хо щ е т. Глибшає і ширшає; гуляє по колхозах та совхозах; проходить крізь мури совітських в'язниць, крізь „стенки“ і „застенки“; ширяє над Соловками й над пустинним Біломорським Каналом і ото — зовсім нещодавно — пройшло воно вулицями совітської Одеси в постаті — дивно вимовити — робітничої демонстрації з жовтоблакитними прапорами...

Розстріляно смертне тіло, але несмертельна душа великого українця знялась і полетіла, ще більш недосяжна і ще більш непереможна, підносячи на своїх крилах живу ідею нації на ще більшу моральну височінь.

Жертвенну кров мученика намагалися втоптати в забруджений і запльований міжнародній брук Парижа, але та кров спалахнула тайною національного переістотнення й причащатися її будуть нові й нові покоління.

Смерть-бо Петлюри займає одно з центральних місць у тій історичній містерії, що триває не лише на просторах України, але розгортається, охоплюючи цілу Європу і — значить — цілий світ. І недалекий той час, коли й інші народи Європи зрозуміють метафізичний сенс кривавої офіри, що її поніс десять літ тому народ український в особі свого Вождя, забитого в столиці Європи.

Президент А. Лівницький про українську політику 1917 року

Наш співробітник п. Д. мав нагоду стрінутися за кордоном із Президентом Андрієм Миколаєвичем Лівницьким і, користаючи з щасливої okazji, просив п. Президента висловити свій погляд на події 1917 р. з приводу 20-літніх роковин великої української революції та дозволити опублікувати розмову на сторінках нашого альманаха. Наводячи нижче цю розмову в цілості, складаємо Вп. П. Президентові щирю подяку за дозвіл подати її до відомости читачів „Дніпра“ та перепрошуємо, що через пізню доставу друкуємо не на належнім їй місці.

Ред.

Д. — Тепер дуже часто доводиться чути й читати різку критику політики українських діячів 1917 року, що — мовляв — „провалили“ справу української державности. Особливо дістається соціялістам, зокрема соціял-демократам. Цікаво, як оцінюєте цю політику з погляду тодішніх обставин Ви, Пане Президенте, як один із визначних активних діячів того часу?

П. През. — Я вже був висловив свій погляд про нікчемну роботу новітніх наших „істориків“, що обливають помями і самих себе, і наш Провід, і Центральну Раду, і всю традицію української визвольної боротьби, отож вибачте, коли доведеться дещо повторити*).

Розуміється, дуже прикро читати випадки проти наших провідників 17 року, бо ж ті випадки ганьблять наше славне минуле й є ґрунтовно, коли не свідомо, помилкові, зокрема несправедливі осуди соціялістів.

Я не знаю українського „есдека“, який вступив би до РУП чи, навіть, до УСДРП тому, що партія була „соціялістичною“. Всі вони шукали партії української й сугубо революційної, бо тільки в революції вбачали порятунок української **нації**. Тому власне ні українські „есдеки“, ні „есери“ не злучилися ніколи з партіями московськими й не були під їх впливами; навпаки, провадили з соціялістами московськими гостру боротьбу, згадуючи про „солідарність пролетаріату“ лише з міркувань тактичних. Такої самої тактики трималася, наприклад, Пе-пе-ес, якої ніхто не обвинувачував л и ш е тому, що в визвольній боротьбі вона **перемогла**.

Хто ж у 1917 році організував для національної

---

*) Пан Президент мав на думці промову, опубліковану в брошурі „Єдиний Шлях“, що вийшла в Парижі накладом Головної Еміґраційної Ради.

Ред.

революції українські народні маси, як не оті „інтернаціональні“ українські есдеки й не оті „зелені“ українські есери, як, нарешті, не ті „культурники“, що організували частину нашої інтелігенції в партію радикал-демократів (есефів)? Адже ж без них, без того національного проводу, наші півсвідомі народні маси пішли б за соціялістами московськими, за ріжними московськими союзами, на чолі з „Всеросійським Крестьянським“. І не мали б ми тоді урочистих універсалів Центральної Ради, не мали б тих блискучих етапів нашої державности, якими тепер пишаємося й які є підставою нашої сучасної боротьби та міжнародньої пропаганди. Ні! Пригадуючи події 17 року, мусимо констатувати, що сам Бог кермував акцією тодішніх наших провідників. Націоналісти гітлерівського чи фашистівського толку не могли б поводитися патріотичніш та „націоналістичніш“, ніж поводитися в 17 році українські есдеки та есери, ніж Петлюра, Грушевський, навіть тодішній Винниченко.

Д. Як же Ви, Пане Президенте, оцінюєте діяльність Центральної Ради?

П. През. Центральна Рада, пора вже це зрозуміти всім українським патріотам, має перед Україною може більші заслуги, ніж усе те, що було перед нею. Колись Центральна Рада стане для українського народу тією святиною, навколо якої нащадки наші складатимуть пісні й творитимуть легенди.

Д. Отож осуд теперішніх критиків на Вашу, Пане Президенте, думку несправедливий? Чим Ви поясните цей осуд?

П. През. Глибоко несправедливий. Я можу пояснити ці виступи тільки тим, що переможені все звичайно нарікають на свій провід, а спеціально у нашої, ще не зовсім виробленої інтелігенції цей звичай особливо розповсюджений та й має свою традицію: колись козаки після поразки видавали часом ворогам своїх улюблених, але переможених отаманів. Так і тепер плюгавлять недавнє минуле. Здебільшого ті, що займаються такою „критикою“, самі не брали участі в тодішніх подіях на Україні. Одні сиділи за кордоном і не відчували органічно сенсу тих великих подій, другі були надто молоді, щоб як слід їх розуміти.

Д. А що Ви, Пане Президенте, скажете на обвинувачення Центральної Ради за те, що вона відразу не проголосила самостійности України?

П. През. В перших місяцях революції деклярація самостійности була річчю цілком неможливою. Тільки нерозважний політик або провокатор міг би піти на щось подібне. Російський революційний уряд був іще досить сильний, а українські народні маси були занадто мало свідомі, щоб Україна могла протриматися довше тижня. Порівняйте зі

свідомою Каталюнією, нарешті з усіма народами колишньої Росії, які до декларації державної незалежності прийшли пізніше від нас. Коли б Національний Провід 17 року виявив необережність чи патріотичну нервовість, тодішня „революційна“ Росія відразу зліквідувала б Центральну Раду, а разом із нею той всенаціональний зрив, який триває до сьогодні. Не було б тоді, повторюю, тих етапів нашої державности, які в перспективі історії матимуть більше значіння, ніж Корсунь, Конотіп, Полтава... Я особисто був свідком настроїв і подій, отже запевнюю Вас, що й есдеки, і есери та інші українські партії були на самому початку революції самостійниками-патріотами, не декларували ж відразу самостійности з глибших тактичних міркувань. Я сам належав тоді до невеликої групи гарячих патріотів, що намагалися задекларувати незалежність України ще в березні-квітні 17 року, та лишилися в меншості. Але пізніше ми сами зрозуміли, що така передчасна декларація була б для справи національної небезпечна.

Д. Теперішні критики докоряють іще тодішніх діячів за так званий „єдиний революційний фронт“ із московською демократією. Наскільки оправдані ці докори?

П. През. Це правда, подібна тактика була, були різні заяви про братерство московського та українського народів, були й гірші фрази в устах того чи іншого визначного діяча. А одночасно українські організації, соціалістичні в першу чергу, гарячково готувалися до кривавої боротьби не лише з більшовиками, а з московською демократією взагалі. Миролюбними словами наш Провід прикривався доти, доки було потрібно. Коли ж потреба минула, Провід скинув маску і розпочав безкомпромісову боротьбу з усім московським народом, від Керенського-Леніна починаючи та на Денікіні-Врангелі кінчаючи. Коли, скажемо, італійці коло року готувалися, поки розпочали війну з егіпцями, або інші народи удають мало не друзів сучасної Росії, одночасно готуючися до ліквідації останньої, то це наші критики вважають за розумне і тактичне, а подібну тактику Проводу 17 року осуджують... В чому вбачають „отруйні впливи“ московської демократії на Провід 17 року? Чи в тому, що Провід оголосив війну старій „Росії“ саме тоді, коли було можливо й потрібно? Чи може тому, що той Провід, з певними персональними змінами, продовжував ту війну і ніколи не складав зброї? Чи може лише тому, що той нещасливий Провід називався колись „соціалістичним“?

Серед видатних діячів 1917 року було немало й таких, які пізніше зрадили і пішли до червоної московської Ка-

носи. За таких ренегатів, чи за тих громадян, що через льокальні впливи зійшли на політичні манівці підчас перебування на еміграції, не можуть відповідати згадані вже наші партії. Їх зрада чи непевність підкреслює лише заслуги тих, що не зрадили й не зрадять ніколи, — чи там на Україні, чи тут, за межами московського пекла. Більшість „ветеранів“ 17 року, без різниці політичних поглядів, присвятила всі свої сили боротьбі за визволення і піднесла добро Нації високо понад партійні чи клясові інтереси. Поза дрібними розходженнями всі, від лівих до правих, від старших до наймолодших, зрозуміли, що тільки вперта безкомпромісова боротьба проти споконвічного ворога мусить бути єдиним завданням кожного чесного українця.

Д. Чому це так сталося?

П. През. Може саме тому, що українські соціалісти й українські демократи від самого початку свого існування були насамперед патріотами, себто націоналістами в кращому розумінні цього слова.

Д. Дуже дякую, Пане Президенте, за цікаві й авторитетні вияснення, що безперечно багато причиняться до спростування надто поспішних і тому несправедливих оцінок української політики 1917 року.

МИХ. ГРУШЕВСЬКИЙ

В огні й бурі*

Україна пережила, з великою небезпекою для свого існування, страшну пробу в огні й бурі. Перейшла через глибоке провалля, яке розкрилося раптом на вступі нового її життя. Властиво, не можна навіть сказати, що перейшла. Переходить — це вірніше. І всі, кому близьке її життя, хто хоче бути гідним імені її громадянина, повинні приложити всі старання, напружити всі сили на те, щоб допомогти їй перейти вповні, стати твердо на новім ґрунті й забезпечити від можливого повторення таких страшних проб. Занадто багато й одної такої.

Правда, можливість такої грізної проби ввесь час висіла над Україною підчас її визволення. Перший акт її самоозна-

---

*) Передруковуємо із збірки „На порозі нової України“ (Київ 1918) знаменну статтю покійного Голови Української Центральної Ради, опубліковану спершу в „Літ. Наук. Вістнику“ 1918 р. у книж. 1 (за місяць січень). Стаття ця, що яскраво характеризує критичний момент української національної революції, може бути гарним доповненням поданих вище статей про 1917 рік. — Ред.

чення, великодній всеукраїнський зїзд пройшов під загрозою розгону „штиками революційної армії“. Ми встигли вже забути цей маленький, але характеристичний інцидент, як забували скоро потім усі ті інші конфлікти й інциденти, які загрожували українському походу до волі й державности. Коли ці інциденти минали більше чи менше щасливо, не довівши до катастрофи, потім, оглядаючись на пройдене, ми мали навіть вражіння — особливо ті, що дальше стояли від осередків нашого життя, що українська справа йде гладко, розгортається дуже пляново. Але в дійсності вона весь час ішла від інциденту до інциденту і багато разів стояла під загрозою катастрофи. Підчас Корнилівщини і підчас большевицького повстання, не згадуючи епізодів менш яскравих і менш критичних, як конфлікт із временним правительством з приводу організації ген. секретаріату, з приводу інструкції, з приводу українських установчих зборів і таке інше. І кожний такий інцидент ставав тим небезпечніший, що за той час, так би сказати, зростала та українська ставка, яка стояла на кону, і можлива катастрофа грозила загибеллю все більших і більших національних і соціальних досягнень, окуплених все більшими й більшими жертвами й зусиллями.

Тепер наш національно-політичний рахунок дійшов особливо високих позицій. Боротьба йде за закріплення самостійности й незалежности — Української Республіки, за зібрання українських земель, за забезпечення основних соціальних реформ. Програння загрожують такими страшними втратами, що від самої мисли про них спиняється серце. А тимчасом не можна відмахуватися від цих мислей, не можна присипляти себе заспокоєннями, що якимось то воно буде, якимось зробиться само собою.

У великих болях родяться великі діла. Всі дотеперішні силкування провідних українських політиків, щоб народини нового життя пройшли якомога безболізно, без гострих розривів, без кривавих конфліктів — були даремні. Наша українська революція, на жаль, не розвивалась самостійно, вона весь час мусіла сорозміряти свій марш із конвульсивними рухами й киданнями російської революції, хаотичної й страшної. Російська революція потягнула нас через кров, через руїну, через огонь.

Мусимо йти, бо спиняти походу не можна. Мусимо перейти через цей страшний огонь і знищення. Мусимо жертвувати всім, щоб урятувати найдорожче в цім моменті: самостійність і незалежність нашого народу.

Мусимо згромадитись коло цієї мети всі, скільки нас єсть свідомих і відданих інтересам нашої Батьківщини. Збитись у тісну й компактно фаляngu, відложивши всі партійні й групові ріжницї, всі міркування про партійні вигоди й ін-

тереси. Все мусить бути підпорядковане вимогам моменту — перед ними мусить відступити все інше. Вони такі великі, що кожна сила, кожна одиниця тепер на рахунок. Всяке ухилення від роботи, від відповідальності, від сповнення того обов'язку, який накладається моментом — являється дезертирством, негідним громадянина. Всяка самочинність, ухилення від громадської чи національної дисципліни являється недопустимим злочином.

Помилки нам потомство пробачить. Становище занадто трудне, а досвід і приготування наше мале. Це не наша вина, коли ми чогось не зуміємо. Але відчуття ваги моменту, потребу координації й організації, підпорядкування всіх своїх сил вимогам цієї хвили — це наш обов'язок, і ухилення від нього не пробачить нам потомство. Це та вина, яка не може бути пробачена!

ХАРИТЯ КОНОНЕНКО

Дві маніфестації

(Спогади з перших днів революції 1917 р.)

I. Загальна маніфестація.

Широким потоком розлилися революційні хвилі. Обхопили вони радісним, бурхливим надхненням усіх, що вміли відчувати, думати, що свідомо чи несвідомо чекали визволення зпід гніту, що давив цілими століттями, з задухи, що тисла груди й мозок і не давала легко зідхнути та розпростати плечі й зігнуту силою спину. Все те темне і нахабно-бундючне, що до цього часу панувало і галасувало,десь зникло в кутах, або, ніяково жмурячи очі в новому яркому світлі, відхрещувалося від старих богів та наскоро перефарбовувалося на новий колір.

Та в ті дні не було коли над тим довго замислюватись. Кожна година, кожна хвилина приносить стільки нових вражень і переживань, що, здавалося, не встигається жити. Два перші тижні революції 1917 р. то виносили нас на недосяжні височини радості й найсвітліших переживань, що перевищували всі наші колишні мрії, то знову кидали в безодню хвилювань і тривоги. Але одно було певне, всі якось підсвідомо відчували, що старе не вернеться, що йдемо до чогось нового, кращого.

І ось 16-го березня все населення Києва хотіло нарешті вилити в якусь форму те, що переповнювало до цього часу душу кожного. На цей день була визначена загальна маніфестація.

Я, що від перших днів революції гойдалася на її хвилях, мов найщасливіша, розпещена дитина, не могла дочекатися того ранку й, переконавшись, що день буде досить погідний, вже від сьомої години всім докучала, що вже час збиратися, бо спізнимося. Здавалося мені, що всі рухаються страшенно повільно, що ніхто не має серця, що всі роблять мені наперекір. Кава була немилосердно гаряча, а хліб із маслом не мав ніякого смаку.

Але ось до ганку підїхало наше авто і нарешті була надія, що ми виїдемо таки того дня з дому. Коли я вже виходила одягнена з передпокою, тримаючи в руках жовто-блакитну хоруговку, яку хотїла встромити на передку авта, дядько з усміхом показав мені на годинник. Було без чверти вісім, а мені здавалося, що мусїла бути щонайменше десята година. Та того дня ніхто навіть не мав охоти сердитися на мене за моє обридливе поспїшання. Тїтка дбайливо прищпилила мені ще жовто-блакитну кокардку на футряну шапочку і ми вирушили в дорогу.

Весело замаяла жовто-блакитна хоруговка, а серце мое трїпотало в такт їй від радісного хвилювання. Майнувши Рогнідинською вулицею, авто наше звернуло на Велику Васильківську і, проїхавши ще кілька кроків, врізалося в натовп, що тисся від Бібіковського бульвару і тягнувся непроглядною хмарою по Хрещатику. По обох боках вулиці тїсними лавами стояли люди, заповнюючи всі хїдники й лишаяючи вільною лише середину вулиці. Трамваєвий рух спинено на час манїфестації, щоб і кондуктори та кондукторки могли взяти в нїй участь.

Вже не раз доводилося мені бачити перед тим приготований до якоїсь паради натовп. Ще свіжими були в пам'яті дні, коли нас гїмназисток виводили на подїбні паради, коли приїздили до Києва царі та стара цариця Марія Федоровна, що була опікункою нашої гїмназії. Але ніколи той святочний натовп не був такий безжурно-радісний, як того ранку. І не диво, — то не виводили нас, учнів, чи бідних „салдатиків“ із примусу на паради, а „народ“ оточували бачним доглядом поліції, щоб не трапилось якогось небажаного прояву „симпатії“ народньої до царів, а ось тут із власної волі і охоти прийшов той народ святкувати свою перемогу над зненавидженими царями.

Коли вигулькнуло наше авто з жовто-блакитною хоруговою, його несподівано зустріли голосними окликами: „Ура! Слава!“. То робїтники з майстерень Союзу Городів, якими завідував тоді мїй дядько О. В. Вілінський, зустрічали його радісними окликами. Юрба, не розбираючи, в чому справа, підхопила той оклик і він покотився поруч із нами майже до самої Думи. Тут очам нашим показалося вели-

чаве видовище: руйнували пам'ятник Столипіна, що височів, мов потвора, довгі роки по його вбивстві на Думській площі. Велитенську бронзову фігуру обкрутили залізними ланцюгами і тягли вниз із педесталу. Робота була нелегка, але робітники напружували з усієї сили свої м'язи і нарешті таки цей символ темного „самодержавного“ гнету з усього розгону бухнув у рідке болото до ніг народньої маси, що привитала упадок гучними радісними окликами.

До маніфестації приглядалися ми з канцелярії дядька, що містилася на Хрещатику майже напроти Думи. Через мій поспіх довелося нам тепер досить довго чекати, поки появилися перші ряди маніфестантів. За той час ми приготували плякат, про який не подумали раніш. З двох великих аркушів паперу, одного блакитного, а другого жовтого, зробили прапор, на котрому виписали червоними великими буквами: „Хай живе вільна Україна!“ Вивісили його з вікна, з якого приглядалися до маніфестації.

Нарешті, коли вже моя терпеливість була напружена до останнього, зявилися перші ряди маніфестантів, але ще поки ми їх побачили, гучні, невгомні, щасливі оклики зібраних глядачів сповістили нам її прихід. Звуки оркестри, спів революційних пісень та гімнів перемішувались з тими окликами і творили такий настрій, що сльози мимоволі тиснулися до очей і хотілося весь світ радісно обняти.

Море червоних прапорів коливалося під нами. Перед Думою перші ряди на хвилинку спинилися і з умаєного прапорами балькону їх привітали радісними, надхненими словами про волю, що нарешті завітала до пригніченого народу.

Велитенською змією, що їй не видно було кінця й краю, тяглися лави маніфестантів. Зібрані глядачі витали їх ентузіастично, але ніхто не порушував порядку, хоч не було ані страшних церберів-городовиків, ані війська, що своїми нагаями залякувало давніше юрбу. Тепер метушилися тут для „видимости“ тільки якісь цивільні з червоною опаскою на руці, на якій виписано було „міліція“. Юрба того дня доказала, що коли над нею нема примусу, а вона справді святкує своє свято волі, то обійдеться й без упорядчиків, щоб зберегти лад.

Наш плякат у вікні викликував серед маніфестантів, що переходили, радісні відголоски то цілих гуртів, то окремих людей. „Хай живе“ — кричали нам із долини, — „Слава!“

Серед моря червоних прапорів мріяли, мов метелики, наші рідні жовто-блакитні прапори. То робітники фабрик та заводів, не питаючи нікого і без поради та допомоги нашої інтелігенції, вже тут, на загальній маніфестації зазначили своє національне „я“.

Минуло й полудне, а лави маніфестантів усе ще переповнювали вулиці Києва. Натоп коло Думи захрип від крику. Але найбільше, здається, виявила юрба радості тоді, коли, йдучи біля жовто-блакитного прапора, що несла його дочка, з'явився на чолі українців М. С. Грушевський. З балкона Думи сповістив про це барон Штейнгель. Юрба вимагала, щоб Грушевський вийшов на балкон і показався їй. Він же саме вернувся з заслання і був найболючішою пригладкою недавньої сваволі царського уряду.

Привітні слова Грушевського викликали такий відгомін, що, здавалося, поблизькі будинки не витримають і заваляться від того крику.

Далі я вже не могла безчинно дивитися на маніфестацію і, збігши надолину, протислася до того прапору, під яким перед хвилиною йшов Грушевський, і прилучилася до Катрусі Грушевської, що плакала від зворушення, бачучи, як витають її посивілого у неволі батька. Донесли ми тоді той прапор до українського клубу „Родина“ і радісні, щасливі, переповнені вражіннями верталися додому.

II. Українська маніфестація.

Осмілені великою кількістю робітників, солдатів та інших громадян, що в часі першої маніфестації цілком самочинно, без жадної агітації з боку інтелігенції вийшли під жовто-блакитними прапорами, вирішили українці, що гуртувалися вже тоді в Центральній Раді, яка, що правда, не відогравала ще своєї пізнішої ролі загально-народнього представництва, але об'єднувала вже коло себе всіх свідомих українців Києва, зробити окрему українську маніфестацію, щоб зазначити, що Київ то наша столиця і ми зголошуємо на нього своє стародавнє право.

19-го березня, що припадало на неділю, все, що було українського, прилучилося до маніфестації. Для тих українців, що ще й до революції гуртувались у невеличкій громаді коло українського клубу „Родина“ та небагатьох легальних і нелегальних організацій, той день був надзвичайним святом. Мав він дати перегляд українських сил, тих мас, які стихійно почували себе українцями, але з якими не було звязку в обставинах жандармського режиму царської Росії.

Надії і сподіванки не тільки не завели нас, а, навпаки, перевищили всі наші мрії.

У нас у хаті вже напередодні відчувалася важливість хвилі і панував надзвичайний настрій та жвавий рух. Робітники майстерень Союзу Городів, що хотіли взяти участь у маніфестації, другого дня звернулися до тітки моєї, В. О. О'Конкор-Вілінської з проханням допомогти їм у шиттю

жовто-блакитних прапорів. У сальоні поставили машину дошиття, а старовинні тітчині меблі, які директор Біляшевський все хотів забрати до музею як зразок українського „ампір-у“, завалені були блакитною та жовтою матерією, різними торочками, стяжками, тощо. В одному з феодальних фотелів сидів незграбно столяр Степан та вів із тіткою безконечні балачки про останні події та Україну, особливо цікавлячись історією української церкви. В другому фотелі сидів інший робітник, молодий іще хлопець, і скося зазиравав то до великого венеційського дзеркала, що було напроти нього, то на красуню покоївку Марусю, що зшивала жовту й синю матерію докупи. Їй допомагала робітниця з майстерень, що її ще перед кількома днями ніяк не можна було упросити ввійти до їдальні, так вона соромилася „панів“. Тепер це товариство цілком добре себе почувало серед аристократичної обстанови тітчиного сальону. Ми з товаришкою робили жовто-блакитні кокардки, перевязували їх ще червоною стрічкою і розкладали на довгому старовинному фортепіяні, на якому ще М. В. Лисенко починав свою науку музики. У дворі майстерень відбувалося віче робітників, а після віча робітники-українці вчилися співати: „Ще не вмерла Україна“, готуючись до завтрішнього дня. Я не знала, що його робити, чи йти у двір на віче, чи закінчувати роблення кокардок, що завтра мусіли прикрашувати груди маніфестантів.

19-го ранком виїхали ми до Володимирського собору, де перед початком походу відбувалася Служба Божа. Відправу мав єпископ Дмитрій з численним духовенством. Маніфестанти, вислухавши Службу Божу, уставилися до походу. На чолі його став покійний М. Садовський на баскому коні, а по його боках два артисти на конях (здається, Корольчук і Рибчинський) — один із жовтоблакитним прапором, а другий із малиновим! За ними артисти й артистки в народніх убраннях, а потім море салдатів із полковником на чолі, робітників, цивільної публіки, школярів та студентів.

Дядько десь порядкував походом, а ми з тіткою поїхали автом поруч із маніфестантами, щоб мати перегляд. Та що не хотіли пропустити паради коло Думи й на Софійській площі, то мусіли поспішати. Всіх маніфестантів не далось пропустити поуз себе, бо було їх понад 100.000, і, коли початок походу був уже біля Думи, то половина маніфестантів ще не вирушила з під Володимирського собору. Маніфестанти йшли спершу Великою Володимирською вулицею, а потім через Фундуклеївську спустилися на Хрещатик. Я гордо проїхала поуз пансіон гр. Левашової, де була вихованкою до 4-ої кляси гімназії, та поуз Фундуклеївську

гімназію, куди в той час вчашала ще до 7-ої класи. Обидві ці установи були може найчорносотеннішими у Києві і я не мало зазнала прикрощів там за своє українство. Тепер із вікон пансіону визирали колишні мої товаришки, а я почувала себе страшенно щасливою, що вони бачать таку силу українців, до яких ставилися колись з погордою і презирством.

Коло Думи з рядів маніфестантів вийшов М. Грушевський та ще кілька громадян і з балькону прибраного жовто-блакитними й червоними прапорами витали здисциplinовані, стрункі ряди святочного населення, що йшло під цілим лісом жовто-блакитних прапорів.

На Думській площі уставилося кілька хорів під орудою О. Кошиця і на перемену з орхестрою співали то „Ще не вмерла“, то революційних пісень.

Піднявшись вгору Михайлівською вулицею, маніфестанти вийшли на Софійську площу й тут уставилися коло пам'ятника Богдана Хмельницького, в руках якого маяв жовто-блакитний прапор.

Тяжко передати й ніколи не забудеться те надзвичайне вражіння і той настрій, який опанував тоді всіх українців, що перед революцією ніколи й не мріяли, що їм доведеться побачити таку кількість рідних прапорів навкруги Богдана і таку силу свідомих українців. Дух від хвилювання захоплювало, а старі громадяни тільки мовчки з вогкими очима кидались собі в обійми, або стискали руки.

Коли навкруги пам'ятника Хмельницькому уставились артисти театру Садовського, здавалося, що ожила давня козацька слава, що то Бульба з синами воскрес та радіє з перемоги над відвічним ворогом.

Не хотілося розходитися з тої площі, зпід Святої Софії, що своїми дзвонами витала нове воскресення та несла вістку про нього далеко поза межі Києва.

Не раз іще дзвонили дзвони Св. Софії й пізніше, сповіщаючи Україну про радісні новини і події, не раз дивився великий Богдан із своєї високости на зібраний святочний натовп, але вже ніколи той натовп не переживав такої щирої, високої і безмежної радості, як то було незабутнього 19-го березня 1917 р. Тому то мабуть і сонце того дня так радісно світило з весняного синього неба, вкриваючи тими жовто-блакитними барвами, мов велитенським прапором, щасливий, радісний Київ і всю Україну.

Дні радості й надій

Коли я була ще гімназисткою сьомої класи, страшенно захоплювалася історією, а особливо французькою революцією. Нераз, у гурті товаришок, при розмовах на цю тему, говорила: я б дала 10 років життя, щоб пережити революцію. Чи думала я, що мене так скоро чекає наша революція — відродження Батьківщини?

Весна 1917 р. застала мене на Поділлі в Проскурові. Про початки української революції там я вже писала в споминах, уміщених у календарі „Дніпро“ за 1932 р. Тепер хочу згадати кілька яскравіших моментів із життя й діяльності нашої української громади та „Просвіти“ в Проскурові.

Минуло двадцять літ, а мені здається, що все пережите тоді було наче вчора.

Весна 1917 р... Проскурів... Мов весняні ластівки прилетіли телеграфічні вістки: революція в Петербурзі! Волинський полк перший підняв повстання! Волинський полк?! Хто ж там, українці!? Рій думок у голові...

Перші дні революції...

Чиста, незакаламучена віра в людей, певність перемоги. Час найбільшої динаміки людської енергії, час, коли слово зараз же втілювалося в чин.

Це чудесне воскресення країни й людей із мертвих.

Справді, хіба не чудо, що в зросійщеному місті, де більше половини жидів, а решта поляки, росіяни й українці, вже в травні 1917 р. повсталася своя, чисто українська Повітова Земська Управа, а незабаром міська управа; що в руках української громади скупчився під той час увесь провід головного нерву життя повіту: школи й фінансів.

А треба пригадати, що на Поділлі були специфічні відносини: хоч Камянецька „Просвіта“ проіснувала до самого 1916 р., проте останні роки це було лише животіння. Люди активніші опинилися на війні, не встигла свідомість широко й глибоко увійти в маси населення, а реакція в часі війни сильно давалася в знаки.

Проскурів — підчас війни — це запілля, що кишило різнородним переходовим елементом: військові частини, штаби, понтонні баталіони, шпиталі, тощо. Серед тої мішанини, як потім виявилось, було не мало й українців.

Українська громада завдячує своє повстання починові двох людей, що випадково опинилися в Проскурові, а саме: лікарям військового шпиталю — Миколі Стаховському (тепер на Закарпатті) та Блонському.

Громада народилася 13 березня, а швидко потім зорганізувалася й „Просвіта“. І там і тут працювали майже ті самі люди, з малими відмінами.

Перший виступ назовні громади — це була участь у святі революції.

Як тепер памятаю, був гарний весняний день. Громада призначила збірку коло повітового Земства: хотілося перейти маніфестацією через місто — головною його вулицею Олександрівською.

За себе скажу, я йшла з завмиранням серця: а що, як нас буде жменька? Національне почуття домагалось бачити маси народу в рядах своєї маніфестації.

— Е, дурниці, каже Верхола, буде багато, побачите; це все зовнішня полуда, ота русифікація! Правда, це місто, але побачимо. Автім, коли б і було нас небагато, то це ж початок, а не забувайте, що місто ж переважно жидівське.

Жовто-блакитні крила прапорів залопотіли на вітрі, — маніфестація рушила...

На тлі чистої блакиті ніжного весняного неба зацвіли кличі прапорів та плякатів: „Хай живе вільна Україна в федеративній республіці“, „В своїй хаті своя сила і правда й воля“, „Нехай живе рідна українська школа“...

Жовто-блакитні кокарди — на червоному тлі вказують, хто українець. З кожним кроком уперед росте наша маніфестація, ряди більшають, а з хідників здивовані очі жидів, росіян:

— Дивіться, як їх багато, де їх стільки набралось, чи можна було думати, що їх аж стільки?

Воскресла Україна!..

— Дайте й мені значок, підбігають підлітки, дорослі тиснуться до нас — жінок, що роздавали відзнаки.

Оглядаюсь і серце рветься від радощів та гордощів: нас так багато! Ось ідуть поважні військові-офіцери. Ось молоденький офіцер-гвардієць причіплює собі український значок, а там — мої любі учениці!

Співає хор: „Ще не вмерла“, слова, що сміялися з марних зусиль двох сотень років російського панування. Слова, що саме тут, на терені „обрусенія“ прибирали ще більшу урочистість.

Коли підходили до площі, де відбувалося свято, то це вже була численна поважна маніфестація.

Наша струя влилася в море голів, що хвилювалися, мов розбурхана стихія. Тяжко протиснутися...

„Товаріщі! Дорогу товарищам-українцям! Дорогу делегації! — кричать розпорядчики.

Насилу видряпуємося на поміст трибуни для делегатів і промовців.

Наші прапори замаляли навколо трибуни, а прапор громади став, осяюючи своїх делегатів, на трибуні.

Від нас промовляє М. Стаховський — голова громади. Вітер розносить голосні слова про воскресення України. Вони закликають синів і дочок стати міцно, одною лавою за Батьківщину, кличуть до праці, до єднання, до боротьби.

А внизу безбережне, здається, море голів, а внизу надхненні очі як на молитві хапають кожне слово. Падають слова, що творять чудеса в душах заблуканих...

Зростала громада швидко, зростала й „Просвіта“.

Один із „новонавернених“, старий емеритований суддя — Любинський дав безплатне приміщення в своїм будинку для обох наших організацій. Це були дві кімнати. В одній, більшій — бібліотека, там відбувалися реферати, читання, тощо, туди приходили селяни за різними порадами. Друга — менша кімната для засідань.

Я працювала тоді в проскурівській вищій початковій дівочій школі (виділова школа). На розпорядження з Києва зробили прискорене закінчення науки в початку травня.

Старші мої учениці вже бігали до нас, до громади, багато говорили ми про Україну. Готувалися до першого випуску школи за рідної влади — Центральної Ради.

Учениця Пушкаренко — перша учениця: „Чому нам досі нічого не говорили про Україну?“

„Чому“ — люба моя!

Вона стала завзятою україркою відразу і понесла своє переконання на села, де потім учителювала. Я певна, що працювала вона над освідомленням населення з таким же завзяттям, з яким так блискуче вчилася.

На закінчення принесли мені учениці величезний букет жовтих троянд, уложених у формі тризуба на блакитному тлі квіток. Всі вони визнали себе українками. Одна з них мала прізвище Іванова і ми цим її дратували.

Шкільний інспектор — Попов, між иншим запеклий україножер, сказав промову на закінченні курсу, в якій мусів згадати й про Центральну Раду.

„Ще не вмерла“... а він же так старався, щоб у м е р л а !
З тим Поповим ми мали багато клопоту.

Це був родич попечителя київської шкільної округи й багато нам шкодив. Майже напередодні революції він послав доноси на мене й на інспектора мужеської вищої початкової школи в Проскурів Василя Богацького, що ми українці, хоч ми підлягали безпосередньо попечителеві, а він був начальством над початковими школами. Учителство початкових шкіл на Поділлі було пригнічене, залякане і боялося власної тіні. Звичайно були й вийнятки, але дуже нечисленні.

Не вважаючи на те, що вже в Києві була наша Центральна Рада, що там вона перебрала уже шкільництво під свою руку, Попов старався по селах переконувати вчителів, щоб підпорядковувалися тільки його вказівкам і страшенно шкодив українцям. Громада повела з ним безпощадну боротьбу, але щоб не висувати особистого моменту назовні, призначено комісаря освіти українця на повіт, — спочатку був це Блонський. Тоді Попов почав збирати примусово від учителів підписи про те, що вони хочуть, щоб він залишився далі інспектором. Інспекторат був скасований. З перевибом повітової Земської управи, коли на чолі її став українець Микола Стаховський, а провід шкільного відділу перебрав Трохим Верхола, реорганізувалася й Шкільна Рада при земстві, що завідувала цілковито шкільною справою на повіті. Нова шкільна Рада була мішана: до неї входили ще делегати, вибрані від учителів. Від поляків був кс. Носалевський, від українців — я. На повіті школи були переважно українські й дещо польських.

Ми здавали собі справу з усієї ваги української школи, особливо для цього терену, де перепліталися впливи з двох боків: російського й польського. Кс. Носалевський пропонував оголосити плебісцит, щоб само населення висловилося, якої воно хоче школи. На те ми його запитали: чи уважав би він можливим провадити подібний плебісцит на російській чи польській землі?

Шкільний відділ Земства гарячково розпочав українізацію початкових шкіл: призначали вчителями галичан, десь їх вишукував Верхола, але все ж сил було мало. Треба було подумати про підготовку вчительства, яке вже сиділо на місцях. В Києві зорганізувалися курси для інструкторів українознавства. Рішило Земство вислати своїх стипендіатів, мене й Віру З. Але тут саме почала готуватися громада до Шевченківського свята. Хотять, щоб я читала реферат про Шевченка: ну, а як же курси? Вирішили, що курси важніші, бо нам потрібні свої вчителі. Взявся Верхола. Був свій бандурист — Місевич, один із найдіяльніших членів громади. Мені не довелося бути на самому святі, але по повероті з курсів я довідалася, що воно пройшло надзвичайно гарно і принесло не тільки моральний, але й матеріальний успіх.

Свято відбулося в місцевому театрі. Портрет Шевченка красувався на естраді, прибраний рушниками, квітами й зіллям, у ногах сидів гурток дітей в українських убраннях.

Програма складалася з реферату „Шевченко, як пророк“ (Т. Верхола), хорових співів, бандура (Місевич) і деклямації: „Плач Ярославни“ (Маруся Клевенська). На закінчення „Заповіт“ і національний гімн.

Було багато селян із дооколичних сіл.

Саля була повнісінька, так що навіть не могла помістити всіх, що хотіли бути на святі. Словом тріумф громади був повний, а здобуті гроші пішли на нашу українську бібліотеку.

Громада почувала себе щораз міцніше. Своє земство підтримувало її не тільки морально, але й матеріально: дало субсидію на бібліотеку і дарувало книжки. Книжок ми на збирали досить і наша бібліотека була вже поважна. Головний догляд і кермування припоручені було мені, а допомагав гурток молоді. Серед неї особливо визначилася моя люба учениця Зіночка Довганюк — одна з найзавзятіших українок-неофіток, як і згадана Ліда Пушкаренко. Були ще й інші. Громада навязувала щораз більші звязки з селами.

Громада й „Просвіта“ стали керманичами українського життя в усіх його напрямках. Одну й другу люди часом плутали, може тому, що обидві організації містилися в одному помешканні та в тій і другій працювали ті самі особи. Зверталися селяни з ріжноманітними справами, навіть у справах порад господарських, виховання дітей, а навіть родинних непорозумінь. Приходило багато з міста просити посад, кажучи, що ми тепер „все можемо“.

Хоч уже зазначалася большевицька агітація, але селяни ставилися ще до громади добре і з довірям, може тому, що душею її був селянський син, якого всі вони знали — Трохим Верхола. Це був наш козир проти большевиків, що звичайно старалися підкопати довіря до українців, причеплюючи до них свої утерті етикетки: буржуазність і т. д.

Затишно було в просторій кімнаті „Просвіти“. На стінах звичайно — портрети Шевченка, Франка, Грушевського та інших українських діячів, прибрані рушниками. Дівчата не забували міняти квіти на столах. На вікнах стояли вазонки. Дуже пильнувалося чистоти, про що остерігали забудьків написи на стінах. По кутах — наші прапори і шафи з книжками. Оживлення при столі читачів не вгаває. Це своєрідна школа. Тут же випозичуються книжки — цілий день, з перервою тільки на обід. Гутірка, запити, переважно за Україну. Тут свого роду курси українознавства, так сказати б, летючі: селяни зразу хочуть все знати: як воно було на Україні, та чому так сталося, а як його зробити, щоб уже Росія не вернулася? З одного села прийшов господар і переконував нас, що він українець, хоч католик. І як його зробити, щоб ксьондз і жінка не чіплялися до нього за це. Що є багато в селі таких, як він. Коли не було якоїсь наради, засідання, віча, або зїзду свого чи чужого, бо скрізь треба було пильнувати своєї справи, тоді засиджувалися до пізна в „Просвіті“. Увечері сідали на колодках на просторому подвірі і розмови протягалися до пізньої ночі.

Одного разу сиділи ми ввечері на засіданні. Хтось стукає: бачимо якийсь чоловік із запискою. Від кого?

— „Прочитайте“.

Читаємо: Прошу мене рятувати. Арештований. Сиджу у в'язниці.

— „Хто вам дав“?

— „Якийсь чоловік просив передати“. Потім виявилося, що передав сторож в'язниці, просячи віднести до української „Просвіти“, як прохав вязень.

Але де саме сидить — невідомо.

Біжимо шукати таємничого вязня, що так довірливо звернувся до нас. Було дві в'язниці, виявилось, що сидить в арешті у місті.

Прибігаємо. За ґратами молоде обросле обличчя.

— Хто ви й чого арештовані?

— „Я український студент із Галичини. Їхав із Станиславова до Києва, до Центральної Ради, просити роботи. На станції Проскурів вийшов, поки поїзд стояв. Побачив гурт наших людей із Галичини, полонених і почав питати: відкіля? Тут зараз мене й арештували“.

— Ну, а звідки ж ви знали, що тут є українська „Просвіта“?

— Я не знав, до кого звернутися, бо нікого не знаю, але припускав, що мусить бути „Просвіта“, от і написав. Автім, сторож тут сказав, що є така, тільки він не міг сам вийти й передав через іншого.

Він уже сидів кілька днів і почував так, ніби про нього всі забули. Становище вязня ставало прикре, бо був без жадних засобів.

Метнулися ми розшукувати, від кого залежить його випустити та що йому закидують? Оббігали скрізь: були в коменданта двірця, міського коменданта — ніхто нічого не знає. Нарешті довідалися наші гонці (бо всі зразу рушили в різні місця), що має цю справу контррозвідка для боротьби з дезертирами й шпіонажею.

Ну, ми, пані причепурилися як слід, являємося туди. Тут панує ще російський рух і пахне недобрим: підозрюють у шпіонажі на користь чужої держави — очевидно німецької та ще ніби виявив спротив: не хотів говорити по російському, тільки по українському (малоросійському як вони висловлялися) і це після революції!! Мають його відпровадити до Києва. Почали ми благати. Офіцери ліниво, попихуючи папіросами, цідять крізь зуби:

— Неможливо випустити й не від нас залежить: арештований він був на розпорядження коменданта залізниці, а передав його нам міський комендант.

— Ми були в нього, каже, що нічого не знає.

Почали ми переконувати, що хлопець невинний, їхав шукати заробітку і т. д., що ми готові поручитися за нього.

Нарешті нам сказали, що коли ми представимо поруку на певну суму, з безпекою, тоді погодяться випустити на поруки, з тим, щоб він такого то числа явився в Києві в управління контр-розвідки; якщо там в альбомі шпівнів не буде його фотографії, то його справу зліквідують.

Ще одна умова: згода коменданта міста. Вязня мали в 11 год. вечора того самого дня відпровадити до Києва і в нас лишилося може яких дві години для полагодження справи. Треба було розшукати когось, що мав якийсь маєток. Ми згадали про Костя Місевича, що під Проскуровом мав садибу. Автом полетів хтось туди, а ми рішили зачекати тут. Умова — дати поруку зараз, бо через дві години вивезуть, звучала як глум. Але затрубіло авто й захеканий наш делегат привіз вексель від К. Місевича, поруку, на котрій і ми поклали свої підписи.

Добре, вони годяться на поруку і дають до коменданта міста лист. Тепер завдання: дістати згоду від того коменданта, бо все залежить від нього. Мчимося до коменданта.

— Не приймають — відповідає денщик.

— Скажіть, що справа пильна.

Денщик мне в руках карбованця, що ми сунули йому, й зникає за дверима з нашими візитівками.

Виходить денщик: з огляду на пань п. комендант вийде.

Виходить п'яний, у розхристаній сорочці.

Пояснюємо справу: — Не можу, вже приготований до одправки.

— От лихо, що за порядки! Та ми ж маємо від контр-розвідки дозвіл, поруку від нас узяли.

Стискає плечима: контр-розвідка годиться, а я ні!

Арештований як підозрілий у шпівнажі, велика відповідальність.

Ну, що ти зробиш із п'яним.

Ми бачили, що він глузує, бо знає, що ми українці.

Я вже не памятаю, якими аргументами ми оперували, тільки він нарешті погодився і дав свій підпис.

Чим дуж авто летить на двірець, і ми ледви встигли вирвати бідну жертву російського свавілля перед самим відходом поїзду. Вязня урочисто відвозять до Місевича, де він і перебував, поки не полагодили справи.

На другий день ми справили у К. Місевича, в його затишному хутірці, бенкет з промовами на честь визволеного брата-галичанина.

Довго сиділи під грушами, де гули бджоли і солодко пахли квіти, заїдали мед і розмовляли на тему, що росіяни не так то легко випустять владу з своїх рук, а революція,

що почалася безкровно, не знати чи не запахне скоро кровю боротьби.

На короткий час я виїхала з Проскурова до Києва на згадані курси українознавства.

Їхати було вже тяжко. Залізниці переповнені вояками, яких безперестанку везли на оборону фронту, що валився завдяки розпорядженню „Совета Рабочих Депутатов“ ч. 1. Лайка, погрози, просто сила кулака рішала про те, хто поїде, а не білет у руках. Нас насилу крізь вікно впхали в вагон, де ми простояли цілу ніч на ногах, — так усе було завалено людьми. Щоб забезпечити собі спокійніший поворот, ми засіли зарані в переділі, коли поїзд стояв ще на запасовому шляху. Кондуктор нас замкнув і ми сиділи з годину, поки поїзд подали на стацію. Публика почала бомбардувати наш переділ і чортихатися, що він замкнений. Аж пізніше кондуктор на домагання публіки відчинив і нас мало не викинули „за привілегії“. Особливо не пощастило товарищі, котра гостро щось відповіла людині, яка буквально сіла на її ноги.

В літі 1917 р. в Києві панував надзвичайний рух. Людей скрізь повно. На вулицях часто відбувалися імпровізовані випадкові мітинги, часом доходило до гострих сутичок між людьми супротивних думок. Найчастіше счіпалися українці з росіянами.

На курсах між іншими викладали історію України проф. М. Грушевський, історію української літератури І. Стешенко, географію України — С. Русова.

Грушевський викладав змістовно, але говорив нецікаво, розтягаючи слова і дуже нудно. Зате Стешенком ми захоплювалися: він говорив надзвичайно добре. С. Русова, як звичайно: з властивою для неї манерою ніжності й теплоти.

У вільні від викладів години ходили ми по місті і я, що добре його знала, показувала своїй товарищі Київ. Не могли сидіти в хаті, так багато скрізь було цікавого. Особливо нас захоплювало, що українські книгарні й видавництва, яких уже було багато, повні були людей, приїздили за книжками навіть возами. Книгарні жалілися, що не встигають наставити книжок.

Попали ми раз підчас своїх походеньок на імпровізований мітинг, де сперечалися з одного боку росіяни, а з другого вояки-українці. Дійшло до такої перепалки, що кинулися битися.

Пригадався початок травня, коли відбувався перший військовий зїзд і коли таких перепалок було багато на кожному кроці на вулиці перед будинком зїзду.

На закінчення курсів прибули представники від Цен-

тральної Ради — Винниченко і Петлюра, вже генеральний секретар військових справ.

Обох привітали оплесками, але Петлюрі припало їх значно більше. Перший промовляв Винниченко. Коли він скінчив і вийшов Петлюра, оплески не вгавали: всі ми вже знали його роботу коло організації національного війська. По закінченні знов оплески без кінця, аж поки обидва не перейшли салею до виходових дверей. У промові Петлюри було щось, що захоплює й пориває за собою. Він говорив з ентузіазмом і його порівнювали з тодішнім бездоганним промовцем — Керенським.

Вернувшись до Проскурова, ми зразу ж узялися організувати під проводом Земства курси українознавства для вчителів народніх шкіл повіту. На програму склалися предмети: українська мова, історія України, історія українського мистецтва, географія України, спів і диригентура. Виклади відбувалися в будинку Комерційної школи. Там же був уладжений інтернат для слухачів і слухачок. Кошти курсів і утримання слухачів покривало Земство. Лектори були безплатні, зверталися тільки кошти дороги для приїжджих.

Курси привабили ще й багато „вільних слухачів і слухачок“ із міста, які цікавилися тим: що там будуть на тих українських курсах викладати? Звичайно їм дозволено було з метою пропагандивною — лишитися й слухати лекції, котрі вони собі забажають. Тим часом літо вже припало — була половина червня, та й фронт наближався. Якийсь австрійський аванґард кінноти прорвався далеко наперед, перехований котримсь із дідичів, і дійшов до Кузмина — це 20 верстов від Проскурова — та наробив переполоху. Місто прибирало що раз більше вигляду чисто військового. З потребами й правами цивільних людей не рахувалися — все для фронту, а фронт же був у руках тимчасового російського уряду.

Проходили й проїздили через Проскурів на фронт і українські частини, багато говорилося й писалося в газетах про хоробрість наших частин, які тримали фронт, що його покинули російські частини, розагітовані більшовиками.

Для громади припала в уділ іще одна робота: успокоювати населення в повіті. Дезертири, переходячи селами, робили страшний бешкет і поводитися, немов у завойованій країні: грабували, що можна, на базарах, по дворах і навели паніку на населення. В поле самому небезпечно було вийти на прогульку, бо в житах було повно дезертирів, отверто в білий день захоплювали поїзди, тероризуючи обслугу залізничу на маленьких стаціях. Уперше побачила

я це по дорозі до Сатанова, куди їхала за порадою лікарів трохи відпочити від перевтоми. В полі жита достигали, чекаючи ось-ось жнив. В подільських житах багато волошок і маку. Ми їхали польовою дорогою. Раптом я запримітила подекуди в житах чорні плямки — це були голови. Дехто з них потроху пересувався, а інші просто вилазили й йшли дорогою.

Мій товариш подорожі вискочив із повозу і став розпитувати: відкіля вони, переконував повернутися на фронт, усовіщав не руйнувати сіл при переході, але ті тільки понуро дивилися зпід чола й мовчали. Від Сатанова фронт був зовсім близько. Гуркіт гармат десь за 7 верстов не втихав. Спинилася у в гостинному домі п-ва Тарановичів, але не довелося відпочинуту. Днів через два прийшла вістка, що Проскурів евакуується і нам треба повертатися. В селах творилося щось неймовірне. Цілі лави вояків, утікачів із фронту робили справжній напад. Нестерпно було бачити, як ціла гурма їх кинулася по садах і, не вважаючи на нашу присутність і просьбу, у нас же на очах почала рвати овочі. Тріщало обламане гілля і на моїх очах садок п. Тарановичів із чепурного і гарненького обернувся в одному моменті в жалюгідне спустошення, ніби по буревію: дерева поламані, квітки потоптані — то москалі-брати верталися додому з війни.

В Проскурові застала я теж переполох: готувалися гарячково до виїзду. Літали ворожі аеропляни й кидали бомби. Ціляли в двірець, а там уже сиділи спакзовані родини урядовців, чекаючи по вагонах, коли виїде їх поїзд, а про це ніхто не знав. Сиділи, як казали, вже тиждень. Від тісноти, спеки кинулась дезинтерія. Особливо терпіли діти. У місті повно війська. Скрізь постої. У нашому великому подвір'ї я застала кінноту, коні порскали трохи не в вікна. Ми жили — самі жінки, а помешкання було велике — 6 кімнат. Я, господиня й служниця, всі субльокаторки вибралися. Уночі п'яний командір ломився в двері і вимагав відчинити. Ми з господинею сховалися в пивниці, що була під будинком, а вхід до неї — ляда — непомітний. Служниця нарешті відчинила, запевняючи, що нікого нема, бо грозив виламати. Кілька військових пробігло по кімнатах, але на наше щастя не помітили ляди і ми пересиділи майже до рана, а тоді вже полягали в ліжка. Світало, коли вікна моєї кімнати забряжчали, немов би хтось страшенно стукав-валив в них.

— Але це страшне, — кажу.

— Так, — відповідає господиня.

— Боже, це неможливо, знову гуркотить!

— Так — каже — дійсно, це жах!

— Ну, кажу, в білий день?..

— Ну, що ж, каже, й у білий день може бути напад.

— Але ж це нахабство, кажу, — знову стукати.

— Хто? — питає господиня.

— Ну, кажу, це ж той самий командир, що вчора? Ось знову гуркотить до вікон.

Господиня сміється: який там командир? Це вже німці, бомби кидають на місто. Одна розірвалася, кажуть, коло комерційної школи, друга на залізниці коло двірця.

Вулицею тяглися безконечні валки евакуованого майна установа.

ЛЕВКО ЧИКАЛЕНКО

Помилка Центральної Ради

В урочисті дні святкування роковин та ювілеїв годилося б може згадувати тільки додатні моменти на перейденому шляху, але, в нашому становищі, на еміграції перебуваючи, себто, як то кажуть, не на коні сидячи, а під конем лежачи, не зайве було б і дещо згадати з того, що не дало нам на тім коні всидіти.

Як людину не військову, цікавлять мене в минулому недавньому з нашої військової справи питання не суто військові, а політичні. Маю глибоке переконання, що на них то, на питаннях соціально-політичних, а не військових, завалилася наша визвольна боротьба, а зокрема, й то найбільше, її збройна фаза.

Важко, чи просто навіть неможливо, сказати нам щось конкретне про стан національної свідомости нашого народу під Московщиною на початках революції, але з певністю можна твердити, що сама велика війна сприяла в кольосальній мірі усвідомленню нашої селянської маси, одягненої в салдатські шинелі, особливо тої її частини, що брала участь у воєнних подіях на Галицько-Буковинському фронті. Багатьом певне памяті кореспонденції з театру воєнних подій катеринославського депутата до Державної Думи Александра, що друкувалися першого року війни в кадетській газеті „Речь“. Коли для нього, інтелігентної людини з центру України, перебування в галицькому селі було якоюсь сенсаційною ревелаяцією, якимсь відкриттям для себе української Америки з окремим українським народом, грамотним у своїй мові, обізнаним у своїй історії, в своїй літературі, то що ж то було для нашого дядька, що замість чужого й ворожого „австріяка“ знайшов за Збручем такого самого, як він, селянина, тільки вже не „хахла“, не якогось там „малороса“, а свідомого своєї національної окремішности горожанина

конституційної держави, який мав свою пресу, свою школу й який для визволення своїх братів із московської неволі навіть зародок своєї армії почав творити.

Значіння цього факту в цілій його повноті стало перед українським громадянством Петербургу, наприклад, у перші ж дні революції!

Тисячі салдатів-українців, що заповнювали величезні салі українських мітингів, організованих у перші ж дні революції в Петербурзі українською соціал-демократичною партією, й сотні делегатів із фронту до редакції невеличкого журнальчика, що з перших днів революції почав виходити, тому були наочним доказом. Памятаю, як до редакції того журналу прийшла делегація кубанців-пластунів із подарунком-мішечком георгієвських хрестів. Зворушено питаю їх: — „Де ви такі свідомі взялися?“ — і у відповідь почув від голови делегації — Кузьми Моркви: — „А Ви думаете дурно ми Галичину зруйнували? Та в кожній же хаті ми там „Кобзаря“ знаходили!“ А другий делегат — Сидір Гарбуз — додав: — „Та хіба тільки „Кобзарів“! Скільки ми там інших книжок по кооперативах та по „Просвітах“ повітрушували! А скільки то малих хлопців-гімназистів ми здибали, що нам очі на світ Божий поодкривали!“

Так, війна багато зробила для національного усвідомлення українців в армії, але питома вага тої свідомости була аж надто мала й не втримала та свідомість навіть такого Кузьму Моркву від збольшевичення, в чім я вже влітку 1917 року переконався, зустрівшись з ним у Бердичеві на зїзді Одинадцятої та Особливої армії, куди на запрошення зїзду виїздив, як секретар Центральної Ради разом із п. Кедровським, представником Генерального Військового Комітету.

Диференціяція за соціальними ознаками, так зручно проваджена большевицькою пропагандою, як пошесть, ширилась і забивала кудись дуже далеко в душах цих національних неофітів їх свідомість національної єдности. Так було з видатнішими, з „делегатами“, а що й казати вже про сіру, взагалі менш розвинену масу. Вже на петербурзьких салдатських вічах спостерігалось, що вабило до нас цю сіру масу головно питання про землю. До українців спрямовувало їх те, що там, у приступній їм мові, в оточенні своїх земляків-українців, почути можуть вони про те, що їх бо-лить: про кінець війни, про земельну справу. Національна справа цікава їм була лиш остільки, що, скажім, автономія чи самостійність України вилучала можливість якихсь претензій з боку кацапів-зайд на нашу родючу землю.

Голе гасло української державної незалежности, почуте з уст націоналіста ще тоді, покійного Євгена Нероновича

на одному з віч у Жіночому Медичному Інституті, було висміяне й зацитькане салдатською масою, і то так рішуче, що незрівноважений взагалі Неронович на третій день після цього з ним інциденту вступив до У. С.-Д. Р. П., а влітку того ж року прибув до Києва вже сам цілком збільшевичений і навіть голосував у Центральній Раді проти третього Універсалу, що за нього голосували навіть жидівські сіоністичні групи.

Диференціяція нашого суспільства за соціяльними прикметами й негація всього, що це суспільство могло інтегрувати, це власне видається мені в тактиці комуністів найдоцільнішим з їх точки погляду заходом, якому українське суспільство нічого не могло протиставити, як зрештою ще менше могло йому протиставити суспільство московське, маючи селянську масу далеко менш культурну, ніж наша українська.

Як динамітом розсадили большевики цією своєю пропагандою армію Російської Імперії і годі було нам з дрізок цієї старої будови складати нову; з дрізок армії державної, без зорганізованого державного примусу — армію державну українську; без глибокої національної свідомости — армію національну!

Про державну армію на перших початках звичайно мови у нас не було. Всі надії покладалися на свідомість національну тих „мільйонів“, що посилали своїх представників на військові зїзди, на свідомість національну тих, що кидали імперську армію „дезертирів“ і що наче горіли одним бажанням „боронити неньку-Україну під рідними прапорами“.

Мав я нагоду, з обовязку секретаря Центральної Ради, привидитися до „полуботківців“, коли посередничав між ними та полковником Оберучевим, стараючись паралізувати серед них впливи славнозвісної Євгенії Бош з одного боку та полковника Капкана з другого, які з різних мотивів вели до того самого, до спровокування конфлікту між Тимчасовим Урядом та Центральною Радою в той час, коли Центральна Рада менше всього того собі зичила.

Бачив я, що залишалося з тих „тисяч“, коли доходили вони організованим шляхом з фронту на Україну, як зустрічав в імені Центральної Ради полк Костя Гордієнка, дай Боже, коли в сотню людей, тоді ще з полковником Петровим на чолі. Ніколи не забуду тої розмови, що вели ми без жадного результату разом із Гермайзе, як представники Малої Ради, з делегатами дійсно тисяч салдатів, що з усіх усюд таки добилися під „рідними прапорами“ до Києва, щоб боронити Центральну Раду, й розташувалися по всіх військових школах та касарнях, а як прийшов на те час, оголосили себе

невтральними, бо, бачите, „не знали, чи Центральна Рада за народ стоїть, чи вона таки справді буржуазна і тільки народ обдурює, як то кажуть большевики“. А чого варт те віче серед козаків Шевченківського полку, що теж із „рідними прапорами“ прибув із Петербургу, щоб „боронити Центральну Раду“, й розташувався на Звіринці в будинку Артилерійської Школи!? Там мені теж довелося, знову ж таки, як секретареві Центральної Ради, вибілювати її з усіх смертних гріхів. Добре, що хоча жменя свідоміших людей, або просто знайомих іще з Петербургу знайшлася, що на них пощастило якось вплинути і тим зберегти престиж Центральної Ради й престиж старшини, присутньої з полковником Різником на чолі, та вийти з віча з тієї касарні всім гуртом, небитими, головним ходом, як прийшли, а не якимись ходами-переходами, як то радив п. Різник...

Розмагнітився національний організм: були селяни, були робітники й були „буржуї“ (наша інтелігенція), а нації з того всього вже, чи ще, не було в той час.

Тактична мудрість большевиків на Україні, полягала в тому, що вони добре зрозуміли, в чому була наша сила на нашій землі і кольосальним зусиллям вибили зпід Центральної Ради її базу — селянство, не так пропаґандою якихсь окремих гасел, як закликком до негайного переведення в життя тої самої аграрної програми, яку намітила Центральна Рада. Поки ми сперечалися над тим, чи має то бути соціалізація чи націоналізація, поки ми дебатували над тим, як має бути обмежена згори і здолу норма землекористання, большевики просто гукнули: „Бери, хто що зможе, а там видно буде“, а хто закликав зачекати Установчих Зборів, той по їхньому був „буржуй, що тільки народ обдурює і землі дати зовсім не збирається“.

Дарма, що всім, хто хоч трохи розумівся на тенденціях розвитку комуністичної земельної політики, ясно було, що гасло — „бери“ в їх устах було лише тактичним і брехливим ходом за вплив на селі, але українське село їм повірило і брехливість цього гасла почало розуміти тільки після другого захоплення України комуністами, коли, закоштувавши режиму Добрармії, ждали „большевиків“, але не хотіло „комуні“... Та вороття вже не було і доля нашої збройної боротьби була вже історією на якийсь час передрішена.

Що проволікання з переведенням у життя земельної реформи й відтягування її до Установчих Зборів несе нам поразку, бачило багатьом з членів Центральної Ради. Ще перед першою навалою большевиків гурт членів соц.-демократичної фракції Центральної Ради, до якого належав В. Садовський та я, не раз підіймав це питання, не раз зо-

крема ми вдвох із В. Садовським пробували переконати в цьому В. Винниченка, від впливів якого так багато тоді у політиці фракції залежало, подаючи йому різні проекти, але, на жаль, нічого з наших заходів не вийшло.

Помилка ця Центральної Ради помстилася їй на Директорії: і тоді, скинувши „Гетьмана“, селяни розбрелися по своїх хатах, тримаючи в дальшій боротьбі Директорії проти червоної Москви „неутралітет“, бо що мали вони боронити від большевиків, коли з зненавидженою „Гетьманщиною“ справа була закінчена, а землі вони так і не дістали.

За Центральної Ради та Директорії втратили ми змогу опертися в збройній боротьбі на село, створивши українську селянську армію.

І коли ми так перецінювали в цілій справі нашого національного визволення момент культурно-політичний і не бачили і не розуміли всього значіння моменту соціального, то большевики, хоча з свого боку й помилилися щодо України в своєму абсолютному недооціненні національної культурно-політичної свідомости, все ж нас перемогли, бо краще за нас зрозуміли природу революції, краще за нас зрозуміли психіку нашого селянства і нашого, так нечисленного робітництва.

Назвавши темного в більшості своїй, спантеличеного робітника героєм своєї фантастичної соціальної перебудови світу, большевики цим кадилом так задурили йому голову, що він з ентузіазмом підставив плечі, що на них спочила вся вага чорної праці підприємства, званого Комуністичною партією. Тим більше, що до кадила був іще на перших порах і досить таки намацальний додаток у вигляді різних „ізілшків“, „реквізицій“ та „контрибуцій“, що так характеризують перші кроки воєнного комунізму.

І як же ж завзято вхопився робітник за зброю і з якою запеклістю під „неутралітет“ нашого українського „середняка“-селянина та в співпраці з нашим „незаможником“ на всіх фронтах нищив ворожі совітській владі армії, і нашу серед них.

Українсько-московська боротьба в ССРСР і поза ним

В десять літ по смерті великого українського керманіча, Симона Петлюри, і по вісімнадцятьох роках від початку збройної боротьби між Україною та Московщиною прийшло до остаточної кристалізації, до закінчення сучасного циклю розвитку московського націоналізму, до яскравого зазначення ворожих позицій українського та московського табору.

Сучасна кремлівська ідеологія різниться властиво дуже мало від засад царського режиму. З трьох його засад зникла якраз та, що могла ще в деяких умовах притуплювати національні суперечності, а саме, „православіє“. Але тим буйніше розвинулися коштом його дві інші основи московської держави, „самодержавіє і народність“, при чім першу з них сучасний большевицький олігархічний деспотизм цілком підпорядкував другій, московському націоналізмові, а властиво шовіністичному імперіялізмові.

Рештки соціалістичних прикрас московського уряду усунуто. Ленінське гасло про культуру, „національну формою й соціалістичну змістом“, викинуто остаточо на смітник. Стару програму безоглядного московщення розгорнуто по цілому фронту. Цілим ССРСР кермує деспотично Московщина, „перша між рівними“, за фарисейською термінологією „Известій“. З нагоди конгресу представників совітських націй у Москві московський щоденник підносить значіння московської мови і культури для інших націй, ставить москвінів як гідний наслідування зразок революційності і всяких чеснот та висловлює надію, що московська мова та культура будуть щораз більше „приходити на поміч“ іншим націям. Як це треба розуміти, показує несамолюбиве переслідування та викривлювання мови, культури та цілого життя поневолених націй.

Московський патріотизм оголошено обовязковим для всіх совітських підданців без ріжниці націй. Пояснення дотичного закону, що їх дав свого часу головний державний прокуратор Криленко представникам преси, не полишають найменшого сумніву щодо поняття „соціалістичної батьківщини“. Шкоди, що їх нарobili большевики в будові московського патріотизму протягом свого дотеперішнього панування, направляють ударним порядком. Письменникам наказано пропагувати в їх творах любов до батьківщини та поєднати її по можности з завданнями Москвінтерну. Исто-

рикам наказано повязати органічно стару московську історію з сучасною добою, що також завдання не тяжке, бо Москва все є Москвою. Старий чорносотенний „єдино-неділимський“ курс відновлено в цілій силі. Але в своїм асиміляційно-централізаторським „самодурстві“ сучасні московські можновладці пішли без порівняння далі, ніж колишні царські бюрократи.

Ціла сучасна господарська та соціально-політична структура СРСР цілком відповідає хижацьким завданням московського націоналізму: централізована від Кремлю до останнього колхозу на Україні чи в Монголо-бурятській „Республіці“ структура московського капіталізму, що зветься большевизмом, дістала своє останнє завершення в стаханівській системі визиску. Спадщинне кріпацтво в колхозах і особисте прикріплення кожного робітника до машини, за які він відповідає часто своїм життям, витворили систему невільницького капіталізму, в порівнянні з яким дореформенне кріпацтво, з якого можна було й викупитися, показується дитячою забавкою. Тримати поневолені нації в цім стані можна, лише загрожуючи їм чимсь ще гіршим, себто примусовою працею в концентраційних таборах та на засланні. І цей спосіб визиску людини розвинувся в останнім часі в СРСР до жахливих розмірів. Число таборів дійшло до 20, головні з них — Соловецький, Біломорський канал, Свірський, Волховський, Дмитровський (канал Волга — Москва), Сормовський, Котласький, Вішерський, Кунгульський, Північно-Кавказький (збіжеві фабрики), Астраханський, Казакстанський, Чардуївський, три великі табори вздовж нової позабайкальської залізниці, табір на Новій Землі, Ігорка, Нарим, Ленські копальні золота і т. д. За обчисленнями на основі совітських джерел у цих таборах гине біля 6 мільонів люду, головно розуміється населення поневолених націй.

Хибно було б думати, що совітські страхіття витворені лише садистичними нахилами московських можновладців та жорстокістю посіпак із ГПУ, які людськими гекатомбами намагаються осягти наказані згори рекорди. Не московська диктатура кермує розвитком господарських та соціально-політичних відносин у СРСР, а закони розвитку боротьби між поневоленими націями та московським урядом. Не зважаючи на всі спроби перевести боротьбу між Московщиною та Україною на терени, де порозуміння між урядом та населенням СРСР було б можливе, московський уряд мусів кожного разу вертатися на старі позиції безоглядної національної боротьби. Ані НЕП, ані „українізація“, ані індустріялізація України нічого не помогли. Всі

спроби порозуміння розбивалися об національно-державницькі змагання України.

Дивоглядні на перший погляд тактичні і політичні скоки московської влади, які дехто на заході вважає „соціалістичними експериментами“, є нічим іншим, як намаганням обійти позиції поневолених націй. Всі суперечні заходи московської влади від НЕП-у до раптової суцільної колективізації, від соціалістичної власності до спадщинних колхозів, від карток на засоби поживи для „упривілейованих“ пролетарів до „знатних людей“, тисячників із грамофоном і п'ятьма плитками до нього, від соціалізації ліжок і ложок до кавалків приватного ґрунту з кількома штуками худоби — всі ці заходи мали в останнім рахунку на меті зломити опір поневолених націй, змосковщити чи знищити їх. Московський уряд міг би дійти до того чи іншого порозуміння з московськими селянами і робітниками; Сталін може розв'язати Комінтерн, відчинити церкви, синагоги і мечети, може обнятися з Мілюковим і Керенським, які лише чекають на це, але ніколи московський уряд не може дійти до якогось порозуміння з поневоленими націями, не наражаючи ССРСР на певне розбиття. З огляду ж на потворно централістичний устрій держави та страх перед сепаратизмом поневолених націй мусить московський уряд тримати і московське населення в соціально-політичних формах, витворених для поневолених націй, мусить і поза межами ССРСР ширити хижацьку московську експанзію, яку розвинув на землях поневолених націй.

Не підлягає ніякому сумніву, що фронт українсько-московської боротьби стало поширюється, оборону з українського боку організується незвичайно швидко, в деякій мірі автоматично. На кожну московську акцію відповідає Україна негайно протиакцією. Сама централізація московського гніту викликає цілком природно відрухове сконцентрування опору. Наприклад, моторизація сільського господарства, отже його узалежнення від промислу та зосередження цілого продукційного процесу під одним проводом, причинилися до того, що опір українського робітництва та селянства проти стаханівщини, саботажі в Донбасі, на залізницях та фабриках провадилися рівнобіжно з рухом проти „пятисотенець“ на бурякових плянтаціях. При чім терористичні акти проти стаханівців та інших „знатних людей“ виконує як робітництво, так і селянство.

Сама широчінь фронту боротьби проти московського уряду на Україні надає цій боротьбі всенациональний характер. Гостро-насильницький характер московської тактики та винищення всіх непродуктивних неутральних суспільних верств втягає в боротьбу всіх і кожного, примушуючи фак-

тично стати виразно по боці московського уряду чи проти нього, замаскувавши по мірі можності свій опір.

Від царського режиму сучасний московський уряд різниться між іншим тим, що не задовольняється поневоленням та визиском національних мас, лишаючися понад ними, а намагається дістатися до нутра цих мас, до найглибших джерел їх життя. Колишнє дворянство на Україні було панівною верствою понад масами, сучасне дворянство, „знатні люди“ фабрик і колхозів, є панівною верствою, що має вщепитися глибоко в самі національні організми. Тому вона й викликає гострий спротив, що переходить так часто в терористичні акти. Коли органічний звязок „знатних людей“ із московськими масами дуже утруднений ріжницею матеріального стану, отже економічними і соціально-політичними суперечностями, то в межах української нації до них приєднуються й гострі національно-політичні суперечності, що пхають „знатних людей“ до московського табору. Отже створення совітської аристократії є справді нападом з нікчемними засобами. Дістатися цим способом до серця української нації чи розкласти українські боеві сили Московщині не пощастить.

Але сучасна мобілізація всіх сил московського націоналізму доводить цілком недвозначно, які марні були надії деяких наших демократів, що розвиток світової, а заразом і московської „демократії“ полегшить становище поневолених націй ССРСР, а може навіть увільнить їх.

Тимчасом треба пам'ятати, що большевизм як найвищий щабель розвитку московського націоналізму виключає найпримітивніші основи якогось демократизму в московським громадянстві. Страх утратити землі поневолених націй не давав ніколи московському громадянству ставити послідовну опозицію царському уряду, а тепер могутній розвиток руху поневолених націй гонить ціле московське громадянство, від Мілюкова і Керенського до „царя“ Кирила включно, разом із усіма младоросами і всякими іншими росами, в обійми Сталіна, становить фактично всі сили московського громадянства до послуг хоч і большевицького, але наскрізь національного московського уряду, до розпорядимости його хижацької політики в межах ССРСР і поза ними. Поки московський уряд може в значній мірі вирівнювати господарські та соціально-політичні суперечності в межах московського громадянства коштом щораз більшого визиску поневолених націй, доти ні про який поважний суспільний рух, ні про яку московську демократію не може бути й мови.

А втім, це внутрішня справа самої Московщини. Остаточна кристалізація нової формації московського націона-

лізму усуває всі рештки якоїсь органічної суспільно-політичної боротьби між частинами московського та українського громадянства. Лишається гола боротьба за існування української нації — збройний, механічний тиск державного московського центру та спротив по цілому фронту з українського боку.

Консолідація московського шовінізму поруч із величезним механічним озброєнням Московщини робить цілком зрозумілим питання, яким чином обеззброєні і поневолені нації можуть визволитися з московського ярма? У відповідь на це питання доводиться сконстатувати, що обидві ворожі сили зрівноважують у деякій мірі одна одну. Поневолені нації не мають у сучасних обставинах виглядів знищити збройну силу московського націоналізму, але й московський уряд не має ніякої змоги зломити опір поневолених націй та притягти їх до співпраці з Московщиною, а прискорене фізичне винищення поневолених націй ослабило б у такій мірі сили цілого ССРСР, що він не мав би ніяких шансів у боротьбі проти інших держав, до якої так шпарко готується. Таким чином треба признати, що майбутнє рішення в боротьбі між поневоленими націями та Московщиною, а властиво останній акт цієї боротьби відбудеться можливо поза межами ССРСР.

Таке припущення не перечить ані трохи засаді числити на власні сили, бо лише своєю упертою довголітньою боротьбою примусили поневолені нації Московщину шукати в зовнішній експансії, в міжнародніх авантюрах і провокаціях вихід із тих неможливих відносин, які утворилися в ССРСР наслідком головно українсько-московської боротьби. І цього рішення мусять шукати в найближчому часі як московський уряд, так і ворожі йому держави. Московський уряд — тому, що він випередив тепер своїм кількісним озброєнням інші держави, передусім Японію та Німеччину, а почасти й Англію, але вдержати свою збройну перевагу зможе він лише дуже короткий час. Низький культурний рівень московських вояків становить дуже вузькі межі якісному удосконаленню зброї. До того ж московський уряд ніколи не зважиться притягти в більшій кількості сили поневолених націй до совітського війська, дати їм зброю в руки. Очевидно, що в разі збройного конфлікту змобілізоване населення поневолених націй буде вжите на примусові роботи поза чи перед фронтом під загрозою московських скорострілів. Але й саботажі в запіллі можуть відограти в разі довшої війни вирішальну ролю в поразці Московщини. Це московський уряд знає дуже добре і тому намагається нагромадити таку масу зброї, щоб бути в стані знищити своїх західніх противників у найкоротшому часі системою славнозвісного московського „парового вальця“, що

на нього покладалося такі великі надії вже в світовій війні. Але зріст московської небезпеки примушує й сусідів ССРСР готуватися до оборони, а безмежні зброєння європейських держав збільшують нестерпно тягар господарської та соціально-політичної кризи на плечах європейського населення, гонять Європу до того чи іншого рішення.

Отже не на інтервенцію великих держав покладають надію поневолені нації з Україною на чолі, а самі пруть до дуже реальної „інтервенції“ у відносинах між Московщиною та Європою. Такий висновок може видатися незвичайно парадоксальним, але в Європі починає все більше здобувати собі ґрунт слухний погляд на інтернаціональне значіння боротьби поневолених націй ССРСР проти Московщини. В „Журналь де Женев“ писав п. Бріке про Україну от що:

„Страх ССРСР є загрозою європейського миру. Колись з нагоди одного політичного процесу Кремль обвинувачував французький генеральний штаб, що він готує відокремлення України. Тепер московські підозріння спрямовано проти Берліна, Варшави і Токіо. Але лихо знаходиться в самому ССРСР, міститься в нестерпному становищі української нації.

„Вдержання такого становища перекладає ССРСР на Лігу Націй, а це викликає небезпеку для миру. Чи можна оперти мир та безпеку Європи на поневолені та повільному винищуванні 35 мільонів? Чи заподіяти таку кривду не значило б сісти на порохівні?“

Боротьба поневолених націй проти Москви є справою міжнародньою вже тому, що московська експансія живиться визиском поневолених націй і діє на теренах чужих держав. Коли боротьба між поневоленими націями та Московщиною не зможе знайти свого рішення в межах ССРСР, то й відносини між деякими європейськими великодержавами не можна впорядкувати без розв'язання національного питання в ССРСР, себто без його розподілу на складові національні частини.

Один державний муж в Європі казав, що телеграма, підписана одночасно міністрами закордонних справ Англії, Франції та Німеччини, з наказом московському уряду негайно спакувати куфри і забратися, цілком вистарчала б, щоб скасувати ССРСР і створити на його місці незалежні національні держави. Це в Москві знають дуже добре, знають навіть значно більше того, а саме, що великі держави Європи мають вибирати між спільною акцією проти Московщини та внутрішньою європейською війною. Що московські можновладці роблять все можливе, щоб ця війна почалася можливо скорше, без Москви, а в крайньому разі навіть з її участю, це цілком зрозуміле. Малу війну Москва

вже розпочала по лінії старого царського наступу Львів — Краків у напрямі на Ужгород і Прагу, аж геть до Біскайської затоки. Що боротьбу поневолених націй проти Московщини Кремль поширив на землі з українським населенням у Польщі, Румунії та Чехословаччині, це не підлягає найменшому сумніву й ясне для кожного, хто перегляне совітську пресу й зміст промов московських можновладців та їх українських сатрапів.

Значіння цього московського наступу на Європу є тим більше, що провід ним у деякій мірі вже вихопився з рук вужчого кола кремлівських можновладців. У справі цього наступу має вже рішати не лише Сталін, Молотов, Радек, Літвінов, Кун, Дімітров і т. ін., але й Ворошілов, Тухачевський, Блюхер та інші новоспечені „маршали“, представники та носії розпаленого до крайньої міри московського шовінізму та імперіялізму. Коли два роки тому московський уряд міг ще зректися Манджурії, то сьогодні він уже мусить під натиском роздуханого ним самим московського націоналізму провадити гостро-зачіпну, провокаційну політику як в Європі, так і на Далеких Сході. Кремль викликав духів, з якими сам не може собі дати ради.

Боротьба поневолених націй проти Москви давно вже переступила межі ССРСР. Тепер можна цілком слушно говорити й про цю боротьбу поза межами ССРСР, де вона втягла до свого виру не лише всі частини українського народу по цей бік муру московської в'язниці, але й дуже значні політичні сили в різних державах Європи. І завданням всіх тих українців, що перебувають по цей бік кордону, є усвідомити собі в повній мірі значіння боротьби, в якій вони мусять брати участь, та зробити все від них залежне, щоб прискорити її розвиток у потрібному нам напрямі.

Л. ГОРБАЧЕВА

„...„В Україні ревіли гармати“...“

У вересні 1919 року я переїхала з Катеринославу до села Сурсько-Михайлівського, що лежить у 40 верствах від Катеринославу. Змушена була переїхати, не вважаючи на дуже небезпечний для мандрівок час, тому що денікинська влада, яка опанувала Катеринославу вліті 1919 р., скасувала в міських гімназіях українську мову, яку я викладала. А що викладати російську мову мені не хотілось, то ж воліла прийняти пропозицію сурсько-михайлівської реальної гімназії, заснованої в попередньому шкільному році, вчити молодь україн-

ської мови, історії та географії (пізніше виявилось — усіх предметів, на які не знайшлося вчителя).

На місці побачила, що вчити треба без мап, без підручників для учнів, без якої-будь літератури для вчителя, без відповідної шкільної бібліотеки, без можливості дістати для себе нафту й навіть паливо. Більше того — при відсутності хоч трохи відповідного помешкання...

Почалися дощі, дороги розмокли. Кожний день приносив нові чутки щодо руху різнородних військових сил: махнівці ось-ось уже близько від Катеринослава, ... повстанці захопили сусіднє село, ... денікінці десь тяжко скарали селян...

Була неділя і, користаючи з вільного дня, я була вдома й зайнялася витяганням з літнього схову теплої одежі для себе і своїх маленьких дітей.

Чорнява Марійка, моя служниця, оповідала мені про те, що Трохим Федорович недалеко, що він піде на Катеринославі, там усіх „кадетів“, що за нього кожний михайлівський хлопець не задумається віддати своє життя, що ніякій владі вони, михайлівці, не видадуть свого Трохима Федоровича...

Спочатку я не дуже вслухувалася в зміст її слів, більше дивилася на її гарне личко і пригадувала оповідання Олекси Стороженка про Михайлівку та її мешканців — дійсно в Михайлівці живуть майже самі Коржі та Тури, все рослі, стрункі, гарної вроди люди. В гімназії я щодня бачила їх молоде покоління — тоненьких гнучких дівчат із бровами, мов орлині крила, і віями, мов стріли, що впиваються в саме серце, соромливо-палких, з рухами, повними вродженої грації, з очами, мов зорі; хлопців високих, сильної будови, але трохи незграбних, що ще не знаходили місця своїм рукам, із палким огнем у очах, коли заходила мова про козаків, про бої, про ворога... Познайомилась я й з їх батьками: то були кремезні, поважні люди, з навислими бровами, з владним поглядом, з рухами, повними гідності. Дивлячися на них, я не раз думала, що вони могли б бути прекрасним моделем для маляра при малюванні старосвітських князів та графів, і зрозумілим ставало, чому Тарас Бульба в убранні графа міг так легко грати його роллю.

Слухаючи свою Марійку — також Коржівну — я на решті запитала:

— Та хто ж той ваш улюблений Трохим Федорович?

— Як то, ви не знаєте Трохима Федоровича? Та то ж — Гладченко. Він наш, з нашого села.

Я вже чула не раз це прізвище в гімназії, знала, що на вакаціях багато наших хлопців побувало в його загоні, що

й тепер бракує деяких і директор не знає, що з ними зробити — чи викреслити їх зі спису учнів, щоб не погнівiti „кадетів“, як довідаються, що наші учні водять знайомство з повстанцями, чи краще зажмурити очі й удавати, що знати, мовляв, нічого не знаю, не чув і не бачив, — і не драгувати всесильного Гладченка, — який зявляється завжди несподівано, налітає на ворога ззаду й, шарпнувши, зникає десь у степах, немов би крізь землю провалюється. Говорили, ніби не було ні одної битви, з якої б Гладченко не вийшов переможцем.

— Наш Трохим Федорович не аби-який! — вела далі Марійка. — Він — орел.

В цей час здалека донеслися стріли, які скоро наближувались.

— О, це напевне, Трохим Федорович з кадетами беться! — крикнула дівчина і миттю кинулась з хати.

Стрілянина тоді була річчю такою звичайною, що на неї ніхто не звертав багато уваги, і я продовжувала своє заняття; діти мені „допомагали“ — тож не диво, що в хаті невдовзі повстав повний нелад від порозладовуваних скрізь речей.

За якийсь час Марійка вскочила в хату, повідомляючи:

— Таки бються... То Трохим Федорович... Або віджене, або... Ну, та він не сховається в селі, бо тоді б село пограбували...

Тільки стала я ховати непотрібні речі, як стрілянина почувалась зовсім близько, чути було голоси.

Марійка кинулась до вікна. Хата наша стояла над самим шляхом, що перетинав наше велике торговельне село. Повз вікна пронеслися вершники, заторохкотіли тачанки, тепер уже й я дивилась у вікно.

Марійка говорила:

— О-о, Андрій, Семен, Остап... Ой, Боже мій — Пилип ранений... О, прокляті!... А ось, ось і Трохим Федорович....

Вона забула про рану Пилипа й махала у вікно рукою. Знову кілька вершників і якийсь час на шляху не було нікого. Та незабаром знову зявилися вершники, заторохкотіли вози і Марійчині очі сповнилися ненавистю й тривою.

— За нашими женуть. Ну, та вони вже десь за мостом... Не такий Трохим Федорович, щоб дався побити...

— А обідати ми сьогодні будемо? — питають її.

Марійка засміялась, сягнула по ключку, щоб скубати солону, й тільки ступила крок до дверей, як вони самі відчинились і на порозі стали чоловічі збройні постаті. Ма-

рійка поставила ключку й похмуро дивилася на непроханих гостей.

Перший, що увійшов, був, очевидно, начальник. Він хижо глянув на нас і, важкими кроками пройшовши кухню, не питаючись дозволу і не здіймаючи шапки, увійшов до кімнати. За ним, так само в шапках, його люди.

— Хазяїн где? — кинув він мені грізно.

Хоч минулою зимою до нас у місті так само вдиралися банди озброєних людей, які розташовувалися по кімнатах, як у себе вдома, пили чай, топтали брудними ногами килими, „грали“ кулаками по клявішах фортепіяна й лаялися по-московськи, та все ж звикнути до цього годі було і я загородила своїм гостям дорогу.

— Где хазяїн? — повторив вояка.

Я не розуміла, чого власне йому треба.

— Господар мешкає в тій хаті на подвір'ї — не тут, — сказала я.

— Не про господаря мені, ваш хазяїн де? Муж де? Адже ж, як діти є, то й муж десь мусить бути.

Нарешті я зрозуміла небезпеку свого положення.

— Чоловіка тут нема, він у Харкові, — відповіла я. — А що вам треба?

— В Ха-аркові?... Знаємо ми, з Петлюрою утьок. Обиск!

Трусу я не боялась, він би нічого не викрив, але я знала, що після „трису“ хата лишиться порожня.

— Цього я не дозволю, — сказала я тврдо. — А завтра ж, або й сьогодні ще поїду до Катеринославу до полковника Н. (назвала перше відоме мені імя, яке прийшло до голови) й скажу про ваше заховання.

Він подивився на мене недовірливо й, вагаючися, сказав:

— Вр'єте ви всьо. А це хто? — спитав, показуючи на Марійку, що непривітно дивилася з кута.

— Служниця моя.

— Гм... їсти! — раптом, як би пригадав забуту справу — їсти мені й людям!

— В мене нічого нема, — відповіла я, в душі дивуючися надзвичайній подібності в захованні цих „кадетів“ і тих більшевицьких ватаг, що відвідували нас узимі. Це не були звичайні вояки й їх начальник не був офіцер, навіть воєнної доби. Пізніше я довідалася, що це якась „городська сторожа“ загналася в Михайлівку, переслідуючи Гладченка. Не знаю, що то за рід війська був, але вигляд вони мали точнісінько якихось башібузуків.

— Як то нема чого їсти? Ну, то молока. Гей, дівчино, неси молока!

Марійка стиснула плечима.

— В нас нема молока, самі купуємо.

— Ну, то біжи, купи — живо!

Марійка повагом взяла брудний глечик і вийшла за двері. Постоявши кілька хвилин у сінях, вернулася і, ховаючи глечик, байдуже промимрила:

— Ніде молока нема, та й болото, не буду я ноги каляти.

Взяла дитину на руки й, повернувшись до вояків плечима, почала її бавити, ніби в хаті нікого чужого й не було.

Начальник скипів.

— Що ж ви тут робите, що господарства не маєте? — дивився на мене грізно.

— Учителюю...

— Знаю, я вас... обиск! — З села доносилися зойки й крики — видно й по інших хатах ішли „обиски“.

Тут тільки пригадала я, що, займаючися порядками, завязала голову хустиною; тепер скинула її і, здається, це мене врятувало. Вояк подивився здивовано на мою заондульовану голову, потім кинув оком довкола, зупинився поглядом на постатях дітей і пробурмотів нерішуче:

— Врьо́те ви всьо.

Раптом повернувся на закаблуках і накинувся на своїх підвладних, що вже лагодилися до „обиску“, позираючи на одержу.

— Ну, повертайсь! Ходімо!

А вже в дверях додав:

— Чорт її знає, що воно таке, ще втяпаєшся з нею.

Минуло два дні. Прийшла з гімназії, й тільки що встигли ми пообідати, як знову заторохкотіли скоростріли, розляглося гукання, свист, вйокання й повз хату пронеслися, мов божевільні, підводи з знайомими вже нам московськими вояками. Дико оглядаючись, вони, що мали сили, били по конях, тікаючи від тачанок і підвод, що безпосередньо за ними проскочили повз вікна.

— Га! Наші їх женуть! — тріюмфувала Марійка. — Ой, і посічуть же!

Весела, вона скоренько поралася біля посуду.

Осінній день короткий і скоро стало сутеніти. Я бавилася з дітьми на долівці на рядні, коли почула стук у двері й привітливий голос Марійки в кухні:

— А, просимо! До покою заходьте!

Трое молодих озброєних людей інтелігентного вигляду з шапками в руках увійшли до покою.

— Хазяечко, ми до вас козаків відпочити й нагрітись поставимо на якийсь час, а тепер нагодуйте нас, будь ласка.

Просила їх сісти й не могла придумати, чим нагоду-

вати: від обіду лишилося трохи борщу дівчині на вечерю, був чай для мене, кашка для дітей. Що це все для трьох зголоднілих юнаків!?

Увійшла Марійка з засвіченою лампою.

Моргнула їй, даючи гроші — їй не треба було пояснити, прожогом кинулася з хати. Але мій рух спостерегли при світлі молоді старшини й, кинувши уважним оком по мені і по образах на стінах, зірвалися з крісел, перепрошуючи.

— Ви напевне учителька тутешня. Вибачте, що відразу в сутінках не спостерегли. Не турбуйтеся нас годувати, та ж то ми думали, що у вас господарство... Але козаків нагрітися таки дозвольте привести, довго ми не забаримося, проте відпочити людям треба, а на дворі слота.

Просила їх сісти знову й хвилинку зачекати, зараз щось знайдеться попоїсти. Поспитала їх, як їм повелося у сьогоднішній сутичці, й довідалась, що вони загнали ворога у багновище за селом, там він загруз із своїми підводами й кинувся тікати пішо. Ну, а тоді вже, як звичайно на війні, — дехто може й втік.

Розпитували мене про шкільне життя, про настрої селян і про розміри пошести (в селі панував плямистий тиф, люди мерли щодня).

Повернулася Марійка, з порогу ще запевняючи гостей, що ось зараз, зараз буде готове. І справді, за дві хвилини на столі шкварчала яешня, лежала біла пухка паляниця (михайлівський кооперативний млин молот тільки найвищої якості борошно, то ж у найбільшій хаті завжди бували паляниці, як на Великдень, тимчасом, як місто задовольнялося гливким житнім хлібом) і приємно пахло тепле, тільки що від корови молоко. Марійка знову кудись побігла й вернулася з величеньким казанком, щоб варити пшоняний куліш козакам, що входили до хати, чемно витаючись і скидаючи шапки.

Я глянула по їх обличчях — молоді парубки, переважно селяни, можливо, що між ними були й гімназисти, стомлені, закурені. Говорять, між собою, стихивши голоси, а старшини їх — студенти, чи народні вчителі, в кожному разі інтелігенти.

Старшини відходили подивитися на інших козаків, де вони і чи не турбують селян, і один із них звернувся до хлопців:

— Уважайте, щоб все було в порядку. Спокійно сидіть, без крику. Палити невільно — бачите, малі діти в хаті. І щоб ніщо не пропало!

Попрощалися й пішли.

Козаки, справді, не тільки не кричали, але й не гомонили: видко, сильно були перемучені. Покріпилися кулішем, яким гостила їх Марійка, та салом із паляницею і за годину, як вдарено тривогу, стали виходити.

— А де ж Трохим Федорович? — спитала Марійка.

— Де б же мав бути, як не в своїй хаті. Всі михайлівці додому пішли, тільки нас, немісцевих, по людях розведено на відпочинок.

На дворі було темно й зовсім тихо — Гладченко з козаками десь подався нової слави здобувати.

Марійка підійшла до мене й повернула всі гроші, які я перед тим дала їй на купівлю. Я здивувалась: як то, хіба на борг узяла?

— Та хто б там гроші за те брав — адже ж кожен знав, що то не для вас, а для козаків купувалось — ну, то від грошей відмовлялись, а дід Панас ще й образився, як я давала.

Проходили дні. Короткі осінні дні, — щоб, здається, протягом такого дня може трапитись? А отже траплялося, що й по два, а то й по три рази за цей короткий день мінялася влада у Михайлівці. Катеринослав був відтятий — там були махнівці, доходили до нас чутки про грабунки приватних домів, про повну анархію в місті.

Ми що-рана, прокинувшись, першим ділом дивились у вікно на волость — який там прапор, чи наш, жовто-блакитний, чи трьохкольниковий — російський, чи червоний — махнівський. Відповідно до того — спокійно чи неспокійно починалася наука у гімназії.

Та не минало дня, щоб хоч здалека не доносилася стрілянина, а часто кулі свистіли по мирних левадах і обійстях. Під самою Михайлівкою, а то й на її вулицях, зчинялися бої, на волості мінявся прапор, на те, щоб увечері або вранці знову змінитись. Нераз відбувалися й великі баталії за Михайлівкою на Кошовій горі, й тоді мешканці Михайлівки були спостерігачами або байдужими, коли билися білі російські офіцери з махнівцями, або, як допомоговий чинник, коли одною з сторін на Кошовій горі був Гладченко. Він бився і з білими, і з махнівцями. Нераз мусів розсипатись, щоб зібратися десь в іншому місці, часто столиця його, Михайлівка, попадала у ворожі руки, але ні разу не було випадку, щоб його побили.

І михайлівці гордилися своїм героєм. Він був родом із Михайлівки, там скінчив початкову школу й ненавидів учителя, який учив його, за хрунівство й україножерство. Пізніше сам став народнім учителем, а коли доля української державности опинилася на терезах історії, організував пар-

тизанський загін, ядро якого утворили свої михайлівці, і почав бити всіх, хто на ту державність зазіхав.

Однак прийшов день, коли махнівці на довший час зайняли Михайлівку й на волості з ранку до вечора тріпотів брудно-червоний прапор. Гладченко зі своїми хлопцями подався десь у світі.

Михайлівка була повна вщерть розкуйовджених вояків, які луцили соняшники й співали, нагороджуючи „компліментами“ кожну жінку, що проходила повз них. Проте жадної кривди від них я не зазнала, хоча мешкала сама з двома малими дітьми в хаті, що стояла осторонь від інших. Служницю мусіла відпустити, бо, відірвані від Катеринославу, ми не діставали пенсії й жили, як птиці небесні.

Страшні в місті, махнівці на селі були спокійні й нікого не грабували, хоч і пили самогін. Бої на якийсь час припинились. Комунікації з Катеринославом перешкоджало лише страшне болото, що в нього перетворилися степові дороги.

Та й це було недовго. Почулися знову скоростріли, бахнули гармати, мільйони протилежних чуток знову наповнили короткі дні. Чути було, як ішов артилерійський бій у Катеринославі, заметушилися вершники, знову погнали людей „у підводу“, розляглися стріли і під Михайлівкою. Настав день, коли від ранку аж до вечора під Михайлівкою йшов упертий бій, але хто з ким бився, докладно ніхто не знав. Науки в школах не було, бо кулі не на жарт літали по вулицях, а час-від-часу гуділи в повітрі гранати. Люди збиралися невеличкими гуртками й, сховавшись за стогами або деревами, дивилися у той бік, звідки з'являлися хмарки диму й звуки пострілів. Діти безпомічно чіплялися за материнські спідниці, старшенькі хлопчики горіли бажанням бігти на війну. Отже жінки мали клопіт зацитькувати одних та стримувати других від войовничого запалу.

Тривожно минув день, і ніяка влада не заявляла своїх прав на Михайлівку. Хто перемиг, було невідомо. Коли ж мрок опанував село, і тільки в деяких хатах блимав огник каганця (нафти й на лік не можна було дістати), по темних мокрих вулицях стало чути хляпання кінських копит військових частин, що їхали без кінця. Пізніше я довідалася, що то були два козацькі полки — донців і чеченців.

Прийшов ранок, зійшлися в гімназії учні й учителі. У Петра забрали убрання й він прийшов у старому, латаному, у Василя кожух, з Микити вже по дорозі до гімназії зняли свитку; попереривали дівочі скрині, позабирали, що було ціннішого, відбирали геть чисто всі коні на селі.

Обурено кажу товаришкам-учителькам:

— Ходімо до команди, це ж щось неймовірне.

Рішено — по науці підемо.

Нервовий настрій у класі, проте вчимося. На другій годині повз вікна проїхав добре вдягнений офіцер із якоюсь чалмою на голові й зупинився біля волости. Баский кінь не стояв на місці і вершник, стрункий і гарний, видимо, красувався перед вікнами школи, в яких побачив дівочі голови. На його чалмі блищав півмісяць.

— Де мешкає жінка Гладченка? В хаті її нема, — грізно питав він чистою російською мовою. — Показати мешкання, де вона сховалась?

Цього ніхто не знав.

— Я мушу її знайти, я мушу помститися — він у мене все зруйнував.

Нетерпляче слухав пояснення, що вже кілька день ніхто не бачив жінки Гладченка, що певно він узяв її з собою....

Блиснув очима й понісся, як вихор.

По скороченій науці йдемо втрюх по селу — дивна річ, майже нікого не видко, тільки їздять по вулицях у різних напрямках вершники з дивовижними „чортячими“, як пізніше казали селяни, обличчями. Ці азійські обличчя й гортанна, дика та незрозуміла мова наводила атавістичний жах на людей, нагадуючи часи татарщини.

Приходимо до штабу чеченського полку, входимо до кімнати.

„Дзень!“ — брязнули остроги й пристійний середнього віку полковник і разом із ним пять молодих офіцерів витягнулися на струнко. Пізнаю серед них молодця у чалмі — це високий гарний поручник, цілком європейського вигляду. Привітні лиця, сальонові рухи.

— Чим можу служити? — з вишуканою чемністю питає полковник.

Ні, це щось нечуване, якби то хто інший казав, не вчительки, просто не повірили б. Грабіж? Мирних людей грабувати? Це якесь непорозуміння. Ну, курку можливо що й зарізали, зрештою треба ж щось і їсти, мають право попоїсти, віддаючи своє життя для захисту цього народу. Але одіж?... Вона повинна знайтись. І свитка, й убрання, й інші речі будуть повернені, а винні будуть покарані. Пані можуть бути спокійні.

Ми підвелися з крісел.

„Дзень!“ — одним звуком брязнуло шість пар острог і офіцери на хвилинку завмерли на струнко. Підійшли, прощаючись, і дякували, що відкрили їм непорядки.

Вийшли й переглянулись.

— Ну, що?

— Біс їх знає, може такі й віддадуть учням речі.

Ми помилились, — речі пропали, більш того — повітягали й позабирали все, що тільки далось взяти, познаходили в багатьох селян коней, загнаних для рятунку в байраки та балки. Але жінки Гладченка так і не знайшли, хоч, як пізніше виявилось, вона цілий час перебувала на селі.

Знову бій: пронеслися коні, повезли тяжко раненого полковника до міста. Денікінці відступали по всій лінії.

З їх відходом замайорів на волості жовто-блакитний прапор, люди повітягали приховані речі — жінка Гладченка вернулася до хати, скоро й сам Гладченко вернувся додому. Спокійно йшла наука.

Одного дня на перерві серед учнів знялася метушня.

— Трохим Федорович до нас іде!

Двері відчинилися й на порозі став... — хто ж то? Чи то січовик, чи лицар князівських часів? Величезний зріст, могутня будова, рудовате волосся, невеличка борідка.

Витяглися по військовому і хлопці й дівчата, очей, що палали відданістю, не відірвуть.

— Добридень!

— Добридень, Трохиме Федоровичу!

Директор, — такий маленький, — витає, просить ближче.

В маленькому вчительському покої видався ще більшим. Говорив в якомусь піднесенні — про могутню державу, сперту на військову касту, якій усі мусять служити, а вона — не то нововідтворена Січ, не то середньовічний орден, — пануючи над усіма, віддана одній ідеї — державі.

Щось нестримне було в його рухах, щось чаруюче в дикій романтиці його мрій. Чи не в цій романтиці секрет його влади?

Перейшов по клясах.

Упоено, як закохані, дивилися й дівчата, і хлопці.

— Трохиме Федоровичу! Слава!

І відчувається, що кожне з них було б щасливе віддати за нього своє молоде життя.

— До побачення!

— До побачення, до побачення! Слава, слава... слава!...

Він пішов і ще довго провозжали його крики: „Слава!“

Більше мені не довелося його бачити. Прийшли большевики. Я поїхала до Катеринославу.

Тут не раз іще чула імя Гладченка — він сильно непокоїв червону владу. Аж дійшла чутка, що його вбито. Не хотілося вірити, що цього, повного кипучої сили велитня позбавлено життя. Чи ж насипали михайлівці високу могилу на славу своєму героєві?

Памяти старого самостійника

I. МІХНОВСЬКИЙ НА ШЕВЧЕНКОВИХ РОКОВИНАХ У ПОЛТАВІ В 1900 Р.*.

У 1900 році О. О. Русов жив із родиною у Полтаві. Сюди ж був висланий із Харкова його старший син Михайло — яскраво-талановитий юнак, передчасно взятий могилою. Михайло Русов був тоді палкий революціонер і ініціатор заснування першої української політичної партії. Здійснюючи цю свою мрію, Михайло Русов 19 лютого в Полтаві під фірмою семинарської громади та з її активною участю zorganizував вечірку — Шевченкові роковини, на які приїхали й ми з Харкова. Приїхало нас кілька чоловіка, молодий адвокат Микола Міхновський, студент технології, пізніший авіатор Лев Мацієвич і ще дехто з товаришів. Вечірка, як на приватне помешкання і свій нелегальний характер, була досить велелюдна — чоловіка до 60. Між господарями семинаристами були Симон Петлюра, Андрієвський, брати Міхновські (небожі адвокати), тощо. Із полтавських громадян були: О. О. Русов, Кость Мацієвич, тепер проф. Укр. Госп. Академії в Подєбрадах, лікар Іван Липа, дехто з земських діячів, кілька пань і панночок. Приїжджі з Харкова гості очевидно мусіли виступити з промовами. Головну промову мав виголосити М. Міхновський, що славився своєю красномовністю. Тему для своєї промови узяв він бойову: конечність відновлення терористичної боротьби проти царату. Пізніше де в кого пам'ять завела й стали твердити, що Міхновський виголосив тоді промову про самостійну Україну, яка опісля була видрукована окремою брошурою, як перша книжечка РУП. Це невірно. Брошуру про самостійну Україну Міхновський н а п и с а в, та написав у формі промови, бо так йому, як адвокату, легше було знайти потрібні вислови, але ніколи й ніде цієї „промови“ не виголошував.

Як ні примітивна була тоді українська конспірація, але, розуміється, Міхновський не рискнув би ніколи друкувати нелегальною революційною брошурою промову, яку перед тим виголосив був перед десятками невідомих йому людей,

---

*) Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка має появитися збірник на пам'ять відомого українського вченого Ол. Русова з нагоди 20-ліття його смерті. З ласкавого дозволу проф. Д. Антоновича виймаємо з його статті в цьому збірнику цікавий спомин, присвячений виступові М. Міхновського на Шевченкових роковинах 1900 р. у Полтаві. В літературі досі покутував погляд, що промова Міхновського на цих вечірницях появилася невдовзі як перша брошура РУП „Самостійна Україна“. Автор авторитетно вияснює, що це не так. Позатим уривок досконало характеризує представників двох поколінь — батьків-культурників і синів, що рвалися до політичного чину. — Ред.

між якими напевне були інформатори, що після виходу брошури легко могли б виказати автора. І без того всі українці, коли брошура вийшла, догадувалися, що автор її Міхновський, але доказів на те, розуміється, ні в кого ніяких не було. Отже 19. II. 1900 року Міхновський промовляв у Полтаві не тему терористичної акції. Промова ця не була вибагливо елегантна, під оглядом революційним була досить наївна — очевидно Міхновський практичним революціонером ніколи не був, але була цвітиста, а головне запальна та пориваюча. Слово „бомби“ так і летіло з уст бесідника. „На царські укази не можна відповідати словами, а тільки бомбами“, — „українська реакція на таке поступовання тільки бомби“. „Бомби і бомби!“ Це було на часі і молоді слухачі слухали промов Міхновського з палаючими очима й гарячим серцем. Успіх промова мала надзвичайний. Ентузіязм зборів піднісся до кульмінаційної точки і тільки на обличчя О. О. Русова насунулась хмара. Чим частіше лунало слово „бомба“, тим прикріший ставав вираз обличчя Русова. Коли Міхновський скінчив під вибух ентузіязму молоді, О. О. Русов звернувся до свого сусіда Костя Мацієвича і з досадою спитав: „Що це за офіцер артилерії?“ К. Мацієвич, не зрозумівши зразу іронії, відповів: „Це не офіцер. це адвокат із Харкова“. — „А що ж він усе бомби та бомби?“

О. О., як найстарший між присутніми, вже раз пережив кризу терористичної боротьби і був глибоким і переконаним противником терору. Він іще в семидесятих роках, підчас діяльності Народньої Волі, був ворогом терористичної акції; він належав до тих громадян, що вязали свої надії з так званою „куцою конституцією“ Олександра II, а може не так із конституцією, як практикою Лорис-Мелікова і з заведеними ним так званими сенаторськими ревізіями, що справді принесли були деякі полекші українському слову. Такою була спеціально ревізія сенатора Половцова у Києві, що її деякі громадяни, а між ними й Русов, сприймали як початок політичної весни. Друга частина громадян, як от Хв. Вовк і ще дехто, мали звязки з Народньою Волею і їй симпатизували, або й активно брали в ній участь. Та, як відомо, події в Петербурзі привели до катастрофи 1 березня 1881 р. Тоді Русов жив у Києві й редагував газету „Труд“. Царя було вбито в Петербурзі десь близько півдня. Та розгублена адміністрація не зразу дала знати про подію на провінцію й перші телеграми про вбивство царя прийшли до редакції пізно ввечері. Русов, як редактор, доставши таку телеграму, звелів у друкарні вийняти чергову вступну статтю, наказав дати чорні рямці на цілу газету, а відповідну нову передову

статтю обіцяв привезти за годину. Памятаю, пізно ввечері вже в нас лягали спати, як усіх стурбував нервовий дзвінок біля дверей. Відчинили двері — дзвонив збентежений Русов із звісткою, що царя вбито і він приїхав порадитися з моїм батьком і разом скласти відповідну статтю.

Вони замкнулися в кабінеті батьківському на добрих півгодини, після чого Русов вийшов із статтею й поїхав до редакції... Ніч і далі не минула спокійно, бо зараз же після відїзду Русова приїхав урядовець для спеціальних доручень від генерал-губернатора з двома поліцаями й зажадав, щоб батько негайно з ним їхав до генерал-губернатора. Тут батька затримали аж до світа, але нічого більше прикрого не було. Після катастрофи 1 березня наступила на 13 років безпросвітня реакція Олександра III, потім іще гірша реакція Миколи II і очевидно Русов міг тільки зміцнитися в своїм негати́вним відношенні до терористичної акції. Дивлячися на обличчя О. О. Русова підчас промови Міхновського, я згадав подію 1. III. 1881 р. та відношення до неї Русова й мені став зрозумілий болісний вираз обличчя Русова від бомбастичної промови Міхновського і ще більше від того ентузіазму, що його ця промова викликала у молоді. Русов не міг залишити цієї промови без відповіді й, щоб справити сильніше вражіння, почав свою промову з книжкою Кобзаря в руках та з читання деяких звідти уривків. Особливо сильне вражіння справив, майстерно віддаючи уступ — „Орися ти, моя ниво!“

Промова Русова була на тему прочитаного. Хоч експромптом, але прекрасно збудована, строго логічна, не позбавлена їдко́го сарказму й гіркости пережитого, була вона, треба сказати, далеко вища, як твір ораторського мистецтва, від демагогічної промови Міхновського, але в основі своїй була вона просвітянська, а це рішуче не викликало спочуття у нашої молоді.

Міхновський зразу зміркував, що йому не варто підіймати рукавички, бо новий виступ тільки ослабив би вражіння попереднього, а надто розсудлива промова Русова того вражіння не затьмарила. З черги довелося взяти слово мені і не було ніякого труду знову викликати загальне спочуття, розвинувши тезу, що справжня освіта — це розповсюдження революційної свідомости. Революційний запал палав увесь вечір. Промова О. О. Русова зразу забулася, але його глибоко продумане, тонко-ритмічно виконане читання рядків із Шевченка глибоко вразило своїм вибагливим, рафінованим мистецтвом. Ніхто не читав і не вмів читати Шевченка так, як він.

Д. Антонович.

II. МІХНОВСЬКИЙ НА 1-МУ УКР. ВІЙСЬКОВОМУ ЗІЗДІ. (Дрібка з моїх споминів).

Після Всеукраїнського Національного Конгресу — Перший Військовий Зїзд.

Ідемо вдвох з Олексою Мельником. Він, як репортер „Нової Ради“, має своє місце, я — лізу в гущу шинелів під самісенську стелю одної з саль Педагогічного Музею, що нагадує університетську авлю.

Атмосфера наелектризована, надихана жагою. Це реакція українського живла на московську безличність.

Саме відчитано телеграму Петербурзької Ради Робітничо-Селянських Депутатів, яка в облесливій формі забороняє творити українські військові відділи та відкладає цю справу до всеросійського військового зїзду.

Саля двигтить стогрудим обуренням і гнівом.

Зір мій перебігає по масі чуприн здовж салі до того місця, де стоїть професорська катедра. Там Винниченко на-вперейми з Петлюрою умовляють одягнений у шинелі чорнозем України не робити бешкету — не давати надто різкої відповіді петербурзькій Раді.

За всяку ціну намагаються живловий зрив нації, її розгін та гідність убгати в „загальне добро революції“.

Уперше бачу Петлюру. Невелика, струнка постать із руським волоссям, приемним обличчям. Говорить щиро, з запалом. Проте відчуваю, що мене пориває хвиля обурення:

— „І якого біса вони панькаються з тими московськими братами?“

— Зараз говоритиме Міхновський, — каже хтось.

Помічаю близько коло себе Химерика та Отамановського, колишніх товаришів із „Союзу Городів“. Отамановський тремтить також із люті.

Внизу на салі, де мовниця, стоїть широкогруда постать у вояцьким однострої. Високе чоло, довгі чорні вуса.

— Хто це? — питаю в Отамановського.

— Та ж Міхновський!

Говорить. Голос доволі різкий, і не має тої привабливої гнучкості, що Петлюрин. Слова падають, як відламки рубаного дуба.

„...Муром китайським відмежовуватися від Московщини. Раз на все рвати з москалями, а не „підтримувати контакт“ із ними. Україна повинна бути самостійна, а не автономна. Військо, армія, а не федерація!...“

Крик заливає салю. Ворохобня. Фронтовики підводяться з місць в якімсь захопленні. Руки вимахують у повітрі:

— Слава!

Кричу також, пірвана несамовитим захватом.

Знову на мовниці стоїть Винниченко. З піною на устах накидається на передбесідника.

— Виступати проти російської революційної демократії — це злочин, чорносотенство, ми тільки з царизмом російським воювали; з народом російським, з демократією — ніколи. Сором, ганьба!...

Знову схоплюється буря. Гнів, хвилювання, протести. Знову говорить Міхновський, по ньому Петлюра.

Повітря згусло, насичене віддихами й людською пристрастю. Поволі стихає. Перерва.

Хвиля шинелів виносить мене на коритар. Коло дверей надібую Мельника.

— Ось, — каже, — Міхновський. Ходім, послухаємо.

Серед вояків — палко говорив огрядний старшина.

— Ну, чому ж вони не хочуть зрозуміти цього? — питає молоденький хлопець у шинелі з обличчям інтелігента. — Адже ж це таке просте, ясне...

— Для нас з вами просте, бо ми думаємо по українськи, — тепло посміхається Міхновський і кладе на плече юнакові руку. — А вони думають „по общерасейськи“. Колись зрозуміють також, Біг дасть!

— Коли?

— Швидко. Москалі самі навчать.

Юрба пливе, тручає нас і розділює. Гублю Міхновського й юнака серед моря шинелів. Гублю й не здібую вже ніколи.

Вал років перекочується по всьому. Зникають образи й люди. Міхновський накладає на себе руки під большевицьким ярмом. Петлюра гине з руки московського наймита-жида. Сумує історія над марно страченим життям людей і їх змаганнями.

Але ідеї, кинені людьми, всмоктуються в кров і живуть уже живим життям у кожному атомі народу. Стають органічним складником його крові.

„...Широко беручи справу, кожна проблема української політики повинна бути зясована з погляду військових інтересів, оборони нашої держави“, — каже кілька років пізніше Симон Петлюра.

На ту ж нуту починає співати тепер навіть Винниченко.

Міхновський згас. Згасло все на обрії українських вивольних змагань. Не може згаснути в моїй пам'яті тільки образ людини, що ясно й просто, твердо й переконливо проголосила раніш за всіх те гасло, яке стало нашим національним українським „Вірую“. В тому вся його велич і невмирущість у нашій історії. Міхновський — то була перша вогнева стріла, що пронизала небо нашої волевої свідомости.

Галина Журба.

Наші ювилеї

І. ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ.

В серпні 1936 р. минуло 40 літ від виступу на літературно-громадську ниву відомого українського діяча Василя Королева. Отож з нагоди такої знаменної річниці слід нам приглянутися до життя й діяльності цієї енергійної, невсипущо-працьовитої та ініціативної людини, що так вирізняється своєю працездатністю, своїм умінням дати раду в найнесприятливіших умовах зпосеред численних українських Гамлетів. Недурно в семі Королевих живе традиція, що рід їх походить від полоненого старшини шведської армії Карла XII-го, що осів на Україні. Народився Королів р. 1879 у селі Ладині Прилуцького пов. на Полтавщині, 1889 р. батько його — священик, що був тоді законоучителем (катехитом) реальної гімназії в Полтаві, віддав малого Василя до духовної школи, де вчився й С. Петлюра: вони разом склали вступні іспити до цієї школи й від того часу заприятелювали. Як і Петлюра, не пішов Королів духовною стежкою: в 1899 р. вступив він до Ветеринарного Інституту в Харкові. В 1907 р. Чикаленко запросив його, за порадою Модеста Левицького, на секретаря „Ради“. В 1908 р. заснував Королів у Києві разом із покійним Максимом Синицьким та ин. відоме видавництво „Час“, що розвивається незвичайно хутко і вже перед світовою війною стає одним із чоловічих видавництв на Великій Україні, а в часі української революції виявляє незвичайний розмах. Не вдоволяючися цим, заснував Королів ще два видавництва — „День“ (1913 р.) та „Відродження“. Але ініціатива його швидко звертається в інший бік.

З іменем Королева вяжеться початок української промисловости на В. Україні: р. 1912-го заснував він разом із М. Синицьким та К. Михайлюком акційне товариство „Добробут“ — фабрику молочарських машин. В 1917 р. заснував Королів відомий журнал „Книгар“, присвячений українському книгарству. Журнал цей, що проіснував до большевицької навали 1919 р., є не тільки незвичайно важним джерелом для пізнання української книжкової продукції за української влади 1917—1919 рр., — дає він також цілу низку цінних літературознавчих статей і оглядів видатніших наших письменників того часу та масу-масенну рецензій. Це найкращий у нас журнал цього роду. В 1917 р. на конгресі „Просвіт“ у Києві вибрали Королева головою Всеукраїнської Просвіти. За Директорії виїхав наш ювілянт до Праги в дипломатичній місії (1919 р.), але й тут не спочиває на лаврах — заснував видавництво „Всесвіт“ та ви-

дає кількадесят книжок — оригінальних і перекладних — та образів. Зпосеред цих видань мусимо в першу чергу відзначити прегарний твір самого видавця — пригодницький роман для юнацтва „Чмелик“, написаний дуже цікаво й наскрізь перейнятий широко-українським патріотичним духом. Уже самого цього твору було б досить, щоб імя Королева було записане нестертими буквами в нашому письменстві,

Василь Королів.

а він же ж написав досі поверх ста річей, друкувався у більш, як 50 часописах. Перша письменницька праця Королева — був шкільний часопис „Плахта“, що він його редагував у духовній семінарії, а перша друкowana річ — допис із Диканьки про життя місцевої інтелігенції в серпні 1896 р. в широко-розповсюдненій російській газеті „Сынъ Отечества“, видаваній у Петербурзі. Редакція запросила автора цікавого допису на постійного кореспондента. Від того часу стає Королів на журналістичний шлях. Студіюючи в ветеринарнім інституті, заробляє він добрі гроші, працюючи рівночасно в багатьох петербурзьких, київських, харківських та полтавських газетах.

В 1902 р. під впливом „Розмов про сільське хазяйство“ Чикаленка пробує й своїх сил в українській популярній літературі. Так повсталa перша його українська брошура „Як

вибирати коня“, видана Харківським Товариством Грамотности р. 1904. З того часу пише Королів уже майже виключно по українськи.

Перу його належить ціла низка популярних книжок, як от: „Домашня птиця“ (1910), „Кози“ (1910), „Про людське тіло“ (1908), „Про народне самоврядування“ (1917), „Сибірка“, „Українці в Америці“, „Як вибирати коня“, „Як годувати худобу“ і т. д., серед котрих найбільшу вагність має ветеринарійний порадак для селян — „Скотолічебник“. Пробував Королів своїх сил і в белетристиці — кілька його оповідань появилось і в нашім альманасі. Досі назбиралося в нашого автора на цілий том новель із емігрантського життя, що жде ще на видавця. Крім того лежить у нього в рукописах віршована інтермедія „Вертеп“ та збірка поем про видатних українських жінок. Заслужився ювілят і як письменник для дітей. Мрією його є видавати дитячий часопис. Ми певні, що це було б найкраще зпоміж усіх подібних видавництв.

З переходом на еміграцію працює Королів, як доцент в Українській Господарській Академії в Подебрадах. В результаті цієї науково-навчальної праці появились такі його праці: „Повстання органічного життя на землі“ (1924), „Тваринний організм“ (1923), „Записки по фізіології господарських тварин“, „Конспект по загальній зоології“ (органологія), „Компендіум з анатомії тварин“ (1925) та инш.

Тепер живе наш ювілят на хуторі в м. Мельнику в Чехословаччині і разом із своєю жінкою, теж відомою письменницею, займається літературною працею, а також маллярством. Річ у тому, що крім усього иншого Королів іще й малює: вчився вдома, а опісля доучувався й на еміграції. Недавно розмалював він церкву оо. Василіян у Імстичеві на Закарпатті, а отсе запросили його малювати два чеські костели. Мріє Королів розмалювати якусь церкву в Галичині.

Взагалі ювілят, як то кажуть, майстер на всі руки.

Він уміє всякі ремесла, може напр. побудувати сам цілий дім — від копання фундаменту аж до внутрішньої обстанови й прикрас. Не цурається ніякої чорної роботи. Словом, це така людина, що дай їй відповідні обставини, — вона гори поперевертала б. У вільній Україні був би з Королева талановитий будівничий із широким, небуденним розмахом на всіх ділянках національно-державного й культурного життя. На жаль, сучасні злиденні умови українського життя на еміграції і в краю не дають належного простору для ініціативи цієї визначної людини.

Бажаємо від щирого серця, щоб уже незабаром Українська Держава могла використати небуденну енергію нашого заслуженого Ювілята.

Вол. Дорошенко.

II. ФЕДІР ДУДКО.

Одночасно з цим альманахом виходить із друку перша частина великої історичної повісти Федора Дудка п. н. „Великий Гетьман“.

З цієї нагоди годиться нам пригадати читаючій публиці і самого автора, знаного у нас із своїх талановитих повістей, зокрема з циклю п. заг. „В заграві“, виданих попередніми роками.

Саме в цьому біжучому році припадає й тридцятьліття його літературної праці взагалі (починав по-російськи, як юнак-малорос) і двадцятьліття письменницької діяльності свідомого українця.

Дотеперішній літературний дорібок Федора Дудка поставив його в ряди чільних репрезентантів сучасного нашого письменства і визначив йому тут своє окреме місце.

Та нас цікавить не так оцінка цієї діяльності, як постать самого автора, — постать людини, що, несучи в собі наказ власної природи, стає письменником наперекір усім зовнішнім умовам та обставинам і ціле життя залишається з ними в трагічному конфлікті.

Постать людини, якої ніяке життєве безталання та злидні не збили з тієї дороги, не зробили згріклим песимістом. Ніякі нікчемності людські не відучили любити людей, захоплюватися ними й усе їм довіряти.

Цей невилічний оптимізм і довірливість серед моря буденної злоби — це найзнаменніша й zarazом найцінніша прикмета Дудкової вдачі.

Яке б не було жорстоке життя, як би не гнобили злидні — утриматися на поверхні його. До сивого волосу зберегти в собі щось із юнака.

Ця соняшність вдачі з вічним захопленням життям і людиною — не часте явище в нашому підсонні.

У всіх писаннях Дудка білою ниткою позначається саме ця прикмета.

Писати про Федора Дудка — то писати про українського письменника нашої доби. З його умовами, найменш сприятливими для творчої праці, з його злиднями й ролею в тій добі й громадянстві.

У щасливих народів письменницький стан — це той відбір нації, що очолює її, чим вона пишається й піклується найбільше.

У нас — це парій, нікому непотрібний і ще менше цікавий, а якщо й цікавий, то лишень у репортерсько-каварняному дусі.

Цікаво, як письменник виглядає! Його життя приватне. Еротоман чи нехлюя? Подивитися на нього, як він човптиме

перед літературним журі при роздачі премій. Що він говоритиме, як триматиме руки?

Ніхто не цікавиться тільки, чи письменник обідає інколи, чи має підшви й дах над головою.

Письменник може нидіти роками, примираючи голодом, і ніхто йому не дасть ніякої праці, хоч стукатиме у всі вікна

Федір Дудко.

та двері, хоч працювати годен і може робити всяку „чорну“ роботу.

Зате до письменника ставляють великі вимоги (не до його творів у літературнім розумінні слова): щоб був європейцем, виглядав *comme il faut* у житті й на фотографії, виховував, навчав і догоджав „всім, всім, всім“, від соціалістів до клерикалів, і щоб був непорочно „чистий“.

Коли письменник умирає від злосливої анемії чи тубер-

кульози з хронічного недоїдання, змарнувавши свій талант на газетні дурнички, його почесно проводять на цвинтар і навіть хтось скаже часом повну каяття промову.

А письменник — це тільки людина, не менше і не більше. Різниться лишень від решти двоногих тим, що никає по смітниках та битих дорогах і збирає всяке барахло в свою дідівську торбу. Все, мимо чого проходять тисячі інших, він збирає, як цінність, перетравлює, шліфує й ліпить до купи власною кривлею.

Робить це зовсім для того самого, для чого кріт рибиться в землі, а бжола пораяється з медом.

Так йому наказує його власна природа.

Лишень кріт робить тільки кротяче, бжола тільки бжоляче, — письменник український мусить бути послугачкою для всіх; письменником — тільки у вільних від „усього“ годинах.

Тому є найтрагічнішим створінням у Ноевій спадщині.

— — — — —
Як більшість нас, „дореволюційників“ — Федір Дудко вертався до матірнього джерела, покинутого „предками“ (коли не дідами, то батьками), самотужки, йдучи за покликком крові та рідного живла.

Живло довкола розливалось морем, а кров козацька гамаріла в жилах.

І прапрадід — запорозький козак — Степан Карпенко втік після розгрому Запорожжя до села Кудрівки біля Бахмача. Син його Федір переселився до Сосниці та заклав тут хутір. Грав на клярнеті, тому прозвали його Дудком, а хутір Дудчиними хуторами. Прожив сто двадцять років. Мав сина Тодосія, а той 24-ро дітей і помер не своєю смертю, маючи 94 роки. Двадцять третім сином його був Степан, батько письменника.

Буйна краса берегів Десни та Сейму, історичні міста: Бахмач, Сосниця, Батурин, Глухів, Конотіп — чарували уяву вражливого хлопця. Малим має нахил до малярства. Замість вивести на мистецький шлях — батько віддає його до Глухівської, потім до Новгородсіверської гімназії.

Задхла, пісна атмосфера „казьонної“ школи душить дитину. Рятуючись від неї, читає „запоєм“. Гоголь, Пушкін („Полтава“) захоплюють його в перших клясах гімназії.

Літо проводить на хуторі близько Батурина у діда по матері, Прокопенка. Тут під впливом природи, традицій, оповідань самого діда й баби формується українська психіка хлопця*). Тутки читає на руїнах гетьманщини „Полтаву“ Пушкіна і божеволіє від переживаних вражінь.

Це ж живий образ великого гетьмана й великої трагедії цей Батурин, Конотіп, Сосниця.

---

*) Автобіографічне оповідання — „Дід Яків“.

Це ж ті Мазепині краї, де кожен пагорбок, кожна пядь землі промовляє мовою історії.

Тут зароджується в хлопяті пієтизм, майже релігійний, до самого Мазепи та залишається на ціле життя, втілюючися врешті у конкретну форму в повісті.

Перші літературні кроки ставить Дудко ще гімназистом у „Кієвських Откліках“, редагованих Лучицьким та Саліковським до 1905 р. У тому ж році, вигнаний із гімназії за революційну діяльність, їде Федір Дудко до Москви ще як „малорос“ і вступає вільним слухачем до університету та на курси журналістів проф. Владімірова. Проте учитися нема часу, бо приходить перша революція 1905. Пише в Москві до щоденної газети „Светочь“, видаваної есдеками під редакцією проф. Рожкова. Перше оповідання „Безробітний“, яке юнак приносить несміло до редакції, появляється друком на третій день. Заохочений, пише „Гул“ та інші новелі.

З хвилею реакції газету замикають, Дудка арештують серед інших співробітників.

Чужа осоружна Москва поруч із „Полтавою“ Пушкіна струшують його національним світоглядом.

В 1907 році вертається на Чернигівщину вже свідомим українцем.

Хоча з мовою ледви дає собі раду, дописує до газети „Рада“. Опинившись в Києві, вступає на політехнічні курси на архітектуру й видає свою працю російською мовою „Вальковані будинки“. В 1917 р. співробітничав у „Відродженні“ разом із Піснячевським, Артемом Хомиком та О. Ковалевським. Справжній літературній праці віддається вже на еміґрації.

Його: „Чорторій“, „Квіти й кров“, „На згарищах“ і „Прірва“ ставлять його зразу в ряди визначних белетристів нашої доби.

Влучна спостережливість, талановита, місцями блискуча форма, уміння володіти діяльогом, витримати його в рамках поміркованости й взагалі чуття міри — річ така важка й дуже важна для белетриста! Це ті цінності, якими Дудко вповні оволодів.

Дотеперішні його повісті — це не психольогічні студії і не епічні полотнища, а яскраві картини-фотографії з правдивого життя, що пересуваються перед нами, як на кіноекрані, і влучно названі автором „фільмами революції“.

Низка інших, менших чи більших оповідань, як: „Зіночка“, „Чорний Крук“, „Дід Яків“, „Козачка“, „Глум“, „Над Дніпром“, „Прожектор“ і т. д. — не відбігають від цієї загальної характеристики Дудкової творчости.

Перша спроба, яку Дудко робить у напрямі історичної повісті — це трильоґія „Великий Гетьман“.

Галина Журба.

Наші некрольоги

I. МИСТЕЦЬ-ГРОМАДЯНИН*).

29-го жовтня 1935 р. на клініці у Львові помер артист-маляр Юрій Олександрович Магалевський. В його особі наддніпрянська еміграція і галицькі українці, що вельми цінили його, — стратили людину кришталного характеру та з небуденною, як у нас, вдачею. У зовнішній поведінці спокійний, зрівноважений та тактовний, він відзначався душевним гартом, якого міг би позаздрити йому не один із наших герольдів північної „варязької непохитности“.

Цією зовнішньою лагідністю і внутрішньою непохитністю покійний корисно вирізнявся зпоміж більшости своїх земляків, в яких гучний патріотизм і претенсіональна поведінка часто-густо розминаються з характерністю.

Юрій Магалевський був рідким у нас прикладом згармонізованої людини.

Ця зразкова гармонія виявилася не тільки в його поведінці та приватному житті, але й у його малярстві. Погляди і вчинки, вдача й мистецтво Юрія Олександровича були однозгідні між собою. В нього не було роздвоєння, розбрату, не було нерівновартної „мозаїки“.

Діяльність та поведінка Магалевського-людини опиралася на незмінних для нього моральних і політичних засадах. Мистецтво Магалевського-артиста опиралося також на незмінних малярських засадах. Їх він твердо тримався, як підставових законів, без яких не виконати мистецького твору. Засади ці він виніс іще з петербурзької Академії Мистецтв, де студіював під кермою Репіна.

Не зважаючи на легковажне відношення деяких молодших малярів до т. зв. „академічного“ малярства, Юрій Олександрович ані разу не захитався у своїх мистецьких поглядах. Ані разу не зробив якихось уступок у користь котрогось-там із модерних малярських напрямків, які не відповідали його малярській вдачі.

Підо впливом фальшивої амбіції деякі мистці намагалися малювати „по модерному“. Вислід таких штучних зусиль швидко виказує, що їм не туди дорога.

Ніколи Юрій Магалевський не підіймався таких експериментів. Був надто суцільною індивідуальністю, надто „собою“ — щоб шукати спасення у на сл і д у в а н н і ч у ж о ї о р и г і н а л ь н о с т и .

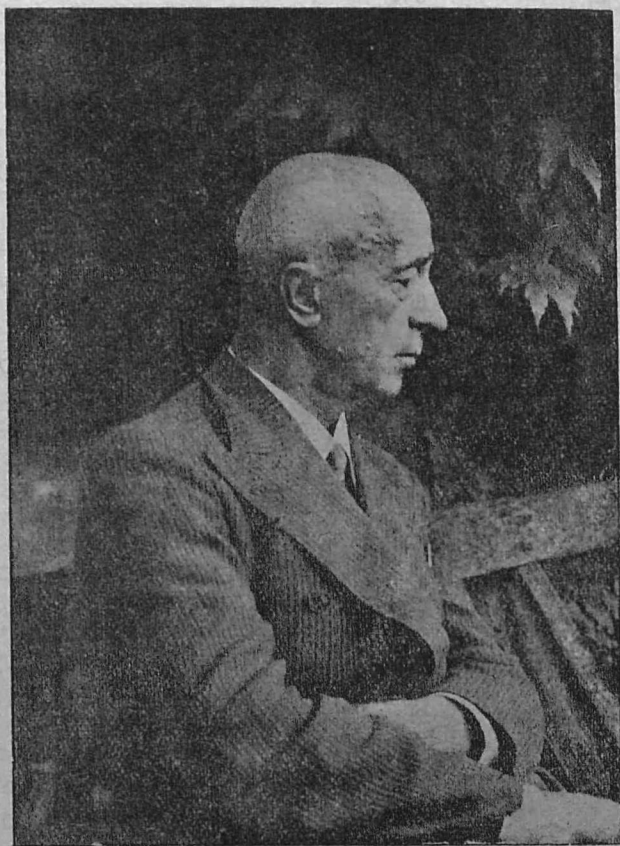
Малярство Юрія Олександровича мало наскрізь поважні

---

*) Видатний член укр. наддніпрянської еміграції, довголітній заслужений голова Укр. Т-ва Допомоги Емігрантам з України у Львові. Народився Покійний 1876 року.

основи. Був у Парижі, знав французьке малярство і цінив його, але не був прихильником дешевого імпортерства.

Мистецький характер його малярської творчості був кріпко устійнений його власним, виразно означеним обличчям. Під оглядом техніки знаменито опанував своє ремесло. Під оглядом мистецьким його малярська творчість є від-

Юрій Магалевський.
(Фотографія з літа 1935 р.)

биткою наскрізь згармонізованої духовости. Ніде — ні в пейзажах, ні в численних портретах його не стрічаємо яскравих барвних плям, дешевих барвних ефектів.

Кольористичний задум, себто вибір барвної теми, був для нього першим і найголовнішим завданням маляра. Тимто — на перший погляд такий „немодерний“ — Магалевський у дійсності був наскрізь модерний: чисто малярське завдання барвної теми було для нього завжди і всюди єдиним підходом до якого-небудь сюжету.

І як у його вдачі не було розбрату, так і в мистецтві не існувало для нього прокляте, бо неприродне, штучно заактуалізоване інтелектуалістами питання змісту (сюжету, предметового або оповідного змісту) та форми. У мистецтві зміст і форма нерозривні і це Могалевський знаменито відчував. Поділ мистецького твору на зміст і форму неприродний, противний найглибшим основам мистецької творчости. „Творча фантазія мистця навіть не в силі бачити даний предмет як щось реальне“ — що сповняє певну функцію у житті, „а відразу бачить його як форму мистецьку“ — каже знаменитий німецький знавець мистецтва Фріц Сталь. У тому тайна образотворчого мистецтва і в тому дусі — як працювали старинні мистці — працював Юрій Магалевський.

Він не потребував шукати нових доріг, бо знайшов свою власну. Не покинув світу форм органічних для форм абстрактних, геометричних, бо його малярська візія бачила основні форми в органічних тілах. Помиляється автор некрольогу Покійного у грудневому числі „Назустрічі“ 1935 р., коли закидає мистцеві по черзі, що „уважав мистецтво лише як засіб впливати на громадянство“, — „як мистець ішов одною дорогою. Може й не йшов, а стояв на одному місці“, — „більше портретів не робив (...), бо не було замовлень. Портретовані хотіли бачити в портретах не лиш документарну подібність, а й трохи самого мистця“, — або відносно декоративних стінописів церков, що „добре й тонко виховане мистецьке чуття не сприйме найменшої зміни, найменшого пересунення (...) такого твору“ (старинного) візантійського стилю. „Саме це робив Магалевський“ і т. д.

Ні один із тих закидів не суттєвий.

Уважати мистецтво за засіб впливати на громадянство не противиться мистецтву, яке є саме *modus dicendi*, щоб виражати та зображати життєві правди. Коли, як мистець, Магалевський „може й не йшов, а стояв на одному місці“, він учинив саме те, що треба зробити мистцеві, який знайшов свій власний, відповідний стиль.

Щодо портретів, усі вони носять виразну печать його мистецької індивідуальности. Комплімент на адресу публіки, яка ніби то бажає бачити у портретах „не документарну подібність“, — на жаль цілком минається з фактичним станом її сьогоднішньої мистецької свідомости. Врешті й завваги згаданого некрольогу щодо мистецького підходу до зразків візантійського стилю чисто суб'єктивні. Навязувати до традиції — в цьому випадку візантійської — полягає саме на перетворюванні її, на синтезі колишнього і теперішнього. Не можна зробити закидів мистцям ні за те, що беруть „готові зразки“, ані за те, що перетворюють їх. Одно й друге оправдане, хоча з ріжного погляду. Не спинятиме-

мося на інших, уже не фахово-мистецьких, а чисто особистих заввагах, таких недоречних в обличчі свіжої могили.

Мистецьку спадщину Магалевського нелегко належно оцінити. Знаємо про великий малюнок „Козаки“ в музеї в Катеринославі, де виразно пізнати учня Репіна. Низка невеликих форматом портретів політичних діячів, повстанців та старшин армії УНР свідчить про те, що Магалевський був не тільки добрим малярем, але й добрим портретистом. Особливо кілька зпоміж згаданих портретів — як ген. Гулого-Гуленка, ген. Омеляновича-Павленка і деяких повстанчих старшин — трактовані наскрізь індивідуально й цілком оригінально.

Перед тим, як у зимі 1920 армія УНР перейшла Збруч, де її роззброїли, Юрій Магалевський передав на сховок до університету в Кам'янці-Подільському 150 портретів різного формату олійною фарбою та збірку різних рисунків з української старовини. Ці рисунки і портрети він виконав як „артист-маляр із спеціальною припорукою“ при штабі армії, де перебував для зафіксування біжучих подій. У різних часах повставали більші та менші форматом краєвиди, всі незвичайно гармонійні кольорами.

Під оглядом кольориту, згармонізованих барв, Магалевський споріднений з Ів. Трушем. У Тарнові та Ченстохові портретував він багато визначних наддніпрянських діячів. Пізніше вже, у Львові, де осів настало, він змалював портрети деяких львовян, як др. С. Федака, др. І. Свенціцького, п. М. Донцової, др. Ів. Липи, артиста Загарова та ин.

Покійному Петрові Холодному помагав Магалевський при стінописах каплиці у львівській Духовній Академії. Великий образ „Св. Йосафат“ у тій каплиці — його самостійний твір. Сам також стилєво декорував так зв. „Ректорську ідальню“.

Відтак Магалевський майже виключно посвятився розмалюванню церков на провінції, у Раві Руській, Старому Селі, в Олеську, в Угерську, Холоєві та інших місцевостях.

Розписи церков виконав з великою любовю та пієтизмом до української старовини, яку студював по музеях.

Ні як людина, ні як маляр Юрій Олександрович не був революціонером. Але — у загальній політичній, суспільній та мистецькій дезорієнтації він був чимось більше: був замкненою в собі, зрівноваженою і виразно означеною людиною та мистецькою індивідуальністю, яка вміла відокремитися від недоцільних для неї переходових течій свого середовища і зберегти власний характер.

Ті зпоміж наших критиків та молодших мистців, що у своїй несвідомій зарозумілості вимагають від малюнку, щоб був за кожним разом „ідеологічним маніфестом“ або

бодай відкриттям нової мистецької Америки, очевидно недоцінювала малярську індивідуальність Магалевського. Оті молоді мистці, що „не хотіли дати місця речам минулої доби“*) на мистецьких виставах — скривдили тим не тільки таких мистців, як Покійний, але скривдили передовсім українську публику, яка в нинішню пору саме доросла до доброго реалістичного малярства, хоча б „минулої доби“. Модерний підхід сюжету сам собою ще далеко не тотожний з добрим малярством, будь воно старше чи новітнє.

Мистецький дорібок Магалевського займе в історії українського малярства належне йому місце, як праці зрілого, під оглядом малярським високо культурного мистця.

Іванна Федорович-Малицька.

II. ВЕЛИТЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО МАЛЯРСТВА

(Олекса Новаківський).

(1872—1935).

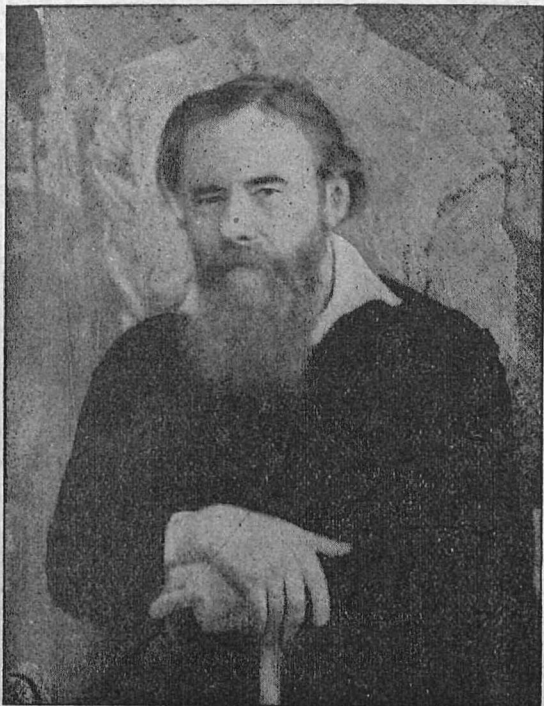
Вночі з 28 на 29 серпня 1935. по короткій тяжкій недузї помер у Львові Олекса Новаківський. З ним зійшла в могилу одна з найзамітніших постатей із львівського мистецького світу, небуденний талант, мистець із крові й кости, відданий всією душею ідеї і службі мистецтву. Велику втрату понесли через його наглу смерть і український мистецький світ і громадянство, бо відійшов він у самім розгарі творчості, полишаючи цілий ряд монументальних незакінчених праць.

Розмірно небагато знаємо про молоді літа Новаківського, проведені в рідних сторонах Поділля за Збручем. Вони мало заважили на мистецькому розвитку мистця, знаємо тільки, що ним зацікавилися з часу, коли почав проявляти перші нахили до рисування. Мало знаємо також про його відношення до Клименка, який прийняв його на чотири роки до себе на науку.

Переломовою подією життя Новаківського стає його переїзд до Кракова в 1892. Тут вступає він до Польської Академії Мистецтв, де під доглядом визначних малярів, як Фалаш, В. Мальчевський, Вичулковський, Аксентович, поволі дозріває його мистецький талант. В 1905 р. вперше появилися картини Новаківського на ювілейній виставі „Товариства Мистецтв“. Від 1906—1913 р. перебуває мистець у Могилі під Краковом, де розвиває велику продуктивність. Тут запізнається зі своєю пізнішою дружиною, Анною Пальмовською.

*) П. Ковжуч „Ю. Магалевський „Назустріч“ 1935, ч. 24.

1913. рік є другим переломовим етапом у творчості Новаківського. Найбільший український меценат мистецтва, митрополит гр. Андрій Шептицький запрошує його до Львова. Тут починається нова найплідніша мистецька твор-

Олекса Новаківський.

чість нашого артиста, тут повстають усі найбільш знані його праці. Тут творить він справжній мистецький осередок, засновує свою школу, бере участь у важніших виставах, розвиває незвичайно інтензивну мистецьку діяльність і здобуває собі широкий розголос між своїми і чужими.

Ці скупі дати життя, яке виказує мало зовнішніх ефектовних моментів, мало говорять про самого мистця. Зате за цією простою та скромною фасадом життя криється далека глибінь внутрішнього, творчого, пульсуючого всіма фібрами мистецького темпераменту, що жив увесь у своїх мистецьких творах, у своїх „полотнах“, які тим самим стають найважливішими документами для відтворення творчої індивідуальності Покійного.

А треба признати, що мистецька індивідуальність Новаківського переходила тяжкі кристалізаційні процеси. Брак

українських мистецьких осередків — хочби такого, яким була колись малярська Академія при Печерській Лаврі, утруднював дозрівання одноцільного українського стилю, бодай такого, який панував у добі барокових.

Тому треба було великої мистецької пробоевості, щоб не затратити серед чужого середовища й через брак зв'язку зі своїм — власне мистецько-індивідуальне обличчя. Більшість мистців у такому положенні йшла по лінії найслабшого опору, себто гинули без сліду в чужих мистецьких течіях, не зумівши внести в нього нічого свого питомого.

Новаківський, навпаки, виказав незвичайну реасиміляційну силу. Опанувавши всі здобутки Краківської Академії, він із переїздом до Львова під впливом середовища, в атмосфері рідного краю починає переходити знаменну еволюцію — цілком перероджується.

Він не лишається якимсь „друго- чи третьорядним адептом“ краківської Академії, тільки іде новими власними шляхами у тяжкому змаганні чи то з засвоєними старими прийомами, чи то з панівними течіями в мистецтві, чи то з вимогами власного мистецтва.

Новаківський краківської і Новаківський львівської доби — це два цілком ріжні світи, які вказують на глибокі внутрішні метаморфози, на творчу еволюцію, на безупинне змагання до щораз нових мистецьких осягів.

Коли хочемо збагнути, в чому лежать ті ріжниці, встане порівняти кольорит, відношення до природи та тематику краківської і львівської доби, напр.: Визволення, Моя Муза, триптики з квітами, Очепини, могилянські краєвиди з Мадонною, Червоною Калиною, Мойсеєм, Поемою світової війни (св. Юр з 1919—1922 р.), Богородицею в срібних ризах, Довбушем, портретами Барвінського, автопортретом з 1933 р., Митрополитом у чернечім одязі, Греготом і ин.

В краківській добі кольорит був або натуралістичний, або підхоплений імпресіоністично. Найвірніше кольористичне відтворення даного моменту, даного освітлення, даної зміни в атмосфері було головною темою мистецької творчости. У львівській добі кольорит має цілком инше значіння. Це вже не вірне відтворення — природного явища, а парафраза дійсности, антинатуралістичний засіб для викликання сильних інтензифікованих вражінь.

Так само змінюється відношення до природи. В першій добі природа є головним джерелом мистецького надхнення, в другій — мистець переходить до уявленого мистецтва, де природа є тільки засобом, щоб передати понадприродні, уявлені форми. Треба відмітити тільки, що ця метафраза природи у Новаківського не прибирає характеру т. зв. абстрактного, чисто інтелектуалістичного мистецтва.

Третьою новістю є зміна тематики. Коли у краківській добі тематика, за малими винятками, грала другорядну роль, або мала безпосереднє відношення до якоїсь реальної природної ситуації, так тепер набирає вона великого значіння для мистця. Передовсім прибирає алегорично-фантастичний характер. В портретах цей алегорично-фантастичний світ є дуже часто наче відбиткою душевних настроїв портретованого. У звязку з новим значінням тематики можна ще зауважити, що мистець привязує тепер велику увагу до зображення внутрішнього душевного життя в протилежності до більш змислово-тілесної егзистенціональності натуралістично-імпресіоністичної доби.

В цих змінах можна добачувати ріжні впливи. Вплив загальних змін у світовому мистецтві, себто перехід від імпресіонізму до експресіонізму, власну творчу еволюцію мистця і еманципацію від краківської школи під впливом нового оточення.

Тут і там проблискують також тенденції до відродження старого мистецтва, напр. у Богородиці в срібній ризі, в Благовіщенні, в Митрополиті в чернечім одягу та в ин. Найсильніший є вплив цієї тенденції в кольористиці.

Новаківський полишив по собі величезну мистецьку спадщину, результат довголітньої безупинної творчої праці для осягнення щораз вищої мистецької досконалости. Сотки образів і тисячі рисунків та шкідів, які українське громадянство оглядало на посмертній виставі, дали повну картину безсмертної творчости Покійного, що збагатила історію новочасного українського мистецтва новими творчими мистецькими ідеями.

Вол. Залозецький.

III. ІГОР ЛОСЬКИЙ

Дня 27 травня 1936 р. помер у Загальному Шпиталі у Львові після тяжкої недуги великонадійний український історик Ігор Лоський. Покійний народився в Любліні 15. грудня 1900 р. й був сином відомого українського громадського й політичного діяча та вченого правника, теж уже покійного проф. Костя Лоського.

Покійний Ігор прожив молоді роки на Холмщині, де в Грубешові почав ходити до гімназії, опісля, з перенесенням батька на урядничу посаду в Польщі, побирав гімназійну освіту в Кельцах, де й застала сімю Лоських світова війна. Лоські переїздить до Петрограду, де Ігор ходить далі до гімназії, врешті після революції 1917 р. — до Києва, де покійний кінчає свою середню освіту в 1918 р.

Ще як учень української гімназії у Києві в 1917—18 рр. Ігор був активним організатором української середньо-

шкільної молоді й одним із провідників „Осередку середньошкільників міста Києва“. На вістку про похід большевиків на Київ разом із іншими вступає до Студентського Куреня, що виправився під Крути здержувати московську навалу, та майже чудом урятувався від смерти й полону.

Як знавець західноєвропейських мов, їздив покійний

Ігор Лоський.

уліті 1918 р. в місці д-ра Лукасевича до Швейцарії, опісля працював при батькові в міністерстві закордонних справ. В часі повстання проти гетьмана перейшов боеву лінію гетьманських сердюків і приєднався до Директорії. В армії УНР пробував до літа 1919 р., опісля літаком виїхав з Кам'янця за кордон, де працював при батькові в посольстві.

Згодом почав Ігор студіювати на університеті в Берліні, де був одним із організаторів і першим головою „Спілки Студентів-українців у Німеччині“, далі головою Українського Академічного Товариства. З гуртком найближчих товаришів заснує „Братство Мазепинців“ та з молодечим запалом переймається ідеологією Вячеслава Липинського і вступає до Союзу Українських Хліборобів-Державників.

В 1923 р. переїхав Покійний на студії до Чехословаччини, спершу до Подебрад, опісля до Праги, де в 1927 р. одержав ступінь доктора філософії. В 1927—1932 рр. пра-

цював як стипендіат при Українському Науковому Інституті в Берліні. В 1932 р. переїхав до Львова, де вчителював у т. зв. Малій Семинарії та співробітничав по різних українських видавництвах. Брав живу участь у громадському житті, між иншим був членом управи Укр. Т-ва допомоги Емігрантам із України.

Не вважаючи на невимовно тяжкі умови життя, ревно займався науковою працею. Темою його історичних дослідів були світлі постаті з історії старої Гетьманщини, культурні звязки України з Німеччиною в XVII—XVIII, українське культурне життя в минулому, при чому Лоський завжди підчеркував різниці України й Московщини, врешті справа участі українців у декабристському русі. Займався покійний також популяризацією деяких ясних моментів з минулого України на сторінках майже всіх українських видавництв національного напрямку, зокрема „Життя і Знання“. Знову ж у німецьких наукових журналах містив він розвідки про українсько-німецькі культурні звязки від XVII ст. та огляди українських історичних праць.

Тяжка недуга і передчасна смерть не дозволили покійному прояснити неодні темні сторінки з минулого України. Похорони д-ра Ігора Лоського відбулися 29. V. 1936 р.

Галицька земля нехай буде пухом борцеві зпід Крут!

Микола Андрусак.

Найліпші дзвони, чаши, павуки й інші церковні речі, церковні брукати, полотна, гафти, полотна до вишивання й нитки Д. М. Ц'фелони, стихарі, суконки, хоругви, фани, образи, образці, євангелія та інші церковні книги, світло, кадило, металеві відзнаки й пори для Товариств поручав

ДИМ ТОРГОВЕЛЬНО-ПРОМИСЛОВИЙ

„ДОСТАВА“

ЛЬВІВ, РИНОК 43.

Власні склепи: Львів, вулиця Руська ч. 20;

Перемиськ, вулиця Косцюшки ч. 5.

Направляємо старі ризи, позолочуємо чаши й ині., розмальовуємо церкви й виготовлюємо іконостаси під керівництвом найліпших знавців стилів і нашого обряду. — Кожен священик і кожна церква повинні бути членами коопер. „Достави“. Уділ 10 зл., 1 зл. вписове.

„ЦЕНТРОСОЮЗ“

Л Ь В І В, В У Л И Ц Я З І М О Р О В И Ч А ч. 20-22

ПРОДУКЦІЯ:

Фабрика мила виробляє мило до прання й миття із запахом (картон), мило тоалетове (троякий формат), мило до голення.

Навивальня ниток

М'ясарня, варстат, вул. Торосевича, ч. 5.

Крамниці м'ясарські: Ринок, ч. 2.

Личаківська, ч. 50

Жовківська, ч. 175.

На Байки, ч. 8.

Зиблікевича, ч. 2.

Всі вудженини й сире м'ясо волове, теляче, вепрове й товщі щодня свіжі. — — — — —

ЕКСПОРТ: яець, збіжжя, фасолі заграницю.

Штучні погної, насіння господарські машини й приладдя.

„Матавор“

МАШИНОВИЙ ВИРІВ
ТОРБИНОК ПАПЕРОВИХ

доставляє свої вироби всім складам „НАРОДНОЇ ТОРГОВЛІ“ й „ЦЕНТРОСОЮЗУ“.

Л Ь В І В, В У Л. Ж О В К І В С Ь К А ч. 48.

Телефон ч. 293-71.

РІК ЗАЛОЖЕННЯ 1841

О. Т. ВІНКЛЕРА СИН

Львів, Ринок 28. — Телеф. 219-96

поручає

найліпші товари по дешевих цінах: різні фарби, лякери, щітки, щіточки до зубів і нігтів, тріпачки, метельця, пензлі, рогіжки, хідники, полотно, картони, прибори до мальовання, оливи і т. п.

Для кооператив пільги й рабат.

Найкращі
паперці
і тутки

„КАЛИНА“

з одиною
українською
фабрикою кооп.
„БУДУЧНІСТЬ“
в Тернополі

В кожній українській родині —
тільки косметики

„А Л Ь О Е“

Паста і порошок до зубів, пудри,
креми, шампуні, локсус. вазеліка.

Машини до писання. Машини до
шиття. Частини складові до всіх
машин. — Наука й переписування
на машині. — Направа машин

Ю Л І Я Н Л О М А Г А

Львів, Валова 11. — Тел. 228-70.

„КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛИКА“

суспільно-економічний місячник. Обговорює в приступній формі важніші події нашого життя; містить статті наших і заграничних економістів; інформує про визначні події світу. — Передплата на рік зол. 12.—; для кооперативних робітників, селян і студіюючої молоді за зол. 8.—. Поодинокє число 1.— зол. Сплачувати можна ратами. Передплатники одержують безплатно книжкові премії на суму 4.— зол.

„ГОСПОДАРСЬКО-КООПЕРАТИВНИЙ ЧАСОПИС“

офіційкий орган Р. С. У. Кооператив. Популярний кооп.-освітній тижневик. Правні й організаційні поради для кооператив. — Передплата на рік зол. 18.—. Поодинокє число 0.40 зол.

„КООПЕРАТИВНА РОДИНА“

масовий пропагандистичний місячник. Займаючі статейки, оповідання, вірші, загадки, дописи, вістки з нашого життя, куток позаочного навчання й т. п. — Ціна одного числа 5 сотиців (збільшений формат). — Замовляти в пачках від 50, 100, 150 і т. д. примірників.

„БІБЛІОТЕКА РЕВІЗІЙНОГО СОЮЗА УКР. КООПЕРАТИВ“

видала 48 потрібних усім кооперативам книжечок: підручників кооперації, книговодства різних видів кооп., пропаганд. і освідмлюючі брошури і т. д.

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ:

1) Ш. Жід: Програма кооператизму ст. 130, ц. зл. 2.50; 2) Ідеологія кооперації: вибір з кооп. письменства, ст. 110, ц. зл. 2.—; 3) І. Витанович: Нарис сусп. економічної української історії, ц. 0.50 зл.; 4) І. Витанович: Володимир Навроцький (1847—1882), ст. 84, ц. зл. 1.—; 5) Ю. Павликовський: Природа, мета й світогляд укр. кооп. руху, ст. 16, ц. зл. 0.25; 6) В. Нагірний: 3 моїх спомиків, ст. 72, ц. 1.— зл.

Жадайте проспекти й катальог безплатно! — Замовляти в Ревізіїнім Союзі Укр. Кооператив, Львів, Міцкевича 12. І. нов., або в усіх книгарнях краю.

К Н И Г А Р Н Я

„Рідної Школи“

Львів, Сикстуська 20.

Продає: всілякі книжки, бібліотеки, друки, шкільне й канцелярйне приладдя. — Замовлення полагоджує скоро й точно.

Аллерганд

Львів, Казимирівська 4.

доставляє ОКУТТЯ БУДІВЕЛЬНЕ
й усякого рода ЗАЛІЗО.

Перша українська хем. фабрика
шкільних крейдок, листового
і флашкового ляку

„Е Т А Н“

Я. і М. ГОЛОВЧАК

Львів—БОГДАНІВКА

вул. Проста 14 а.

ІНЖ. С. КІНДІЙ

Гарбарня і Красильня Футер і Ірхи

„ПЕРЗІЯНА“

Львів 21, СКНИЛВОК тел. 108-65.

Книжки „Самоосвіти“ — це своя рідна школа в кожній хаті!

„САМООСВІТА“

Це 72 реферати для Читальні. Це Народній Університет в селі. Це одинокий вірний друг, який не зрадить.

Видавництво „САМООСВІТА“ — це одинока українська кооператива, яка веде плянову вищу освіту для кожної людини. За перших 6 літ видано 72 книжки, які дають ЗАГАЛЬНИЙ КУРС САМООСВІТИ. По наукам видано такі книжки: 4 про суспільне виховання; 12 — світова історія; 2 — світова війна; 5 — історія українського народу; 5 — українська революція; 5 — політично-суспільні науки; 8 — економія; 1 — астрономія; 5 — про землю; 4 — про життя; 3 — про звірів; 2 — про людину; 2 — про хемію; 5 — про фізику; 2 — математика з географією; 1 — агрономія; 3 — історія революції в Росії; 2 — історія науки; 1 — українська література.

Книжки „САМООСВІТИ“ мусять обовязково знаходитися в кожній бібліотеці та в кожній хаті. Бо це одинокі книжки, з яких можна здобути повну освіту. Ціна всіх 72 книжок разом з пересилкою та преміями вартости 3.50 зол. коштує тільки 17.— золотих. На рати продається в той спосіб, що перша рата виносить 10.— зол., а слідуочі по 1.— зол. місячно.

НАРОДНІЙ УНІВЕРСИТЕТ САМООСВІТИ

Від січня 1936 р. виходять дальші книжки „САМООСВІТИ“, що разом за 4 роки дадуть науку НАРОДНЬОГО УНІВЕРСИТЕТУ. Дотепер вийшло 12 книжок по одній що місяця. Книжки НАРОДНЬОГО УНІВЕРСИТЕТУ доповнять цикл книжок Загального Курсу Самоосвіти. Книжки Народнього Університету подають вищу науку, яка потрібна кожній людині, що хоче себе звати справжнім інтелігентом. — Усі книжки ілюстровані мапами й образами.

Один річник НАРОДНЬОГО УНІВЕРСИТЕТУ коштує 3.— зол. Передплата на 1937 рік за 12 книжок 3.— зол. з пересилкою щомісячно одної книжки.

Познавайте життя та світ за допомогою книжок „САМООСВІТИ“ та другим радьте, щоб ішли Вашими слідами, тоді зникне темнота та неграмотність серед нашого українського народу!

Ціна річників „САМООСВІТИ“:

1	річник	то	є	12	книжок	разом	з	пересилкою	зол.	3.50
2	„	24	„	„	„	„	„	„	„	7.—
3	„	36	„	„	„	„	„	„	„	10.—
4	„	48	„	„	„	„	„	„	„	12.—
5	„	60	„	„	„	„	„	„	„	15.—
6	„	72	„	„	„	„	„	„	і преміями	17.—

В-во „Самоосвіта“, Львів, вулиця Міцкевича ч. 7.

Конто П. К. О. 500.872., ч. розрахунку 123.

Ловне видання творів

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

в 16 томах, кожний том пересічно 320 стор. друку. Це видання повинно найтися в кожній українській хаті, кожній культурно-освітній інституції, кожній школі, бібліотеці, читальні, клубі, т-ві „Укр. Бесіди“ й т. д. Передплата на 16 томів з пересилкою — всього тільки 40 зол., або по 2.50 зол. за том. Хто заплатить наперед 40 зол., доставатиме книжки в паперовій оправі (платити можна ратами по — 10 зол.). Видання на ліпшому папері в полотної оправі коштує 64 зол. (сплачувати можна ратами). У книгарському продажу окрема книжка коштуватиме 4 зол.

Видав: Український Науковий Інститут
ВАРШАВА, ВУЛИЦЯ СЛУЖЕВСЬКА Ч. 7., МЕШК. 4.
КОНТО П. К. О. У ВАРШАВІ № 28.670, на яке й надсилати гроші.

ПЕЧІ І КУХНІ кафлеві нові ставити, старі направляє, після найновіших вимог у ЛЬВОВІ Й НА ПРОВІНЦІЇ по найнижчих цінах

Михайло Галібей

ЛЬВІВ, П. СКАРГИ 5. Тел. 261-65.

УКРАЇНСЬКА ТОРГОВЛЯ
ВУДЖЕНИН І МЯСА

Теодор Лявқа

Магазини:

ЛЬВІВ, РУСЬКА ч. 16. Тел. 259-74.

ЛЬВІВ, Личаківська 87. Тел. 280-76.

Доставляє вудженини, м'ясо, ковбаси, солонину й смалець кайліпшої якости.

Машини до виробу цементових дахівок. Форми до виробу цементових рур. Огнетривалі каси, хрести, громозводи, залізні вікна, сходи й усякі слюсарські роботи виконує

Михайло Стефанівський

ЛЬВІВ, вул. Варстатова ч. 10.
(між вулицями Рицарською й Кордецького, коло Головного Двірця).
Телефон ч. 249-14.

Єдина, найліпша й своєрідна
ПАСТА ДО ВЗУТТЯ

„ЕЛЕГАНТ“

КОНСЕРВУЄ ШКИРУ.
УЖИВАЙТЕ ЛИШЕ ЦЮ ПАСТУ!

Адреса фабрики:
ЛЬВІВ, вул. КОРДЕЦЬКОГО ч. 51.
Телефон 260-04.

ВІКОНУЄ

НОВА УКР. КЛІШАРНЯ

РЕПРОДУКЦІЯ

ТЕЛ. 252-07

ЛЬВІВ

РИНОК 42.

„SIDOL“

плин до чищення

„SIRAX“

порошок до шуровання

„SZYBKOVASK“

паста до обуви

„SIGELLA“

паста до підлоги

**ПАСТА
ТЕРПЕНТИНОВА
ДО ОБУВИ**

Найкращий середник до
чищення металю, шиб,
люстер і мармурів

„SIDOL“

Світла паста терпенти-
ново-воскова до взуття

„LODIX“

**UNGULIN
ЭКСТРАКТ**

паста

до чищення металю

Жадайте у всіх скла-
дах „Народної Торгов-
лі“, у кооперативах,
всюди.

Вироби
хемічної фабрики

„SIDOL“

Варшава-Прага
вул. Овсяна 12-14.

БРАТИ МІХОТЕК і С-ка

**ФАБРИКА ВИРОБІВ
ЦУКОРНЯНИХ**

Львів, вул. Засьцяnek 10
Тел. 279-39. ПКО 301.862

Поручає
кооперат.:

ГЕРБАТНИКИ,
КЕКСИ,
МЕДІВНИКИ
на чистім меді,
ТІСТА СТРУДЛЕВІ,
СУХАРИКИ,
БІШКОЛТИ,
АНДРУТИ,
НЕАПОЛІТАНКИ,
ПРЕЦЕЛЬКИ в чоко-
ляді.

ТОВАР ДОБІРНИЙ І ДЕШЕВИЙ.

**ВИРІБНЯ
ЦУКОРКІВ І ЧЕКОЛЯДИ
САМУЕЛЯ ВАЙДГОРНА**

Львів, вул. ЖОВКІВСЬКА ч. 22.
Телефон 255-28.

Поручає свої вироби: цукорки, че-
коляди, андрути, цукор ледовий,
— — — мармеляду — — —
по цінах конкуренційних.

— — Жадайте скрізь виробів — —
**УКРАЇНСЬКОЇ ФАБРИКИ
„СІЛЬВА“**

Металі чистить найкраще
ТЕЧ і ПАСТА

„СІЛЬВА“

До чищення посуду порошок
„Сільва“.

До миття рук паста та порошок
„Сільва“.

Смари до лешет „Сільва“.

Тран гумований до взуття
„Сільва“.

Міхал Фляйшер

ФАБРИЧНИЙ
СКЛАД ПАПЕРУ

Централа:

КРАКІВ,
ВУЛ. КАРМЕЛШЦКА, 6
телефон 106-38.

Відділи:

ЛЬВІВ,
ВУЛ. СИКСТУСЬКА 23
телефон 240-87.
КАТОВИЦІ,
ВУЛ. ПОПШЕЧНА 10
телефон 16-62.

ДОСТАВЛЯЄ ВСІЛЯКІ СОРТИ ПАПЕРУ ДЛЯ ДРУКАРЕНЬ, ВИДАВНИЦТВ, ЧАСОПИСІВ, БЮР і т. п.

Здоровля і силу
дає пастеризоване
МОЛОКО

„Маслосоюзу“

позбавлене
хороботворчих
бактерій

БІБЛІОТЕКА ДЛЯ ШКОЛИ Й ДОМУ

Містять твори найкращих українських та світових письменників.
Кожний том становить для себе цілість.

ЦІНИ ЗНИЖЕНІ!

Досі вийшли:

1. Леся Українка: У пуці, драма в 3 діях ціна 1.80 зол.
2. Борис Грінченко: Оповідання (шість оповідань) ціна 1.80 зол.
3. З. а. Іван Нечуй-Левицький: Микола Джеря ціна 2.70 зол.
4. Степан Руданський: Вибір із творів ціна 1.80 зол.
5. Б. а. Микола Гоголь: Ревізор, комедія на 5 дій ціна 2 зол.
6. Б. а. Іван Нечуй-Левицький: Не той став, повість ціна 2.70 зол.
7. 7 а. Микола Костомарів: Дудяр, історична повість ціна 4.50 зол.
8. 8 а. Борис Грінченко: Під тихими вербами, повість ц. 4.40 зол.
9. 9 а. Марк Твейн: Пригоди Тома Соєра ціна 3.80 зол.
10. Юліян Опільський: Іду на вас, історичне оповідання ц. 3.20 зол.

11. Т. Шевченко: Кобзар, повне вид. з поясненнями том 1. ц. 1.80 з.
  - 12—13. Мих. і Людм. Старицькі: Перед бурею. Історичний роман з часів Хмельниччини, 2 томи 800 сторін ціна 2 томів 12 зол.
  14. Т. Шевченко: Кобзар, повне вид. з поясненнями, зладив М. Сабат том I, частина II ціна 2 зол.
  15. Гр. Квітка-Основ'яненко: Перекотиполе, з поясненнями ц. 0.90 з.
  16. Ольга Кобилянська: Людина, ціна 1.80 зол.
  17. Марк Твейн: Пригода Гека Фіна, з ілюстраціями ціна 4.80 зол.
  18. Андрій Чайковський: За сестрою, історичне оповідання з ілюстраціями ціна 1.50 зол.
- Кожний випуск можна купити в гарній полотняній оправі з золотими витисками за допл. 2.— зол. за том.

Замовляти: Книгарня Наук. Т-ва ім. Шевченка Львів, Ринок 10. Тел. 205-54. — Філії: в Луцьку, Перемишлі, Кременці, Стрию й Ковелі.

ТІЛЬКИ В 32-Х СКЛАДАХ

„Народньої Торговлі“

У ЛЬВОВІ І В КРАЮ

купите все свіжі, здорові і смачні

ХАРЧЕВІ ПРОДУКТИ:

муку, крупи, цукор, мід і мак,
олії, оцет, гриби, порошки до печива;

КОЛЬОНІЯЛЬНІ ТОВАРИ:

каву, чай, какао, риж, саго, оріхи, родзинки, мигдали,
перець, гвоздики;

ПРЕДМЕТИ ГОСПОДАРСЬКІ:

вощину, віск, шнури, карук, синій камінь, глявбер-
ську сіль;

ПРЕДМЕТИ ДОМАШНЬОГО ВЖИТКУ:

мило, соду, крохмаль, сірники, свічки, нафту;

ВУГОЛЬ І ДРОВА:

вагоново й тонами;

ПРЕДМЕТИ КОСМЕТИЧНІ:

мильця, зубні пасти, кольонську воду.

ЦІНИ ДЕШЕВІ — ЗРІВНАНІ З РИНКОВИМИ.

ЧАЙ

В.В.ВИСОЦЬКИЙ і СКА
пють в кожній хаті

ПРОВЕРЕНО

ВИДАВНИЦТВО

B-5671

1937

1992

„УКРАЇНСЬКА ПІСЛЯ

Видавець Іван Тиктор

Видав:

Телефони: 106-13, 230-13, 257-90

1. НОВИЙ ЧАС Львів, Косцюшка 1а.

Щоденник. Місячна передплата 3'— зл. Точні передплатники дістають щомісяця „Історію Українського Війська“ по одному зшиткові за доплатою 40 гр. на кошти опанування й пересилки.

2. НАШ ПРАПОР Львів, Косцюшка 1а.

ілюстрований часопис, виходить двічі в тиждень. Точні передплатники дістають безплатно щомісяця книжку-премію видання „Української Бібліотеки“. Передплата разом із книжками „Української Бібліотеки“ місячно 1'95 зл., чвертьр. 5'50 зл., півр. 11'10.

3. НАРОДНЯ СПРАВА Львів, Руська 18.

тижневий часопис для села. Крім цінного всебічного матеріалу дає допомоги за страти в худобі (52 зл., коли передплатник доріже штуку, а 82 зл., коли худобина гине сама). Також два рази в році уряджує велике лісування нагород. у грошах, вартісних предметах і моргах поля. Передплата місячно 0'90 зл., чвертьрічно 2'50 зл., півр. 5 зл., річно 10 зл.

4. ДЗВІНОЧОК Львів, Руська 18.

часопис для українських дітей, виходить щомісяця. Передплата півр. 1'20 зл., річно згори 2'— зл., поодиноке число 25 гр.

5. КОМАР Львів, Косцюшка 1а.

веселий часопис (сатира, гумор), виходить що-тижня під неділю. Передплата: півр. 5'50 зл., річна 10 зл., поодиноке число 25 гр.

6. УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА Львів, Косцюшка 1а.

виходить кожного місяця 1 том 128 сторін друку. Мистецька двобарвна обгортка, добрий, білий папір. Передплата: чвертьр. 2'60 зл., півр. 5 зл., річна 9'60 зл., поодинокий том 95 гр. Передплатники „Нашого Прапора“ дістають Укр. Бібліотеку даром.

7. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ Косцюшка 1а.

виходить місячними триаркушевими випусками. Передплата: місячна 1'20 зл., чвертьр. 3'50 зл., півр. 6 зл., річна 12 зл. Цілість 15 зшитків із тривалою мистецькою окладиною 18 зл. Передплатники „Нового Часу“ дістають „Історію Української Культури“ за доплатою 40 гр. місячно.

8. АМАТОРСЬКИЙ ТЕАТР „Н. Прапору“, Косцюшка 1а.

виходить що-кварталу особливими випусками в об'ємі 32—64 ст. в ціні від 0'90—1'50 зл. Досі вийшло 6 вип.